

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Львівська політехніка»

На правах рукопису

МАРКОВСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ЯРОСЛАВОВИЧ

УДК [35.077.92 (477.83/.86) "1919/1939"] (043.3)

ЗАКОНОДАВСТВО ТА СУДОВА ПРАКТИКА ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ
ЩОДО СТАТУСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ
В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1919–1939 РР.)

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник –
Макарчук Володимир Степанович,
доктор юридичних наук, професор

Львів – 2014

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА ДО ПИТАННЯ ПРО СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ЗАКОНОДАВСТВІ АВСТРО-УГОРЩИНИ ТА ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ.....	11
1.1 Питання правового статусу української мови у вітчизняній і діаспорній науковій літературі.....	11
1.2 Проблематика правового статусу мов національних меншин у працях представників історико-правових шкіл Польщі та держав Європейського Співтовариства.....	26
1.3 Джерельна база дослідження.....	42
1.4 Методологія дослідження.....	52
Висновки до 1 розділу.....	64
РОЗДІЛ 2. ФОРМАЛЬНО-ЮРИДИЧНІ ВИТОКИ РЕГУЛЮВАННЯ МОВНИХ ВІДНОСИН У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ.....	66
2.1 Правове регулювання мовних відносин у Галичині в Австрійський (з 1867 р. – Австро-Угорський) період.....	66
2.2 Міжнародно-правові зобов'язання Другої Речі Посполитої щодо мовних прав національних меншин та їх закріплення в Конституції...	85
Висновки до 2 розділу.....	98
РОЗДІЛ 3. МОВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ЩОДО ПРАВОВОГО СТАТУСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	101
3.1 Правовий режим української мови у виконавчих органах державної влади та органах місцевого самоврядування.....	101
3.2 Правовий режим української мови у судових установах.....	113
3.3 Правовий режим української мови у системі шкільної освіти.....	125
Висновки до 3 розділу.....	148
	152

РОЗДІЛ 4. СУДОВА ПРАКТИКА ЩОДО ПРАВОВОГО СТАТУСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ.....	
4.1 Судова практика у сфері мовних правовідносин	
до прийняття польського мовного законодавства у 1924 р.....	152
4.2 Судові процеси щодо греко-католицьких священиків	
за порушення мовного законодавства.....	167
4.3 Діяльність Союзу Українських Адвокатів	
на захист прав національної мови: за матеріалами часопису	
«Життя і право» (1928–1939 рр.).....	181
Висновки до 4 розділу	193
ВИСНОВКИ	195
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	200

ВСТУП

Актуальність теми. Держави, у складі яких перебували українські етнічні території упродовж XIX–XX ст., намагалися різними способами спинити або уповільнити природний розвиток української мови, штучно звужуючи спектр її соціальних функцій. Повноцінне функціонування мови, своєю чергою, залежить від її правового статусу в державі.

Порушення одного з основоположних прав нації – права на розвиток рідної мови – порушує нормальні процеси існування носіїв цієї мови.

Відродження української нації, її змагання за демократичні права та державну незалежність у XIX–XX ст. були нерозривно пов’язані з боротьбою за правовий статус української мови.

Підтримуючи ідею статусу української мови як єдиної державної в сучасній Україні, не можемо ігнорувати права громадян, які є представниками національних меншин, зокрема поляків, кримських татар, євреїв чи росіян. Урахування та вивчення досвіду попередніх державних утворень допоможе вберегтися від помилкових рішень, що можуть призвести до ескалації національних конфліктів.

Положення ст. 10 Конституції України щодо правового статусу державної та мов національних меншин неодноразово ставали предметом розгляду Конституційного Суду України в 1999, 2007, 2008 та 2011 рр. Зазначене свідчить про різне розуміння та застосування у правовій практиці України цієї статті Конституції. Не зменшилося питань щодо правового статусу державної та мов національних меншин і після прийняття Верховною Радою України у 2012 році Закону України «Про засади державної мовної політики». У правознавців України надалі немає одностайності, в якому обсязі державні службовці зобов’язані знати державну та мови національних меншин, наскільки представники нацменшин мають право послуговуватись рідною мовою у судочинстві, в системі освіти, в діловодстві органів місцевого самоврядування.

Схожі проблеми постали і перед Другою Річчю Посполитою у часи її відновлення 1918 р. Цей історичний досвід має особливе значення для сучасної України. Ведення наукової дискусії про стан мовної ситуації в Україні вимагає осмислення досвіду нормативно-правового регулювання мов національних меншин, якого набули українці в міжвоєнній Польщі.

На сучасному етапі розвитку української історико-правової науки поза увагою академічних досліджень залишається мовна політика Другої Речі Посполитої щодо українського населення. Зокрема, відсутній комплексний аналіз нормативно-правових актів, які визначали правовий статус української мови на території Східної Галичини у міжвоєнний період. Це однаковою мірою стосується питань правозастосовної діяльності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації безпосередньо пов'язана з науково-дослідними роботами Львівського державного університету внутрішніх справ за напрямками «Філософсько-правові та теоретико-історичні проблеми державотворення та правотворення в Україні» (державний реєстраційний номер 0109U007855) та «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри» (державний реєстраційний номер 0113U002433).

Мета дисертації полягає у тому, щоб здійснити комплексний правовий аналіз мовного законодавства Другої Речі Посполитої, узагальнити судову практику в сфері мовних правовідносин і визначити правовий статус української мови на території Східної Галичини у 1919–1939 рр.

Для досягнення обраної мети сформульовано такі завдання:

- узагальнити здобутки української та польської історіографії з проблематики правового регулювання мовних відносин;
- окреслити підходи до вирішення мовного питання у тогочасному міжнародному праві з позиції *de lege lata*;
- з'ясувати формально-юридичні витоки регулювання мовних відносин у Другій Речі Посполитій;

- встановити значення нормативно-правових актів, якими визначався правовий статус української мови в Другій Речі Посполитій;
- висвітлити судову практику у сфері мовних правовідносин на території Східної Галичини у міжвоєнний період;
- охарактеризувати особливості мовної політики Другої Речі Посполитої щодо українського населення Східної Галичини міжвоєнного періоду;
- узагальнити досвід боротьби українських суспільно-політичних і наукових кіл із забезпечення та розширення мовних прав українців Східної Галичини та правові наслідки цієї боротьби;
- визначити чинники, що зумовлювали особливу напругу у мовно-національних відносинах у Галичині досліджуваного періоду;
- сформулювати практичні рекомендації щодо запобігання міжнаціональним конфліктам, пов'язаним із мовним законодавством та його застосуванням.

Об'єктом дослідження є правовий статус української мови в Другій Речі Посполитій.

Предмет дослідження – законодавство та судова практика щодо статусу української мови у Східній Галичині в міжвоєнний період.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють міжвоєнний період, упродовж якого Східна Галичина перебувала у складі Другої Речі Посполитої (1919–1939 рр.). Розглядаються нормативно-правові акти у сфері правового регулювання мовних відносин Австрії (з 1867 р. – Австро-Угорщини), оскільки вказана правова база слугувала частиною польського законодавства міжвоєнного періоду.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційної роботи стали філософські, загальнонаукові та спеціально-юридичні методи. Дисертація виконана відповідно до принципів об'єктивності та історизму.

Метод герменевтики застосовано для розуміння та інтерпретації історичних, теоретико-правових досліджень правознавців із проблематики мовних відносин (розділ 1). Діалектичний метод забезпечив можливість розглянути проблему в динаміці її розвитку (розділ 2).

Серед загальнонаукових методів застосовано історичний, логічний, системний.

Із низки спеціально-юридичних методів застосовано: історико-правовий – для вивчення процесів становлення польського мовного законодавства, а також під час розгляду судових спорів із практики його застосування (2, 3, 4 розділи); порівняльно-правовий – для здійснення порівняльного аналізу австрійської та польської моделей мовного законодавства у контексті забезпечення мовних прав українців Другої Речі Посполитої (2 і 3 розділи); метод тлумачення правових норм – для доктринального аналізу нормативно-правових та правозастосовних актів (2, 3, 4 розділи).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

уперше:

- встановлено, що мовні закони були основним інструментом державної політики Другої Речі Посполитої стосовно національних меншин;
- доведена невідповідність мовного законодавства міжвоєнної Польщі положенням Березневої Конституції 1921 р. та її міжнародно-правовим зобов'язанням щодо мовних прав національних меншин;
- встановлено, що практична діяльність органів виконавчої та судової влади Другої Речі Посполитої у багатьох випадках суперечила положенням існуючої нормативно-правової бази у сфері мовних правовідносин;
- доведено, що, незважаючи на критичні застереження низки відомих польських учених, українських юристів і політичних діячів, мовна політика Другої Речі Посполитої стала джерелом напруження та безпосереднім чинником ескалації польсько-українського протистояння в часи Другої світової війни;
- доведено некоректність застосування у польському мовному законодавстві термінів «руська (русинська) мова» замість «українська мова»;
- обґрунтовано, що боротьба за підвищення правового статусу національної мови в усіх сферах суспільних відносин є вагомим чинником державно-правового становлення та розвитку української нації; боротьба галичан за

розширення сфери функціонування української мови є важливим елементом національної державно-правової традиції;

удосконалено:

- систему знань щодо правового регулювання мовних відносин на території Галичини із сер. XIX ст. до сер. XX ст.;
- правову оцінку міжнародно-правових гарантій, які повинні були забезпечити мовні права національних меншин у міжвоєнній Польщі;
- правову оцінку мовної політики Другої Речі Посполитої стосовно українського населення Східної Галичини;

дістали подальший розвиток:

- критичні оцінки нормативно-правових актів, що врегульовували мовні відносини у Галичині до Першої світової війни, а також у міжвоєнний період;
- ідея, висловлена українськими науковцями, зокрема правознавцями, щодо значення національної мови у процесах державотворення та її місця в ієрархії правових цінностей держави;
- концепція, згідно з якою забезпечення мовних прав національних меншин (право на освіту національною мовою, право на інформацію рідною мовою) та статус української мови як єдиної державної в Україні мають стати запорукою національної злагоди в державі.

Концептуальною основою дисертації є теза, що в складних умовах відсутності національної державності, територіальної роз'єднаності українського народу упродовж кількох сторіч національна мова зберегла свою самодостатність, і в підсумку стала важливим чинником возз'єднання українських земель, а дещо згодом – відновлення соборної незалежної України.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані й обґрунтовані в дисертації висновки і пропозиції мають науково-теоретичну і практичну цінність, зокрема можуть бути використані:

у науково-дослідній сфері – для подальших історико-правових досліджень питань правового регулювання міжнаціональних відносин у західних областях України; історії й сьогодення українсько-польських відносин;

у навчальному процесі – для викладання курсів історії держави і права України, історії держави і права зарубіжних країн, конституційного та адміністративного права України, міжнародного публічного права;

у правотворчій сфері – під час розробки проектів нормативно-правових актів, що врегульовують суспільні відносини у мовній сфері, зокрема тих, які встановлюють юридичну відповідальність за порушення мовного законодавства України. Вивчення позитивного та негативного досвіду мовної політики австрійського та польського державних режимів дозволяє зробити наукові висновки для розробки новітньої концепції державної мовної політики в Україні, ефективних регіональних програм розвитку й функціонування української мови та мов національних меншин;

у правозастосовній сфері – під час розгляду судами справ у зв'язку з порушенням мовних прав громадян, зокрема права на освіту національною мовою;

у правовиховній сфері – для підвищення рівня інформованості населення України щодо низки питань, пов'язаних із правовим статусом державної мови і мов національних меншин, та його належним забезпеченням.

Виокремлення позитивного досвіду боротьби за збереження та підвищення правового статусу української мови сприятиме налагодженню ефективного функціонування державної української мови.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційної роботи апробовані на міжнародних і всеукраїнських конференціях: Всеукраїнській науковій конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (Львів, 28 вересня 2009 р.); Всеукраїнській науковій інтернет-конференції «Правове регулювання міжнаціональних відносин в Україні: історія і сучасність» (Львів, 18 травня 2012 р.); Міжнародній науковій конференції

«Українська мова у житті та діяльності еліти в Україні протягом віків. Культура, наука, освіта, релігія, суспільство, політика» (Краків, Польща, 19–20 листопада 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Мовно-термінологічні проблеми сучасного законодавства» (Київ, 5 грудня 2012 р.); XXVIII Міжнародній історико-правовій конференції «Людиноцентристський вимір в історії права, держави і юридичної думки: до 150-річчя початку наукової діяльності М. П. Драгоманова» (Рівне – Луцьк, 13–16 червня 2013 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 18 наукових праць, з яких 9 наукових статей, зокрема 7 – у наукових виданнях, що входять до переліку наукових фахових видань України, і 1 – у іноземному виданні, тези 9 доповідей на наукових, науково-практичних заходах.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, що об'єднують дванадцять підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 240 сторінок, з яких основний текст – 199 сторінок, список використаних джерел (394 найменування) – 41 сторінка.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА ДО ПИТАННЯ ПРО СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ЗАКОНОДАВСТВІ АВСТРО-УГОРЩИНИ ТА ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

1.1 Питання правового статусу української мови у вітчизняній і діаспорній науковій літературі

Упродовж XIX–XX століть українським ученим і політикам доводилось відстоювати право свого народу на національне самовизначення. Одним із різновидів такого права є право на розвиток рідної мови та її застосування у різних сферах приватного й публічного життя. Боротьба українських науковців, зокрема юристів, за належний правовий статус української мови базувалася на науково обґрунтованих аргументах про самостійність української нації та української мови.

Член-кореспондент Академії правових наук України Ю. Римаренко слушно зазначив: «... чого нам бракує, то це спадкоємності наукового життя, послідовності в розумінні суспільних явищ та подій, зокрема, наступності в з'ясуванні принципів українського державотворення, перспектив, етнодержавницького розвитку» [287, с. 5]. Відтак корисним і повчальним стане осмислення наукової спадщини українських учених з проблематики мовних відносин.

О. Потебня (1835–1891 рр.) науково обґрунтував тезу, що саме мова становить для національного життя вагомий етнокультурний вартість. Мова є не тільки прапором консолідації нації, а й самостійним чинником націотворення, у тому числі також культуротворення. Право на освіту національною мовою, двомовність, сфера вживання мови меншини та державної мови – ось коло питань, над якими розмірковував О. Потебня і пропонував їхнє рішення. У автобіографії мовознавець зазначив, що точкою відліку усієї його діяльності і наукової праці була українська мова та українська народна творчість [279, с. 50].

Неспростовність і вагомість аргументів О. Потебні визначили підстави для творення та розвитку мовної правової доктрини наступними поколіннями

вітчизняних науковців та політиків, які обстоювали ідею самостійності української нації і мови. Науковою творчістю О. Потебня доводив необхідність боротьби за мовні права – якщо українці хочуть посісти належне місце серед європейських націй, усвідомити себе рівними серед рівних, потрібно берегти рідну мову, розвивати і підвищувати її правовий статус. О. Потебня чітко вказав, що без вивчення і розвитку рідної мови усі національні змагання будуть «побудовані на піску».

Ця теза кореспондує з науковими концепціями І. Франка [322; 323], М. Грушевського [182], В. Старосольського [296], В. Вернадського [169], провідників українських Церков – Митрополита Іларіона (І. Огієнка) [275] та Митрополита А. Шептицького [265]. У своїх працях вони, як і О. Потебня, наголошували на особливому значенні української мови в процесі консолідації нації та українського державотворення.

О. Потебня вважав, що без україномовної школи та освіти неможливо виховати людину з чіткою національною ідентифікацією. Чужомовна школа призведе до розриву між простим народом і освіченими верствами населення, позбавляючи націю власної інтелектуальної еліти.

Подібну тезу про шкідливість чужомовної освіти висловив М. Грушевський 1913 року. Необхідність освіти рідною мовою учений аргументував тим, що навчання в школі, якщо воно здійснюється не рідною мовою дитини, призводить до нецтва [182].

Розвиток української правової думки у XIX та на поч. XX ст. відзначається тим, що саме у цей час відбувається інтенсивний процес формування сучасної (модерної) української нації [156, с. 157]. Він був тісно пов'язаний з боротьбою за рівноправність української мови у публічному та приватному житті Галичини. Львівський історик права Т. Андрусак, аналізуючи особливості розвитку української правової думки у Галичині XIX ст., зазначив, що: «українсько-польське протистояння, яке на правовому рівні було започатковане в 1848 р., і не припинялося до розпаду Австрійської монархії, було одним з найсуттєвіших чинників, які стимулювали пробудження, розвиток, поширення та зміцнення

національної свідомості українців у Галичині, розвитку їх правової та політичної думки» [156, с. 161].

Ця особливість є характерною і для розвитку наукової правової думки із проблематики мовних відносин Галичини не тільки у ХІХ-му, але й наступному ХХ-му столітті, аж до 1939 р. Йдеться про період вимушеного співжиття польського та українського народу в одній державі, спочатку в Австрії, а з 1919 р. – у Другій Речі Посполитій.

Політична і наукова дискусія, що велася на сторінках тодішніх польських і українських часописів, не обмежувалася боротьбою за літературну українську мову і правопис. На сторінках проукраїнських періодичних видань йшлося про необхідність розширення публічних сфер застосування української мови [77; 164].

Про права українців на вживання рідної мови в органах державного управління та судах Австро-Угорщини маємо солідний доробок українських правників, датований II пол. ХІХ ст. Найдавнішою працею українських правників (1885 р.), що містить аналіз австрійського мовного законодавства є видання під назвою «Рускій Правотарь Домовый...», авторами якого є юристи В. Левицький (публікувався під псевдонімом Василь Лукич) та Ю. Семигиновскій [235].

Розвідка відомого науковця, політичного та державного діяча К. Левицького «Про права руської мови», містила тексти та витяги з нормативно-правових актів, що надавали зацікавленим особам певні можливості стосовно вживання української мови у публічних установах Галичини [226]. Правник акцентував на важливості боротьби українців за власні мовні права. Проблематику мовних відносин Галичини К. Левицький аналізував у відомій праці «Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914 pp.» [224].

У першому в Галичині українському юридичному журналі «Часопись правнича» опубліковано статтю Б. Рожанського [129], у якій розглядалися правові можливості створення кафедр з українською мовою викладання у Львівському університеті.

Початком ХХ ст. датована праця С. Дністрянського «Права руської мови у Львівським університеті», видана у Варшаві 1905 р. [191]. У цій роботі

правознавець аргументовано доводив, що «права мови» є невід'ємним (природним) правом кожної нації. Основною метою написання праці став захист рівноправності української та польської мов на основі існуючого законодавства, обґрунтування вимог українців щодо здобуття вищої освіти рідною мовою у Львівському університеті.

Адвокат М. Здерковський є автором праці «Права рускої мови в ц.к. судах та державних прокураторіях», виданої 1909 р. [195]. Як і С. Дністрянський, він відстоював тезу про рівноправність української та польської мов у публічних відносинах у Галичині.

Українські правники (С. Дністрянський, К. Левицький, М. Здерковський та ін.), на відміну від польських, відстоювали думку про те, що конституційна норма ст. 19 Конституції Австро-Угорщини про рівноправність мов мала пряму дію: не тільки декларативне значення, а й практичне (правозастосовне).

1890 року коштом товариства «Просвіта» у Львові видано працю «Конкуренція школьна на підставі обов'язуючих законів державних і краєвих, розпоряджень властей школьних і рішень Трибуналу адміністративного», підготовлену фаховим юристом, депутатом Австрійського парламенту Є. Олесницьким [273]. У книзі містяться посилання на нормативно-правові акти, що дозволяли застосовувати українську в діловодстві шкіл з українською мовою навчання.

Законодавчі ініціативи українців у галузі шкільної освіти висвітлено в звіті Є. Олесницького перед виборцями у Стрию [274] (йшлося про поділ Крайової шкільної ради на дві секції: польську і українську) і описано у авторизованих спогадах «Сторінки з мого життя» [275].

Яскравим свідченням діяльності українців спрямованої на розширення правового статусу рідної мови є науково-популярні видання, що роз'яснювали українцям, якими засобами виборювати валсні мовні права за допомогою австро-угорського законодавства. Одним із них є «Правотар» авторства судді Ф. Евина, виданий у Жовкві 1909 р. [192].

Інше видання, брошура адвоката В. Бачинського «Боронім прав руської мови в судах», містить зразки скарг і заяв для подання їх до судових інстанцій з вимогою відновити порушені мовні права [163].

Праця галицького правника і політика М. Лозинського «Автономія країв в Австрійській Конституції» [232] містить аналіз правового становища українського народу у підавстрійській Галичині. Автор вказує, що, виборюючи перед центральною владою Австрії повноваження щодо розширення публічної сфери застосування польської мови, польські політики в той же час різними способами намагаються не допустити підвищення статусу української мови. Розглядаючи протистояння поляків і українців у Галичині, М. Лозинський відзначав стійке небажання польських політиків будувати польсько-українські взаємини на рівноправній основі, зокрема, у сфері мовних відносин.

Серед наукових видань, присвячених проблематиці міжнаціональних взаємин у Східній Європі у XIX на поч. XX ст., особливої уваги заслуговує збірник наукових статей за редакцією А. Кастелянського [321]. В одному виданні опубліковані статті таких відомих учених як К. Реннер (Р. Шпрінгер) [332], К. Горачек [179], Л. Васілевські [167], М. Грушевський [183], де проаналізовано стан національного розвитку чехів, словаків, угорців, поляків та українців у Австро-Угорщині. У другій частині збірника містяться статті, присвячені національному розвитку українців (М. Грушевський [184]), поляків (М. Ромер [289]), білорусів (А. Новина) та ін. народів, що перебували у складі Російської імперії; третя частина книги присвячена національностям, які перебували під протекторатом Пруссії.

Наукова цінність видання полягає у тому, що тут наведені погляди представників конкуруючих національних наукових еліт на сучасний їм стан національного життя та шляхи його подальшого розвитку. Стосовно національно-мовних відносин, науковці одностайно вказували, що характерною рисою національного відродження народів, які проживали під владою австрійської, російської та німецької монархій, стала боротьба за правовий статус рідної мови.

Щодо розвитку україномовної освіти в Галичині М. Грушевський вказав, що політика поляків, які володіли значним обсягом адміністративних, владних повноважень, мала метою «не допустити розвитку україномовної середньої школи» [183, с. 165]. Учений оцінював польську шкільну політику як таку, що суперечила австрійському законодавству, зокрема ст. 19 конституції Австро-Угорщини. Зусилля українського суспільства, спрямовані на збільшення українських середніх шкіл, зіштовхуються з рішучою протидією польських урядових кіл, які нівелювали намагання центрального (австрійського) уряду йти назустріч вимогам українського громадянства.

Другий етап історіографії з мовної проблематики був суттєво більшим за числом та об'ємом створюваних праць – з огляду на події Першої світової війни та національно-визвольні змагання народів, які вийшли з під опіки Австро-Угорщини. Найбільший інтерес становлять роботи, що аналізували мовне законодавство Другої Речі Посполитої.

Насамперед згадаємо роботу «За право мови», видану юристом, членом Союзу Українських Адвокатів Р. Домбчевським у 1934 р. [190]. Правник висловив думку про те, що правовий статус народу, який перебуває у статусі національної меншини певної держави, найкраще характеризується обсягом мовних прав, якими наділена ця національна меншина. Автор доводив значення національної мови для консолідації та розвитку українського народу. Правовою основою для відстоювання мовних прав українців у Другій Речі Посполитій, Р. Домбчевський вважав Основний Закон Польщі, точніше ст. 109 та 110 Конституції 1921 р., та її міжнародно-правові зобов'язання. Основною ідеєю роботи «За право мови» є обґрунтування тези про нелегітимність мовної політики, яку здійснювала міжвоєнна Польща щодо українців. Йшлося насамперед про недотримання її міжнародно-правових зобов'язань і власного ж законодавства у безпосередній правозастосовній діяльності. В основному праця є критикою як власне польського мовного законодавства, так й існуючої практики застосування правових приписів цього законодавства щодо українців.

Питання мовних відносин та аналіз мовного законодавства систематично досліджувався членами Союзу Українських Адвокатів (далі – С.У.А.),

друкованим органом якого був юридичний журнал «Життя і право» [116]. Систематичний покажчик публікацій цього журналу періоду 1928–1939 рр. міститься у працях М. Петріва [277; 278].

Праці українських юристів, опубліковані в «Житті і праві» упродовж 1928–1939 рр. містять аналіз мовного законодавства Другої Речі Посполитої [103; 104; 132; 133; 121; 122; 108; 117], а також аналіз міжнародно-правових зобов'язань Польської держави щодо дотримання мовних прав нацменшин [110; 126; 127]. У журналі була окрема рубрика «Як боронити прав української мови», що висвітлювала діяльність членів С.У.А. щодо захисту мовних прав українців в органах державної влади [106; 107; 124; 112; 115; 120; 131]. Цінним джерелом є публікації журналу «Життя і право», в яких аналізувалася правозастосовна практика у сфері мовних відносин [134; 135; 111; 118; 119], зокрема рішення польських судів із питань застосування мовного законодавства [105; 123].

У більшості цих публікацій українські юристи відзначали перевагу австрійського мовного законодавства порівняно із законодавством Другої Речі Посполитої щодо обсягу мовних прав українців та їх гарантування.

Важливою складовою діяльності з метою підвищення статусу української мови стала робота редакційної колегії часопису з удосконалення юридичної термінології [114; 125; 128].

10-річчю діяльності Союзу українських адвокатів присвячений Ювілейний альманах, виданий 1934 р., який є збірником статей відомих політичних та наукових діячів – членів С.У.А. Одним із завдань українських юристів визнано необхідність здійснення правової діяльності за розширення статусу української мови [334]. Звіт про 10-річну діяльність С.У.А. і, зокрема, організацію роботи щодо захисту мовних прав українськими адвокатами, містить робота Л. Ганкевича «С.У.А. (матеріали й завваги з нагоди десятиліття)» [173].

Українськими науковцями 20–30-х рр. ХХ ст. підготовлена низка монографій, присвячених питанням дотримання прав національних меншин, зокрема мовних прав українців, із погляду існуючих на той час міжнародно-правових договорів. Фаховою інтерпретацією Версальсько-Вашингтонської

системи договорів стали монографії фахівця з міжнародного прав М. Мандрики «Національні меншості в міжнародному праві» [244] та Л. Давидовського «Міжнародня охорона національних меншостей» [186]. Як і сучасні українські науковці, вони акцентували на неефективності міжнародноправових актів, розроблених для захисту народів, що опинилися у статусі національних меншин після утворення нового світового порядку.

Цікавим дослідженням міжнародно-правових договорів у галузі захисту прав національних меншин є праця К. Левицького, видана окремою брошурою «Права національних меншостей» (видана під псевдонімом К. Антонович) [225].

Концептуальною ідеєю праці є те, що новостворена система договорів насправді не забезпечує жодної рівноправності національним меншинам, навпаки створює два типи громадян: повноправні громадяни держави, тобто, представники титульної нації, та не зовсім рівноправні, яких називатимуть національними меншинами. Автор порівнює обсяг мовних прав, що їх було гарантовано положеннями Австро-Угорської Конституції, та положеннями Версальської системи договорів, що стосувались мовних прав національних меншин. Здійснивши порівняння умов Сен-Жерменського та Версальського договорів з положеннями ст. 19. Конституції Австро-Угорщини, К. Левицький констатує: вказані договори жодним чином не є кроком уперед у міжнародному публічному праві. Реалізувавши принцип самовизначення націй для деяких упривілейованих народів, і в той же час відібравши таке право у інших національних спільнот державами-переможцями, в Європі створено підстави для нової світової війни, яка може незабаром вибухнути.

Однією з перших спроб тлумачення правових норм закону, що визначав правовий статус української мови у системі шкільної освіти міжвоєнної Польщі, стала праця В. Целевича «Про нові польські шкільні закони» [324]. Наголошувалося на важливості боротьби українського народу за право створювати школи усіх типів з національною мовою навчання.

Певну цінність для з'ясування правової чинності післявоєнних міжнародних договорів у галузі захисту прав національних меншин мають праці, підготовлені

українськими політиками для ознайомлення міжнародної громадськості з проблемою правового статусу Галичини [371, 386, 351, 389]. У них вітчизняні науковці акцентували на тому, що сувереном Галичини після поразки ЗУНР у війні з поляками були держави Антанти, а не Польща. Це, на їхню думку, могло стати підставою для того, щоб не визнавати приналежність краю до Польської держави.

Після Другої світової війни українська діаспорна історіографія представлена низкою фундаментальних праць з проблематики правового статусу української мови. Наприклад, монографія українського публіциста та політика В. Мудрого про історію боротьби за український університет у Львові [266]. Автор вказував, що за Австрійської конституційної монархії українці мали у Львівському університеті факультети та кафедри з українською мовою викладання, а в міжвоєнній Польщі українці були позбавлені легального права здобувати вищу освіту рідною мовою.

Вагомим дослідженням проблематики правового статусу української мови є монографія Ю. Шевельова «Українська мова у I пол. XX ст. (1900–1941). Стан і Статус» [330]. Автор чітко зазначив, що одним із важливих чинників, які суттєво впливають на розвиток мови та її статус у суспільстві, є мовне законодавство. Тому, аби правильно зрозуміти стан і статус мови у певний історичний період, слід дослідити і нормативно-правові акти, що врегульовували мовну сферу суспільних відносин. Відтак мовне питання не є суто лінгвістичним питанням, але стає також і соціальним, політичним питанням. Незважаючи на те, що праця Ю. Шевельова містить побіжний аналіз правового статусу української мови в Другій Речі Посполитій, концептуальні ідеї автора мають важливе значення для формування підходів і методів дисертаційного дослідження.

Не можемо оминати увагою монографію іншого мовознавця та публіциста української діаспори В. Чапленка «Мовна політика більшовиків на Україні» [327]. Автор доводить, що з допомогою радянського мовного законодавства розширювалося застосування російської мови у публічному житті, і навпаки, звужувалася сфера застосування української мови. Автор посилається на закон про шкільну освіту, який звільняв від обов'язку вивчати українську мову усіх

неукраїнців, які проживали в Україні, і навпаки зобов'язувала українців вивчати російську мову, торуючи останній ґрунт для розширення сфери застосування. Саме таким чином, на думку автора, вдалося з одномовних українців зробити двомовних, а далі, ще гірше, замість української, послуговуватись російською мовою [327, с. 23].

Зазначена проблематика стала об'єктом наукових інтересів керівника кафедри українознавства Ягеллонського університету у Кракові, польського науковця українського походження В. Мокрого. Автор систематично ініціює проведення міжнародних конференцій, на яких ведуться наукові дискусії щодо стану і статусу української мови і в Україні, і за кордоном [253; 254].

Історіографія українського радянського часу, що стосується безпосередньо визначеної проблематики, представлена дослідженнями В. Кульчицького, В. Калиновича, Ю. Сливки та низки інших науковців.

Український історик права В. Кульчицький аналізує австрійське мовне законодавство у Галичині в межах дослідження діяльності Галицького крайового сейму. Учений зазначає, що українські депутати неодноразово порушували перед сеймом питання про зрівняння правового статусу української та польської мови у державних установах Галичини, хоча й безуспішно [218]. В іншій праці В. Кульчицький відзначає формальний характер положень ст. 19 Конституції Австро-Угорщини, що декларує рівноправність народів та їхніх мов [219].

Проблему мовного законодавства і, зокрема, мови судочинства у Галичині та Волині, досліджував В. Калинович у статті, присвяченій дослідженню організації діяльності органів юстиції Другої Речі Посполитої [197]. Автор спробував окреслити мовні права, надані українцям, відповідно до законодавства міжвоєнної Польщі.

У дослідженні Ю. Сливки «Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії» доволі ґрунтовно, хоча іноді з упередженістю щодо «української національної буржуазії» та її діяльності, висвітлено національну, зокрема мовну політику міжвоєнної Польщі [294].

Сучасна українська історіографія з проблематики мовних відносин представлена значною кількістю наукових праць. Зокрема, спеціальні наукові дослідження правового статусу української мови в Галичині до Першої світової

війни здійснили такі науковці, як М. Мацькевич [247], І. Терлюк [307], М. Гаварецька [171], В. Кульчицький, Л. Присташ [221; 283] та А. Баран [161]. У контексті наукової та громадсько-політичної діяльності С. Дністрянського мовні відносин у Галичині висвітлював також П. Стецюк [298]. Правовий статус української мови на Буковині став предметом дослідження М. Никифорака [270].

Політичне та правове становище галицьких українців у складі Австрії (з 1867 р. – Австро-Угорщині) висвітлюють представники львівської історико-правової школи О. Аркуша [159], В. Кульчицький [217], Б. Тищик [305], О. Кондратюк [206] та С. Кондратюк [207]. Усі вказані автори констатують високий ступінь ескалації польсько-українського національного конфлікту в Галичині у XIX та на поч. XX ст.

Вивчаючи діяльність українських адвокатів Галичини XIX–XX ст., проблематику мовного законодавства Другої Речі Посполитої частково досліджує львівський правознавець І. Гловацький [178]. Учений аналізує мовне законодавство міжвоєнної Польщі у галузі кримінального судочинства [176].

У межах дослідження діяльності С.У.А. М. Петрів фрагментарно висвітлював і захист мовних прав українців членами цієї організації [280].

Львівська дослідниця О. Липитчук, ґрунтовно аналізуючи судову систему Другої Речі Посполитої [229], опосередковано розглядає і питання офіційної мови в судах. Вона, зокрема, вказує, що «у 1924 р. було ухвалено *закон про офіційну мову в судах, прокуратурі та нотаріаті, який значно обмежив застосування в цих органах української мови*» [230].

У дисертаційному дослідженні ми послуговувались значною кількістю праць, написаних істориками із проблематики політико-правового становища українців у Другій Речі Посполитій [162; 174; 175; 239; 240; 301 та ін.]. Зазначені праці Львівської історичної школи містять чисельні джерела, що дають змогу проаналізувати стан мовних відносин у Галичині.

Концептуальними для дослідження є праці В. Макарчука, присвячені між- та післявоєнному державно-правовому устрою західноукраїнських земель [237]. Науковець обґрунтовує тезу про те, що, «отримавши Східну Галичину на чітко окреслених умовах надання її населенню прав автономії, уряд Другої Речі

Посполитої цю імперативну вимогу зухвало проігнорував» [237, с. 48]. Це дає підстави вважати, що польська державна політика на українських землях мала неправовий характер і суперечила її міжнародноправовим зобов'язанням.

Важливе значення мають праці львівських правознавців, присвячені юридичному аналізу міжнародноправових актів, укладених державами Антанти й органами Ліги Націй щодо західноукраїнських земель. Зокрема, цей аспект історії міжнародних публічно-правових відносин систематично обговорюється львівськими правознавцями на щорічних конференціях «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні» [276; 306; 335].

Міжнародно-правовий аспект «українського питання» після Першої світової війни систематично дискутується й на сторінках «Вісника Львівського університету», серія міжнародні відносини [158; 177; 189; 222, 236; 260; 264; 288]. Ці наукові праці значущі для розуміння дипломатичних маневрів держав Антанти та міжнародної політичної ситуації, що виникла у період юридичного оформлення польської анексії західноукраїнських земель. Йдеться насамперед про недотримання принципу «Самовизначення народів» державами Антанти стосовно українців Галичини та порушення прав меншин Польською державою. На сторінках вказаного «Вісника» обговорюються також питання вдосконалення сучасного мовного законодавства Української держави [248].

Сучасне міжнародне законодавство у сфері захисту мовних прав національних меншин стало предметом наукових досліджень В. Мицика [249]. Його праці дають змогу простежити еволюцію інституту захисту прав нацменшин у сфері мовних відносин. Особливо важливою є вказівка на те, що вимоги українських юристів і політиків міжвоєнної Польщі щодо мовних прав закріплені в чинних документах сучасного міжнародного публічного права. Йдеться, зокрема, про право на отримання освіти рідною мовою та право національних меншин провадити власну освітню діяльність (Конвенція ЮНЕСКО про дискримінацію в галузі освіти – 1960 р. та Міжнародний пакт про громадянські й політичні права (1975 р.)) [251]. Саме за це боролася українська політична еліта Галичини у міжвоєнний період, і саме це право найчастіше порушували польські уряди того часу.

В українській гуманітарній науці існує чимало праць, в яких досліджується проблематика мовних відносин у галузі шкільної освіти міжвоєнної Польщі [170; 172; 185; 215; 299; 319; 325; 329].

Дослідник українсько-польських взаємин міжвоєнного періоду О. Красівський вказує, що основною зброєю урядових кіл проти українського національного життя стала система освіти, основною метою якої була ліквідація українських шкіл і закриття кафедр з українською мовою викладання у Львівському університеті [212].

Питання розвитку освіти в XIX–XX ст. досліджує львівський історик В. Яремчук. Автор висловлює тезу про те, що національна політика Другої Речі Посполитої у сфері освіти суперечила її міжнародним зобов'язанням та порушувала права українців на освіту рідною мовою [338]. Паралельно досліджує зазначену проблематику українська дослідниця О. Морозова [261; 262; 263].

Маємо чисельні наукові праці, які, хоч і не стосуються безпосередньо теми дисертації, але становлять науковий інтерес у контексті порівняльного правознавства, міждисциплінарних зв'язків, практичних рекомендацій тощо. Зокрема, деформованість мовної ситуації в сучасній Україні та необхідність удосконалення новітнього українського мовного законодавства спричинили появу значної кількості наукових публікацій. Історико-правовий аспект мовної проблематики у своїх працях досліджують такі учені, як І. Усенко [316], Л. Рапацька [285; 286], Б. Козьмук [202; 203], В. Кузьменко [214], Ю. Прадід [282], О. Турчак [311].

На сторінках журналу «Право України» опубліковані праці провідних українських юристів, які мають для дослідження і методологічне, і емпіричне значення. Зокрема, в історичному аспекті питання правового статусу української мови досліджують такі науковці, як О. Копиленко [209] та М. Мацькевич [246].

Проблематиці забезпечення державного статусу української мови в сучасних умовах присвячені наукові праці М. Антоновича [157], Т. Демченко, І. Філіпчука [188], О. Ялової [337], Л. Клименко [201].

Зокрема, І. Усенко здійснив критику Закону України «Про засади державної мовної політики» від 03.07.2012 р. [1]. У доповіді, виголошеній у Києво-Могилянській академії «Правовий статус мов у законопроектних роботах 2012 р.»,

учений вказує, що цей Закон був прийнятий всупереч одностайної критики фахівців, а його вагомим недоліком є те, що «розробникам законопроекту не вдалося повністю його узгодити зі ст. 10 Конституції України» [315, с. 159].

Покращенням української юридичної термінології займаються Н. Артикуца [160], А. Токарська [303], С. Кравченко [211]. Останній розглядає мову як чинник правоутворення та законотворення.

Питання вдосконалення конституційно-правового регулювання мовних відносин в Україні досліджується вітчизняними ученими-юристами, зокрема, О. Шуміловим [333], М. Костицьким [210], Р. Максаковою [241], О. Лопушанською [233].

Питання застосування державної мови та послуг перекладача в кримінальному процесі України досліджує Голова Верховного Суду України (2002–2006 рр.) В. Маляренко [242; 243]. Автор висловлює тезу про те, що забезпечення спілкування з відповідною процесуальною особою, яка не володіє державною мовою або недостатньо нею володіє, з допомогою перекладача має бути обов'язком слідчого та судді без будь-яких клопотань. Таку ж тезу висловлює російська дослідниця Е. Грішина [181].

Питання вдосконалення мовного законодавства стало предметом парламентських слухань у Верховній Раді України 12 березня 2003 року, а їхні матеріали видані окремим випуском під назвою «Обережно – Мова!» [271]. Основним висновком парламентських слухань стала констатація невідповідності задекларованого статусу української мови як державної, її реального застосування в публічних сферах життя.

Організуються конференції, на яких обговорюються питання функціонування української мови як державної, а також міжнародний досвід правового регулювання мовних відносин. Так, 2001 року в Львівському інституті внутрішніх справ при НАВС України відбулася конференція на тему: «Мова і культура нації» [252]. Доповідачі зосереджували увагу на необхідності розширення функцій української мови як державної.

11–12 грудня 2008 р. у Донецькому національному університеті відбулася міжнародна науково-практична конференція на тему «Українська мова – мова

державна» [313]. Наукова дискусія відбувалася навколо проблеми недостатнього розвитку україномовної освіти в східних областях України. На це зокрема вказував Ю. Соловійов [295], та суттєву перевагу (більше ніж у два рази) у кількості шкіл з російською мовою навчання над україномовними школами (О. Чернишов) [328]. Фактично, йшлося про те, що українське населення, яке проживає у східних регіонах України, не має рівного доступу для отримання освіти рідною українською мовою. Задля зміни деформованості мовної ситуації у регіоні доповідач С. Шевчук запропонувала докорінно змінити мовну освіту вищої школи [331]. Українська мова мала б стати обов'язковим екзаменом для вступу до будь-якого ВНЗ України. Підтримуючи пропозицію, вкажемо, що вимога обов'язкового знання державної мови не може трактуватися як дискримінація стосовно національної меншини.

Проблематика вдосконалення сучасного мовного законодавства та державної мовної політики розглядається у низці монографій. На жаль, історичний досвід мало береться до уваги. Так, 2008 р. опубліковано колективну монографію, присвячену аналізу мовної ситуації в сучасній Україні та правовому забезпеченню мовної політики [256]. Аналізуючи історичні передумови поточної мовної ситуації в Україні, автори залишають поза увагою досвід міжнаціональних взаємин у сфері мовних відносин у Східній Галичині та на Волині у період з 1919 до 1939 рр.

Однією з найґрунтовніших монографій у сфері правового регулювання мовних відносин у сучасній Україні є праця Є. Ткаченка: «Конституційно-правове регулювання мовних відносин» [302]. Правознавець вказує, що при розробці та запровадженні норм мовного законодавства органи влади мають врахувати історію, позитивну та негативну практику регулювання національно-мовних відносин в інших полімовних державах. На нашу думку, це ще раз доводить перспективність дослідження історико-правових аспектів розвитку мовних відносин в Україні.

Міждисциплінарний підхід дослідження проблематики мовних відносин, зокрема щодо аналізу українського мовного законодавства, продемонстровано у збірнику «Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації» [255]. Автори, розглядаючи мовні відносини в Україні, відзначають існування

конфліктів на мовному ґрунті у суспільному житті та їхній негативний вплив на консолідацію Української нації (Л. Масенко, В. Сківська). Н. Трач, аналізуючи парламентські ініціативи деяких «законотворців», вважає, що законопроект внесений В. Колесніченком, є таким, що суперечить Конституції України [310].

Не можна не відзначити інтернет-ресурс електронного видання «Український тиждень», на сторінках якого систематично здійснюється експертний аналіз українського мовного законодавства [314].

Вагомим внеском у формування теоретичних засад мовного планування в сучасній Українській державі є навчальний посібник І. Лопушинського [234].

Як вагому складову національної безпеки Української держави розглядають державну мовну політику Г. Євсєєва [193] та О. Сергєєва [291]. Авторки доводять, що державний статус української мови є необхідною умовою становлення української політичної нації.

Питання статусу державної мови у законодавстві інших країн на сучасному етапі досліджували А. Фомін [320] (російське законодавство) та А. Загнітко [194] (польське законодавство). Автори відзначають чітку позицію вказаних держав щодо реального закріплення державно-правового статусу за мовою титульної нації.

1.2 Проблематика правового статусу мов національних меншин у працях представників історико-правових шкіл Польщі та держав Європейського Співтовариства

Польська наукова історіографія з проблематики мовних правовідносин представлена низкою ґрунтованих праць.

Австрійський дослідник процесів українського націотворення А. Каппелер свого часу зробив закид українській науці, що до цього часу залишається: «Не опрацьована (також) історіографія польською мовою, якій ми завдячуємо численним

важливим працям про націотворення раннього нового часу в Західній Україні у XIX – першій половині XX століття» [198, с. 19]. Відтак спробуємо, хоча б частково, заповнити ці прогалини та нівелювати критичну заувагу іноземного науковця.

Треба зазначити, що саме історична наука стала визначальною у формуванні польської державницької ідеології новітнього часу. Цієї думки дотримується, зокрема, сучасний польський дослідник А. Стемпнік [378].

У розділі «Гене́за польсько-українських взаємин» А. Стемпнік проаналізував погляди представників історико-правових шкіл Польщі щодо перспектив польсько-українських взаємин. Він вказує, що представники Краківської історичної школи (Я. Шуйські, М. Бобжинські, С. Смолька, Е. Богуславські), пов'язаної з Ягеллонським університетом, усвідомлювали необхідність польсько-українського порозуміння та повагу до національно-визвольних змагань українського народу.

На противагу цьому польські представники Львівської історичної школи (А. Левицькі, Г. Мосціцкі) намагалися довести географічну окремішність України від Галичини, яку ці автори називали то «Малопольща», то «Червона Русь».

А. Стемпнік також відзначив, що з наближенням Першої світової війни польська історіографія повернулася до трактування України у категоріях «*swójsczyzny*», *тобто своєї власності*, створюючи психологічний ґрунт для відродження Речі Посполитої у її «історичних кордонах», які, зрештою, бачилися польським науковцям різно. Виразниками таких, на думку А. Стемпніка, «небезпечних тенденцій», стали представники т.зв. ендецької інкорпораційної концепції. Характерною рисою їхніх ідеологічних схем (Я. Домбровські, К. Горчицкі, А. Шеляговські) стало ототожнення українських етнографічних земель з польською державністю й ігнорування прагнень українців щодо розбудови власної національної держави [378, s. 232].

Найдавнішою польською науковою розвідкою з питань правового регулювання мовних відносин, яку вдалося віднайти, є праця представника Варшавської історико-правової школи А. Студнярські, видана у Познані 1861 р. Тут проаналізовану мовну політику Королівства Пруссії стосовно Великого Королівства Познанського. Автор зазначає, що недотримання Пруссією умов

договорів Віденського конгресу щодо мовних прав поляків, є неправомірним, оскільки ніхто не має права змінювати чи не виконувати умов міжнародного договору в односторонньому порядку [380, s. 11]. Акцентуємо увагу на цій складовій концепції науковця, оскільки згодом, у міжвоєнний (1918–1939) період, польські урядовці подібним чином діяли стосовно українців, не дотримуючись існуючих на той час міжнародноправових договорів.

Наступною за хронологією є праця доктора права Львівського університету С. Стажиньскі (Starzyński, львівська історико-правова школа), опублікована у Львові 1884 р. Монографія «Справа державної мови в Австрії» [382] є дослідженням про становлення інституту правового регулювання мовних відносин в Австрії (з 1867 р. – Австро-Угорщині). Автор окреслює статус державної мови (німецької), правовий статус української та польської мов, які, відповідно до австрійського законодавства, мали рівнозначний статус «краєвих». Вказано, що австрійська влада забезпечувала своїм підданам право на звернення до органів державної влади рідною мовою; право отримувати відповідь на своє звернення рідною мовою; право користуватися рідною мовою у суді; право навчатися рідною мовою у школі. Незважаючи на рівноправний статус української та польської мов у нормативно-правових актах Австрії, С. Стажиньскі підтримує погляди тогочасної польської еліти про вищість польської мови над українською, яка є, на його думку, лише діалектом польської мови, що нею розмовляє простий народ [382, s. 41].

У одній з пізніших праць С. Стажиньскі всупереч фактам вважав Галичину польським краєм із більшістю польського населення [381]. Як аргумент правознавець використав той факт, що більшість депутатів, обраних до Крайового Сойму, є не русинами, тобто українцями, а поляками. Саме тому більшість міських рад Галичини обрали польську мову як офіційну мову діловодства та документації.

С. Стажиньскі був одним з розробників Березневої (1921 р.) Конституції Другої Речі Посполитої. Його перу також належить праця «Сучасний державно-правовий устрій Польщі й інших слов'янських держав» [383].

Заслуговують на увагу також праці польського правознавця А. Новіцкі «Конституційна історія Австрії» [368] та монографія В. Комарніцкі [360], в яких висвітлено створення Австро-Угорської Конституції 1867 р. та процес конституційного закріплення мовних прав народів, які перебували під владою Австрійської монархії.

Також у Львові 1910 року видано монографію судового радника Я. П'єрацкі (львівська історико-правова школа) «Мовне питання в судах та прокуратурі Східної Галичини» [372]. У обґрунтуванні роботи автор вказав на необхідність критичного ставлення до позиції українських юристів щодо тлумачення австрійського мовного законодавства. Оцінюючи намагання українців обґрунтувати свої мовні права та розширити сферу застосування української мови, Я. П'єрацкі вважав це за спробу обмежити мовні права поляків у Галичині, не помічаючи та ігноруючи водночас мовні права українців.

Важливою для розуміння польсько-українського протистояння у сфері мовних відносин вважаємо колективну працю польських авторів під назвою «З історії політичного відродження Галичини (1859–1873)» [345]. Одним з її авторів був юрист, політичний діяч, намісник Галичини у 1908–1913 рр., М. Бобжиньскі (львівська історико-правова школа). У праці містяться тексти основних нормативно-правових актів Австрії, що визначали правовий статус української та польської мов до 1875 р. Автор відзначає, що намагання Австрійського уряду провести низку державних реформ розпочалося з розширення сфер застосування краєвих мов, що, у свою чергу, зумовило необхідність вивчення цих мов державними службовцями [345, s. 4].

Після відродження Польської державності у 1918 р. однією із найвідоміших наукових досліджень проблематики національних меншин стала праця К. Керскі «Захист прав меншину Польщі» [359]. Лейтмотивом монографії є теза, що національні меншини мають мінімальний обсяг прав, гарантованих міжнародно-правовими договорами, укладеними з Державами Антанти 1919 р. На думку автора, подальше збільшення обсягу прав національних меншин є суверенною справою лише Польської держави. К. Керскі був прихильником запровадження утраквізму у школах для українців. Він вказував, що оскільки переважна більшість українського населення складається з селян, їхні культурні потреби є доволі

примітивними. А щодо вищого навчального закладу, який прагнуть створити українці, то К. Керські безапеляційно оголосив, що українці не мають для цього відповідних наукових кадрів. Загальновідомим є факт існування Львівського (таємного) університету на початку 20-pp XX ст. та Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, яке об'єднувало кількасот науковців української та багатьох інших національностей, у т.ч. учених зі світовими іменами. Усе це свідчить про надуманість концепції К. Керські.

Особливе місце в історіографії проблематики мовних правовідносин займають праці польських політиків міжвоєнної Польщі, ініціаторів та розробників мовного законодавства, братів Владислава та Станіслава Грабські. Перший був прем'єр-міністром у 1920, 1923–1925 pp. [375, s. 151], другий займав посаду Міністра віросповідань та публічної освіти у 1923–1926 pp. [375, s. 147].

1927 р. В. Грабські видав книгу, присвячену власній діяльності як керівника польського уряду [355]. Одним із найважливіших досягнень В. Грабські вважав прийняття мовного законодавства. Автор розцінював його «найпершим кроком у справі державно-правової діяльності Польщі, що зрушив з мертвої точки справу меншин» [355, s. 89]. На думку В. Грабські, прийняття мовних законів стало свідченням того, як у державотворчій діяльності польського сейму державні інтереси взяли гору над вузько партійними. Тут автор мав на увазі те, що вдалося залучити максимум голосів усіх представників політичних партій для прийняття мовних законів.

Втім, уже в іншій книзі, «Ідея Польщі», екс-прем'єр визнає помилковість національної польської політики стосовно українців, зокрема, вважає неадекватним проведення пацифікації (друга пол. 1930 р.) на західноукраїнських землях, яка лише укріпила антипольські настрої [356, s. 49].

Обґрунтуванню концепції утравістичної школи на західноукраїнських землях присвячена стаття С. Грабські [353], опублікована у газеті «Освіта Польська». Екс-керівник Міністерства віросповідань та публічної освіти вважав, що на східних територіях Польської держави доцільно здійснювати таку мовну політику, яка б забезпечувала її територіальну та ментальну цілісність. Відтак

вимоги українців та білорусів щодо відміни мовних законів є нічим іншим, як намаганням відірвати від Польщі «східні креси». С. Грабські вважав, що освіта національними мовами сприятиме усвідомленню мовної та національної окремішності українців та білорусів, що, у свою чергу, згодом переросте у бажання мати власну державність.

Ще одна праця С. Грабські присвячена обґрунтуванню політики держави щодо національних меншин Польщі [354]. Основним інструментом політики щодо національних меншин автор вважав мовні закони, прийняті 1924 року.

Важливе теоретичне і практичне значення для вивчення мовних відносин у Галичині має праця радника одного з комітетів Польського Сейму Л. Зеленевські [394]. Однією з концептуальних тез є те, що винятково національне законодавство Другої Речі Посполитої може визначати обсяг мовних прав національних меншин [394, s. 74–75]. У праці Л. Зеленевські майже відсутня критична оцінка мовного законодавства та його правових норм. Він лише констатує, які мовні права *де-юре* належать меншинам, відповідно до національного законодавства та міжнародно-правових договорів. Л. Зеленевські не здійснив аналізу юридичної практики у сфері мовних відносин, що виявило б недоліки у цих положеннях.

Мовній політиці Пруссії, яку остання здійснювала щодо поляків у ХІХ ст., присвячена праця А. Войтковські «З історії боротьби за мову у Великопольщі» [392], видана у Львові в 1927 р. Автор критикує мовне законодавство Королівства Пруссії і обґрунтовує значущість для поляків боротьби за національну мову.

Історико-правове дослідження розвитку мовних відносин на європейському континенті здійснив польський правознавець Ф. Босовські [346]. Автор критикує підхід, який застосовувала польська влада у вирішенні національного питання, – винятково через правове регулювання мовних відносин. Він вказує, що часто національно-визвольний рух має соціальний характер. Правознавець пропонує для вирішення проблем національних меншин використовувати можливість представництва останніх у місцевому самоврядуванні, а також забезпечити їхнє представництво у місцевих органах влади. Ф. Босовські критикує державний мовний шовінізм, поєднаний з ненавистю до усіх громадян держави, що

розмовляють іншою мовою. На думку автора, в мовній політиці доцільно дотримуватись тієї засади, що мовні права людини є невід'ємними.

Деякі тогочасні польські науковці, аналізуючи освітню політику міжвоєнної Польщі стосовно українців, відзначали її дискримінаційний характер, як, наприклад, Л. Васілевські [168]. Будучи фахівцем з української історії [391], польський науковець констатував природне право української нації на самовизначення і доводив необхідність польсько-українського порозуміння. Автор чітко висловився, що застосування польськими науковцями терміна «русинський» чи «малоруський» стосовно української мови є неправильним; щодо мови, то правильно застосовувати термін «українська мова», а народ називати «українцями» [168, s. VII]. У монографії, датованій 1925 р., автор вказує, що Друга Річ Посполита зобов'язалася надати трьом воєводствам Галичини автономію та утворити український університет.

Ідею про надання українцям автономії та створення українського університету підтримував та пропагував Я. Бодуен де Куртене, – засновник експериментальної фонетики у лінгвістиці. Науковець стверджував, що мова є найхарактернішою рисою нації. Як і О. Потебня, польський мовознавець доводив, що «усілякі замаху на свободу совісті, чи то релігійної, чи національної, у правовій державі є замахом на людську гідність і засадничі права людини гарантовані Конституцією» [344, s. 9].

Я. Бодуен де Куртене чітко вказав на деструктивність польської національної політики щодо мовних меншин, зокрема, українців, а застосування терміна «русинський» та «руський», замість «український» вважав польською провокацією стосовно українців [344, s. 24]. Критикуючи польську національну політику, автор писав: «Визнання польської нації за пануючу, а усі інші нації за підвладні, є диктатурою упривілейованої національності, а така диктатура стає диктатурою капіталу, подібна до диктатури пролетаріату, диктатури фашистів, стоїть поруч з диктатурою Ендеції, одним словом стоїть поруч з диктатурою партійною чи класовою...» [344, s. 21]. Така диктатура є згубною для держави і породжує у ній відцентрові тенденції та антидержавний сепаратизм. Цілком слушною є теза науковця про те, що польська держава могла б і уникнути

конфліктів на мовному ґрунті, забезпечивши чітке дотримання фактичної та юридичної рівноправності усіх громадян держави [344, s. 21].

Один із відомих ідеологів польських націонал-демократів т.зв. ендеків Р. Дмовські, виклав свої погляди щодо принципів мовної політики Другої Речі Посполитої у статті: «Цілі й завдання національної політики» [350]. З огляду на значний вплив, що мала ця політична сила на формування внутрішньої національної політики, вважаємо за доцільне цитувати автора: «Для політичної сили, яка ставить перед собою завдання зміцнення духовної єдності нації, першочерговою є справа національної мови, що є особливо важлива для виховання молодого покоління. Необхідно слідкувати за чистотою мови, оберігати її від засмічення і втрати індивідуальності, творення з неї якогось жаргону, що міг би загрожувати чіткості висловлення думки. Натомість, потрібно підносити працю духа, який цю мову вдосконалює, підносити її на що раз вищий щабель. Потрібно здійснювати політику панування цієї мови, як у родинному житті, так і публічному, запроваджувати його для виховання молоді, як у сім'ї так і у школі. Людина, яка глибоко не знає духу рідної мови, наприклад вчилася у іншомовній школі, зв'язана слабкими узами зі своїм народом. Знання чужої мови краще, ніж рідної, є початком розриву зі своїм народом, винародовленням» [350, s. 39]. Ще одним важливим чинником національної консолідації автор вважав католицьку релігію.

Погоджуючись із тезою Р. Дмовські про значимість мови для нації, не варто забувати, що проведення рекомендованої ним політики було б можливим лише в умовах мононаціональної держави, якою міжвоєнна Польща не була.

Безперспективність дискримінації національних меншин за мовною ознакою обґрунтував у теоретико-правовому дослідженні державного устрою польської держави Т. Сейдлер. Правознавець, обґрунтовуючи ідею етатистської держави у монографії «Особа, Держава, Уряд» [376], зазначив, що цілком природним є існування в прикордонних регіонах мовних меншини, оскільки мовні кордони ніколи не матимуть сталої лінії. Відтак слід з повагою ставитись до мовних прав меншин, оскільки їх дискримінація стане генератором конфлікту, який до того ж буде деморалізувати і титульну націю. Т. Сейдлер зазначив, що набуття почуття рівноправності кожним громадянином країни

зробить можливим співжиття національних меншин у багатонаціональній державі. Забезпечення польською державою мовних прав меншин, зможе нейтралізувати національні конфлікти і забезпечити мирне співіснування з меншинами [376, s. 92].

Проблематиці правового захисту прав меншин наднаціональними інституціями присвячена праця «Міжнародна охорона меншин» науковця Варшавського інституту досліджень національних справ, юриста, дипломата В. Залєвські [393]. Автор вказує, що майже дослівним взірцем для міжнародно-правових актів у сфері захисту нацменшин став Трактат, підписаний між Польщею та Союзними Державами (Антантою), який був частиною Версальського Договору, зокрема його ст. 93 [393, s. 33]. Автор відзначає, що існуючі міжнародно-правові договори не трактують національну меншину як суб'єкт міжнародного права. В. Залєвські подає кілька звернень (петицій), складених представниками польського уряду до Ліги Націй, суть яких зводиться до того, що національні меншини не уповноважені самостійно вносити подання до цієї інституції щодо порушення своїх прав [393, s. 177]. Концептуальною є теза, що міжнародні зобов'язання, покладені договорами на державу, є чітко окресленими, відтак їх не можна інтерпретувати ширше, ніж це встановлено у документах [393, s. 50].

Критичний аналіз міжнародно-правових актів у галузі прав національних меншин зроблено в монографії В. Свораковскі «Міжнародні зобов'язання Польщі щодо меншин» [384]. Концептуальною ідеєю стало те, що «Трактат між Головними Державами союзними і об'єднаними та Польщею» від 28.06.1919 р. (далі – Трактат), обмежував суверенітет Другої Речі Посполитої. На думку автора, умови, нав'язані державами Антанти щодо гарантії захисту прав національних меншин, використовувались ними для втручання у внутрішні справи Польщі. Відтак В. Свораковскі намагався обґрунтувати неправовий характер вимог, що містились у Трактаті щодо захисту національних меншин. На його думку, це мало б унеможливити претензії українців, які час до часу ставили питання недотримання Польщею своїх зобов'язань перед Лігою Націй.

Аналогічна позиція польської сторони задекларована у брошурі, виданій Інформаційною Секцією Ліги Націй 1924 р. [364].

О. Ледніцкі висловив доволі оригінальне бачення моделі польської політики в *Східноєвропейському* регіоні [363]. Концептуальною ідеєю автора стала необхідність співпраці з відродженою Українською державою для спротиву більшовицькій Росії, яка мала зникнути, відродившись вже як інша Росія, але не комуністична. Таким, що не буде довго існувати, вважав О. Ледніцкі укладений між поляками та більшовиками Ризький мирний договір; а умови ст. 7 цього договору назвав цілковитою фікцією, як і договір загалом.

Освітню політику польських урядів щодо національних меншин розглянуто у праці М. Секрети [379]. Об'єктом наукового дослідження є засади радянської (комуністичної), італійської (фашистської) та німецької (нацистської) педагогіки 30-х років ХХ ст. Хоча автор і не аналізує окремо принципи польської педагогіки, його праця служить свідченням того, яких ідеологічних та політичних впливів зазнавала польська освітня політика. М. Секрета критикує педагогічні засади виховання молоді тоталітарними режимами як диктаторські та негуманні. Водночас, запровадження диктату польської держави в справі виховання молоді національних меншин мало на меті якнайбільшу асиміляцію та полонізацію непольської молоді, позбавлення її національної пам'яті та національної ідентифікації.

Таке абсурдне у своїй суті завдання підштовхнуло польських політиків до створення абсолютно необґрунтованих концепцій про перевагу двомовних шкіл над освітою національними мовами та виправдання закриття шкіл з українською мовою. Прикладом може слугувати документ, виданий польською націонал-демократичною партією, що висвітлював ставлення т. зв. *ендеків* щодо діяльності польського уряду у галузі освіти [374]. Тут жорстко критикується діяльність окремих польських міністрів освіти (Шуйковські та Г. К. Добруцкі), які, за висловом авторів документа, йшли за українськими агітаторами, дозволяючи відкривати українські школи і закривати польські. Це, на нашу думку, є доволі сумнівним твердженням. Значну увагу приділено критиці міністерського розпорядження від 12.04.1927 р. «Про мову написів, оголошень, нарад та книг та актів шкільних»

[14] як такого, що спрямований на розширення сфер застосування мов меншин та звуження сфери застосування польської мови як державної.

Національну політику польських урядів на Волині у міжвоєнний період висвітлено у монографії Б. Подгорські [373]. Для нас ця праця становить певний інтерес у порівняльно-правовому аспекті щодо Галичини.

Серед періодичних видань міжвоєнного періоду, що висвітлювали проблематику міжнаціональних відносин, був польськомовний часопис «Справи національностей» (*Sprawy Narodowościowe*) [377]. У журналі висвітлювався широкий спектр питань міжнаціональних відносин як у Польщі, так і за кордоном [137; 147]. Аналізувалися аспекти національної політики в УРСР, зокрема, національна політика щодо польської меншини [144; 146; 152]. У часописі фрагментарно висвітлювалась мовна політика Другої Речі Посполитої щодо національних меншин, публікувались нормативно-правові акти у сфері мовних відносин [139; 140; 153]; розглядалося питання запровадження богослужінь українською мовою у православних церквах Волині [149].

Ще один спеціальний журнал, що висвітлював проблематику польсько-українських відносин, видавався у Варшаві з 1932 р. під назвою «Польсько-Український бюлетень». Публікації цього видання були безпосередньо присвячені питанням налагодження польсько-українського порозуміння [138; 148]. Мовну політику щодо українського населення Польщі висвітлював Л. Васілевські [150]. Автор зазначив, для того щоб усунути перешкоди для польсько-українського порозуміння, насамперед необхідно дотримуватись конституційного положення про рівноправність усіх громадян Другої Речі Посполитої, яке, на думку Л. Васілевські, на той час залишалось мертвою буквою закону. Подальшими кроками для міжнаціонального порозуміння поляків та українців, на думку вченого, мали стати: забезпечення українцям права отримати вищу освіту в україномовному навчальному закладі; ліквідація двомовності навчального процесу у школах, в яких не навчаються польськомовні діти; надання можливості українським вчителям навчати саме українських дітей, а не польських у західних областях Другої Речі Посполитої. На сторінках «Польсько-Українського Бюлетеня» обговорювалось питання створення україномовного університету [141;

142], проведення шкільних плебісцитів, відповідно до Закону про мову шкільної освіти від 31.07.1924 р. [143]. Важливими, з огляду критики польського мовного законодавства, стали наукові статті, присвячені використанню термінів «руський» і «руська» у польському мовному законодавстві замість термінів «український» та «українська» для означення народу та мови української нації [136; 145; 151]. До речі, у журналах «Справи національностей» та «Польсько-Український бюлетень», як правило, польськими та українськими науковцями, застосовувалися належні терміни: «український (народ – В.М.)» та «українська (мова – В.М.)».

Одним із найгрунтовніших польських досліджень польсько-українських взаємин міжвоєнного періоду стала монографія представниці Краківської історико-правової школи М. Папєжинської-Турек [370]. Концептуальною тезою польської дослідниці є твердження, що «діяльність польської влади пішла не у напрямі реалізації виконання закону, а всупереч йому, у напрямі ліквідації українських шкіл, створення на їхньому місці утравістичних шкіл та збільшення кількості шкіл із польською мовою навчання [370, s. 46].

У 1979 році видана праця представника Варшавської історичної школи А. Хойновскі «Концепції національної політики польських урядів 1921 – 1939 рр.». Автор висловив тезу про те, що закон про мову шкільної освіти від 1924 р. визначив характер національної політики польської держави [349, s. 67]. У праці висвітлено роботу урядових комісій щодо створення українського університету у Другій Речі Посполитій, зокрема паралельного застосування термінів «руський» та «український» для визначення національного характеру для цього вишу у «проекті Золла».

Ще один дослідник національної політики міжвоєнної Польщі щодо українців Р. Тожецкі вказав: «Реалізація закону про мову шкільної освіти означала зловживання з метою ліквідації українського шкільництва» [387, s. 96]. Науковець поклав вину за ескалацію мовного конфлікту на Міністра віросповідань та публічної освіти С. Грабскі, оскільки саме він був відповідальним за створення мовного закону у сфері шкільної освіти та його запровадження.

Боротьбу українців за підвищення статусу рідної мови в Австро-Угорський період досліджував історик Ягеллонського університету у Кракові Ян Козік. Окремий розділ роботи науковець присвятив боротьбі українців за літературну мову [362]. До речі, книга видана 1973 р. у жовто-синій обкладинці.

В іншій праці Я. Козік вказує, що польсько-український конфлікт розвивався також і на мовному ґрунті, насамперед, з вини поляків, які вважали необхідним здійснити мовну асиміляцію українців [361, s. 184].

Польсько-українські взаємини у Галичині у Австро-Угорський період стали об'єктом дослідження польських науковців В. Найдус [367], З. Фрас [352], та С. Гродзіскі [357]. Напрацювання учених хоч і не торкаються безпосередньо проблематики мовних відносин, представляють польський погляд на розвиток міжнаціональних відносин у Галичині.

Сучасна польська історіографія з проблематики мовних відносин міжвоєнного періоду представлена працею Є. Огоновскі «Мовні права національних меншин у Другій Речі Посполитій в 1919–1939 рр.» [369]. Монографія багата на джерельний матеріал, особливо це стосується процесу підготовки мовних законопроектів та їх обговорення у Сеймі. Що важливо, автор використовує матеріали юридичної практики у мовних справах, які слухалися у найвищих інстанціях Другої Речі Посполитої. Дослідник порівнює мовне законодавство міжвоєнної Польщі із австрійським законодавством; аналізуючи т.зв. кресові закони і порівнює їх з нормативно-правовими актами, що визначали правовий статус німецької та мови єврейського населення Польщі.

У контексті правової діяльності українців за власні мовні права у законодавчих органах влади актуальними є праці Я. Мокляка «Українські парламентарні традиції у ХІХ–ХХІ століттях» [388; 366] та Ч. Бжоза [347]. У праці останнього висвітлено діяльність депутатів-українців щодо внесення змін до мовного законодавства та їхні подання щодо порушень мовних прав українців.

Аналізуючи парламентську діяльність та представництво українських партій, М. Шуміло [385] висвітлює також їхню діяльність на захист мовних прав українського населення Галичини.

Одним із найґрунтованіших польських досліджень про склад та структуру вищих законодавчих органів Другої Речі Посполитої і використане нами є праця «Депутати та сенатори Речіпосполитої Польської 1919–1939: бібліографічний словник» [375].

Польський архівознавець Д. Мательскі віднайшов у Варшавському архіві (AAN) статтю депутата Сейму Другої Речі Посполитої М. Бачинскі, датовану 1935 р. «Питання меншин, роль і методи опозиції (національних меншин – В.М.) меншин у відродженій Польщі» [342]. Останній, аналізуючи національну політику Другої Речі Посполитої, покладав відповідальність за польсько-українське протистояння саме на українців. Він висловлює вельми сумнівну тезу, що у міжвоєнній Польщі українці мали набагато більше шкіл, ніж за часів Австрії [342, s. 27]. У польсько-українському протистоянні автор звинувачує також Українську Греко-Католицьку Церкву. Депутат Сейму висловлює обурення з того приводу, що під час богослужінь у церквах УГКЦ, священники чомусь не згадують Президента Речі Посполитої, її військо та державу. Священники, зазначає автор, займаються політичною пропагандою замість служіння Богові, і, зокрема, примушують українців послуговуватись лише рідною мовою замість польської.

Переважна більшість сучасних польських науковців доволі об'єктивно аналізує освітню політику міжвоєнної Польщі стосовно українців та відзначає її дискримінаційний характер. До таких праць віднесемо дослідження К. Гібеля про мовну політику Другої Речі Посполитої у галузі шкільної освіти [358]. Науковець вважає, що надуживання польських чиновників від освіти під час т.зв. шкільних плебісцитів найбільше спричинилися до загострення національних антагонізмів між поляками та українцями.

Аналіз міжнародно-правових актів у сфері захисту прав національних меншин, зокрема «Малого Версальського договору», став об'єктом дослідження фахівця з міжнародних відносин, науковця Вроцлавського університету З. Цезажа [348]. Автор вважає, що «Малий Версальський договір» обмежував суверенітет Другої Речі Посполитої, оскільки його положення нав'язували Польщі односторонні зобов'язання стосовно меншин.

Формування української політичної думки та розвиток української мови у XIX–XX століттях досліджував польський науковець українського походження В. Балюк [343]. Він знайомить читача з мовною концепцією О. Потебні.

Спеціаліст з польсько-українських відносин, історик права Варшавського університету А. Айненкель ще 1968 р. видав монографію про перші роки становлення Другої Речі Посполитої, в якій, зокрема, було відображено і діяльність польських урядів щодо українського населення [341]. Вельми показовою оцінкою польського мовного законодавства є цитата Станіслава Туггута, одного з 4-х членів урядової комісії, що займалася розробкою вказаних законів. У довільному перекладі вона звучить так: «Мовні права, встановлені у законі, становили мінімум того чого прагнули меншини, і максимум того, що вдалося досягнути завдяки компромісу між усіма польськими партіями» [341, s. 284].

Загалом, історик негативно оцінював польську національну політику міжвоєнного періоду. Зокрема, коли йшлося про закон, що запроваджував польські двомовні школи замість українських, автор характеризує його як такий, що створював ґрунт для зловживань місцевими чиновниками щодо фальсифікацій вибору мови навчання у школах [341, s. 178]. У подальших працях автора, присвячених польським конституціям, проаналізовано політичні та особисті права польських громадян [340].

А. Айненкель та інший, не менш відомий фахівець з історії польсько-українських стосунків С. Стемпень неодноразово брали участь у польсько-українських наукових конференціях, об'єктом яких є польсько-українські конфлікти I пол. XX ст. [154; 297]. Польська сторона визнає, що західні українці опинилися у складі Другої Речі Посполитої всупереч власній волі, (внаслідок анексії Польщею Галичини), у результаті воєнних дій, а польська держава в їхніх очах постала як окупант-загарбник. Дискримінаційна політика, на їхню думку, здійснювалася й щодо мовних прав українського населення.

Що стосується інших зарубіжних шкіл, представлених переважно науковцями австрійського походження, то окремі з них мають важливе пізнавальне значення. Зокрема, в дослідженнях австрійського мовознавця

М. Мозера з історії розвитку української мови в Галичині [258, 259] розглянуто закріплення правового статусу української мови, як мови законодавства в Австрійській імперії. Річ у тім, що, починаючи з 1849 р., відповідно до указу цісаря Франца Йосифа від 4 березня 1849 р., усі нормативно-правові акти органів державної влади, що стосувалися австрійських провінцій чи мали загальнодержавне значення, мали друкуватися мовами місцевого населення, зокрема і українською. На думку австрійського мовознавця, це стало важливим етапом у розвитку літературної української мови, і, зокрема, мови права. Проте, ще раніше подібну тезу висловив український правознавець І. Усенко аналізуючи становлення й розвиток української юридичної науки [317, с. 241] та її термінології [318, с. 242].

На формування теоретичної складової дисертації, а саме – роль мови в українському націотворенні, певною мірою вплинула колективна монографія, упорядником якої є А. Каппелер – професор Інституту історії Східної Європи Віденського університету [312]. Досліджуючи процес становлення української нації та історіографію (європейську та американську) цієї проблематики, автор доводить, що такий об'єктивний чинник націотворення як *мова*, відіграє більшу чи меншу роль майже у всіх випадках націотворення. Те ж стосується й української нації [198, с. 17]. Відтак боротьба українців за свої мовні права була вагомим складовим українського націотворення як у ХІХ, так і у ХХ ст.

Автори згаданої збірки наукових праць М. Мозер [259] та Ю. Бестерс-Дільгер [165] розходяться у думках щодо ролі мови у сучасному державствотворенні. Не зважаючи на протилежні позиції авторів щодо значення мови в сучасному українському націотворенні (М. Мозер розглядає українську мову як інструмент реанімації національної свідомості, а Ю. Бестерс-Дільгер висловлює сумніви щодо того, чи є перспективним націотворення на основі єдиної державної мови), їхні дослідження, безперечно, становлять науковий інтерес.

Критичний погляд іноземних учених на процеси становлення української нації та розбудову мовних відносин в Україні має й певний евристичний потенціал – уже з огляду на їх непричетність до української нації.

1.3 Джерельна база дослідження

Джерельна база дослідження є доволі обширною. На наш погляд, доцільно поділити джерела на опубліковані та неопубліковані. Опрацювання останніх та введення їх у науковий обіг і становить новизну дослідження.

Опубліковані джерела. Вагомим джерелом у вивченні становлення інституту правового регулювання мовних відносин у Галичині є конституційні акти Австрії (з 1867 р. – Австро-Угорщини). Починаючи з 1849 р., в конституційних актах Австрії (т. зв. Кромерийська та Оломунецька Конституції) проголошувалася формальна рівноправність усіх народів, які проживали під владою Габсбургів, також декларувалося право кожного народу вільно розвивати національну мову та культуру. Основою мовного законодавства Австро-Угорщини стала ст. 19 Конституції від 21 грудня 1867 р., у якій задекларовано право кожного народу берегти і розвивати свою національність і мову. Переклад українською мовою цих конституційних актів Австрійської імперії здійснив Р. Петрів [281].

З 1848 до 1918 р. Австрійська імперія видавала коштом державної скарбниці урядові офіційні вісники, що містили нормативно-правові акти держави і виходили паралельно німецькою та мовами народів, які були під владою Австрійської імперії, в т.ч. українською. У 1849 р. влада Австрії заснувала такі вісники для українців імперії: у Відні, Будапешті, Чернівцях, Львові, які виходили у різний період і мали різні назви. Найтриваліший період часу виходили: «Вісник законів і розпоряджень краєвих для королівства Галичини з Великим Князівством Краківським» (1866–1918) та «Вісник законів державних для королівств і країв, у Державній думі заступлених» (1870–1918). Це були інформаційні періодичні видання, які містили поточні цісарські укази, закони, розпорядження, іншу нормативно-правову документацію німецькою та українською мовами паралельно [87]. Існування цих видань, як одного з правових джерел дає підстави стверджувати, що українська мова, яку в австрійських документах до 1917 р. називали «руською мовою», отримала правовий статус – офіційної.

У зв'язку з необхідністю перекладу нормативно-правових актів із німецької мови постала проблема створення спеціальної юридичної термінології українською мовою. К. Левицький у вступному слові до свого німецько-українського юридичного словника (1920 рік видання) вказав, що, згідно з розпорядженням Міністерства юстиції Австрії від 10.07.1849 № 5226, започатковано роботу над виданням юридичних словників слов'янськими мовами. За результатами діяльності руської (тобто української) термінологічної комісії, у яку входили Григорій Шашкевич, Яків Головацький та Юлій Вислободський ще у 1851 р. укладено та видано перший німецько-український словник юридичних термінів [81, с. III]. Наступний юридичний словник за авторства К. Левицького «Німецько-руський словар висловів правничих і адміністраційних» видано накладом НТШ у Львові у 1893 році [81, с. IV]. На нашу думку, такі термінологічні словники є одним із джерел, що засвідчують розвиток української мови як мови права. Поза сумнівом, ця діяльність українських правників та мовознавців з розроблення української юридичної термінології стало важливим кроком до підвищення правового статусу української мови де-юре і де-факто.

З 1861 р. розпочав свою діяльність Галицький крайовий сейм. Про законотворчу роботу парламентарів, зокрема щодо застосування мов у місцевих органах державного управління, судах та освітніх закладах, свідчать «Додатки до стенографічних звітів з сесій Галицького крайового сейму» різних скликань та сесій [89]. Тут містяться проекти сеймових ухвал та ухвали, що набрали законної сили внаслідок їх прийняття депутатською більшістю сейму, наприклад, регламент Сейму (ухвала від 27 квітня 1866 р.), що встановлював положення щодо застосування мов у його роботі [95; 96].

Законопроекти, розроблені у Галицькому крайовому сеймі щодо застосування мов в органах влади, чітко ілюструють нам позиції (підходи) польського [97, с. 9; 98, с. 848] та українського [102, с. 1039] представництва Сейму щодо вирішення мовних питань у публічній сфері суспільних відносин.

Протоколи засідань Галицького крайового сейму у Львові є важливим джерелом для вивчення дискусії з мовних питань між поляками та українцями.

Тут відображено діяльність українських депутатів сейму за підвищення правового статусу української мови у Галичині в період з 1861 до 1918 рр. [92].

Протоколи засідань Сейму та Сенату, вищих законодавчих органів Другої Речі Посполитої, містять інформацію про перебіг дискусій і деталі законотворчої роботи з прийняття мовного законодавства у 1924 р. Питання внесення урядових законопроектів про мови було оголошено на засіданні Сейму від 01.07.1924 р. [99, s. 66.] Обговорення законопроектів у Сеймі розпочалося 09.07.1924 р. Тут, зокрема, представлені позиції розробників мовних законів депутатів С. Туггута та С. Грабські, представників польського уряду.

Критичні зауваження депутатів Сейму щодо мовних законопроектів, висловлені під час їхнього обговорення у Сеймі та Сенаті, певною мірою допомогли нам провести критичну й об'єктивну оцінку вказаних законів [100, s. 92]. Пропозиції та корегування до тексту законопроектів під час його обговорення у Сеймі та Сенаті дають у перспективі можливість порівняти позиції польських законотворців та позиції суб'єктів правозастосування мовних законів.

За матеріалами протоколів засідань польського Сейму видано промови українських депутатів, присвячені мовним правам українців, зокрема, під час обговорення мовних законів у липні 1924 р. [78]. Важливим свідченням активної боротьби за правовий статус української мови у польському Сеймі є виступи українських жінок – депутатів цього законодавчого органу: М. Рудницької та О. Кисілевської. Ці матеріали опубліковані на основі протоколів засідань польського Сейму, віднесені нами до групи опублікованих джерел [82].

Утім, основним опублікованим джерелом у дослідженні мовного законодавства міжвоєнного періоду є офіційний Вісник Законодавства Другої Речі Посполитої (*Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*), що мав аббревіатуру «Dz.URP». Тут публікувались міжнародно-правові акти, ратифіковані Польським Сеймом, зокрема «Трактат між Головними Державами союзними і об'єднаними та Польщею», укладений 28 червня 1919 р. [4] та конституційні акти держави [5; 18]. Ще одним джерелом, використаним у дисертаційному дослідженні, є проекти конституційних актів, внесених Конституційною

комісією Сейму на обговорення законодавців перед остаточним прийняттям Конституції 1921 р. [90]. Зазначений документ дозволяє простежити позиції політичних партій та парламентських коаліцій польського Сейму стосовно обговорення та прийняття положень ст. 109 та 110 Березневої Конституції Другої Речі Посполитої, що визначали мовні права національних меншостей.

Основою мовного законодавства Другої Речі Посполитої стали три мовні закони, прийняті польським Сеймом 31 липня 1924 р. Перший визначав правовий режим польської, української, білоруської та литовської мов в органах місцевого самоврядування та виконавчих органах влади: «Про державну мову і мову урядування органів державної влади та органів місцевого самоврядування влад адміністративних» (далі – Закон про мову органів державної влади та органів місцевого самоврядування) [7]. Закон «Про мову урядування судів, органів прокуратури і нотаріату» від 31.07.1924 р. врегульовував порядок застосування мов в органах судочинства та нотаріату (далі – Закон про мову судочинства та нотаріату) [8]. Закон «Про деякі постанови в організації шкільництва» від 31.07.1924 р. [9] (далі – Закон про мову шкільної освіти), визначав правовий режим державної мови та мов трьох меншин (української, білоруської та литовської) у початкових, загальноосвітніх, спеціальних, середніх та професійних школах Другої Речі Посполитої.

Дослідження проблематики, вказаної у назві дисертаційного дослідження, вимагало опрацювання закону про організацію системи шкільної освіти [16] та іншого закону, що передбачав вимоги до організації приватних шкіл з недержавною мовою навчання [17]. Обидва закони прийняті 1932 року.

У Віснику Законодавства Другої Речі Посполитої публікувались і підзаконні нормативно-правові акти різних міністерств у сфері мовних відносин. Наприклад, на виконання Закону про мову органів державної влади та органів місцевого самоврядування видано розпорядження Голови Ради Міністрів (Прем'єр-міністра) Другої Речі Посполитої «Виконавче розпорядження Ради Міністрів від 24.09.1924 р. про державну мову і мову урядування органів державних та самоврядних адміністративних органів» [10] (далі –

розпорядження від 24.09.1924 № 85 поз. 820) та зміни до нього [11]. Або, наприклад, розпорядження Міністерства промисловості й торгівлі від 18.01.1926 р. про адресування листів, телеграм, замовлення телефонних розмов та застосування мов у роботі телеграфного та телефонного зв'язку [12].

Деякі підзаконні нормативно-правові акти у сфері мовних відносин опубліковані в офіційних вісниках профільних міністерств як, наприклад: «Розпорядження Міністерства віросповідань та публічної освіти від 07.01.1925 р., видане спільно з Міністерством внутрішніх справ та Міністерством сільського господарства й природних ресурсів у справі виконання закону від 31.07.1924, що містить деякі положення з організації шкільництва» [13] та «Вказівка Міністра віросповідань та публічної освіти до кураторів шкільних округів від 12.04.1927 р. у справі мови написів, оголошень, нарад, а також книг і шкільних актів у школах і захоронках державних, публічних загальноосвітніх школах і захоронках приватних» [14] (далі – вказівка Міністерства віросповідань та публічної освіти від 12.04.1927 р.).

Переклад мовного законодавства та низки інших законів з коментарями автора містить «Правовий poradник. Популярний збірник кримінального, цивільного та адміністративного права», підготовлений і виданий суддею Р. Нарраївським [83]. Метою видання збірника став переклад законодавчих та інших нормативно-правових актів, що їх потребувало українське громадянство Другої Речі Посполитої. Переклад текстів усіх трьох мовних законів Другої Речі Посполитої здійснив тогочасний український юрист Ю. Киркиченко [86].

До джерельної бази дослідження віднесемо віднайдені істориками та опубліковані вже в період новітньої Української держави збірники документів, та інші джерела з історії держави і права України й Польщі. Зокрема, йдеться про видання частини матеріалів, присвячених польсько-українським відносинам з «Бібліографії Історії України», підготовленої, але не виданої за життя, українським істориком М. Кордубою [77]. У книзі представлено матеріали бібліографії української та польської періодики про боротьбу за правовий статус української мови у Галичині до Першої світової війни. Бібліографічний огляд

містить десятки посилань на такі періодичні видання як «Зоря Галицька» [77, с. 61, 64], «Слово» [77, с. 68, 69, 70, 71, 77, 81, 84, 87, 122, 131], «Основа» [77, с. 77, 86, 92], «Русская Рада» [77, с. 87, 92, 130], «Правда» [77, с. 92, 167], «Батьківщина» [77, с. 130, 167], «Діло» [77, с. 130, 167], «Учитель» [77, с. 131], «Червоная Русь» [77, с. 131], «Русское Слово» [77, с. 167], «Dziennik Poznański» [77, с. 95], «Czas» [77, с. 72]. Що стосується мовної проблематики, то найчастіше українській видання висвітлювали роботу Галицького крайового сейму з обговорення та прийняття нормативно-правових актів у сфері мовних відносин та факти порушень мовних прав українців адміністративними органами Галичини.

До групи опублікованих джерел належить 5-ти томне зібрання документів періоду існування Західно-Української Народної Республіки (далі – ЗУНР), опрацьоване та видане науковцями Івано-Франківська. Зокрема, у 2-му томі міститься низка документів, виданих урядом ЗУНР у галузі мовної політики [79]. Ці документальні матеріали дають змогу порівняти польське мовне законодавство з нормативно-правовими актами ЗУНР. У 3-му томі збірника міститься реферат про «Стан української школи під теперішню пору», датований березнем 1923 р. [80, с. 360]. У документі проаналізовано стан шкільної освіти в Галичині в період з 1919 до 1923 рр. Зокрема, подано 15 типових випадків заборони діяльності та ліквідації адміністрацією воєводств культурно-освітніх організацій «Рідна школа» та «Просвіта» в Галичині. Висвітлено дискримінаційну політику, що здійснювалась щодо українських педагогічних кадрів органами польської шкільної адміністрації Галичини.

Особливу наукову цінність становить книга сучасного польського ученого М. Сивіцкі під назвою «Історія польсько-українських конфліктів» [292]. Цю працю маємо підстави зарахувати до джерельної бази дисертаційного дослідження, оскільки тут містяться розсекречені документи з архівів Польської держави. Зокрема, у 1-му томі опубліковано урядові документи з грифом «таємно», що стосувалися мовної політики польських урядів міжвоєнного періоду.

Неопубліковані джерела. Вагомими джерелами дисертаційного дослідження є матеріали судової практики у сфері мовних відносин та інші судові документи, що містяться у фондах Центрального державного історичного

архіву України, м. Львів. (далі – ЦДІАУ, м. Львів). Оскільки у міжвоєнний період апеляційний суд для судів трьох воєводств Галичини перебував у Львові, то переважна більшість матеріалів і судових документів щодо мовних правовідносин міститься у Фонді 151 «Апеляційний суд у Львові» та Фонді 205 «Прокуратура апеляційного суду, м. Львів» ЦДІАУ, м. Львів.

Зокрема, дисертантом вперше досліджено архівну справу № 75 Фонду 151 «Апеляційний суд у Львові» ЦДІАУ України, м. Львів «Справа про обмеження прав застосування української мови у судах Львівського апеляційного округу», що охоплює період з 1919 до 1924 рр. [19]. Вона складається з листування між Міністерством юстиції, адміністрацією воєводств, керівництвом Апеляційного суду у Львові та судами нижчого рівня – окружними та повітовими щодо застосування польської та української мов у роботі органів судочинства та органів виконавчої влади місцевого рівня.

Іншу частину цієї архівної справи становлять подання та скарги українських адвокатів та депутатів Сейму [19, арк. 121, 143, 147, 157] щодо порушення мовних прав українців органами державної влади. Йдеться також про низку скарг керівництва Української Греко-Католицької Церкви у Львові щодо листування з ними польською мовою, а не українською [19, арк. 86, 99, 100]. Низка скарг про порушення приписів мовного законодавства, підготовлених юристами товариства взаємних забезпечень «Дністер» є, як у вказаній архівній справі [19, арк. 47, 51, 55], так і у архівних справах № 322 [21] (дві скарги) та № 553 [23] (одна скарга) цього ж таки Фонду 151. Про дискримінацію за мовною ознакою свідчать факти, наведені у листі про не призначення українців на посади нотаріусів у м. Львові [25].

Про переслідування українських депутатів польського Сейму за відстоювання ними мовних прав українців свідчать матеріали обвинувачення прокуратури Другої Речі Посполитої проти Л. Бачинського [30] та інших депутатів українців [32; 33]. Кримінальному переслідуванню піддавалися учні української національності, які організовували акції непокори та страйки з вимогою введення навчання українською мовою в школах Галичини [43].

Іншою архівною справою, де міститься низка цікавих документів, є добірка документів з Фонду 205 «Прокуратура апеляційного суду, м. Львів» за назвою «Циркуляри та розпорядження Мін'юсту про порядок застосування української та польської мов у судовому та іншому документоведенні» [27]. Окрім розпорядчих документів Мін'юсту та Голови Апеляційного суду у Львові, тут містяться подання та звернення адміністрації воєводств, Міністерства внутрішніх справ до судів щодо порушення вимог мовного законодавства фізичними та юридичними особами [27, арк. 2, 20, 54]. Ця архівна справа містить судові рішення про притягнення до юридичної відповідальності польських громадян української національності за недотримання мовного законодавства. Зокрема, йдеться про намагання змусити греко-католицьких священників здійснювати листування Церкви з органами державної влади лише польською мовою – засобами судових процесів та різноманітних штрафних санкцій [27, арк. 19, 29, 42, 46, 56, 57, 62].

У цьому ж фонді знаходимо судові документи про притягнення до адміністративної відповідальності юридичної особи – україномовного видання «Господарчо-кооперативного часопису» за необґрунтоване, на думку суду, звинувачення польської влади у порушенні мовних прав українців [27, арк. 3, 8, 9]. Є також матеріали про намагання деяких судів позбавити мовних прав громадян за те, що вони у суді називали себе українцями, а не русинами [27, арк. 12, 15]. Дуже показовими щодо обмеження мовних прав українців у судочинстві є два рішення Найвищого суду у Варшаві щодо неприйняття судом до розгляду касаційних подань українською мовою обвинувачених М. Корецького [27, арк. 16] та редактора газети «Новий час» І. Тиктора [34]. Про практику застосування польського законодавства свідчать рішення судів щодо застосування української мови у роботі судових виконавців [27, арк. 55] та землевпорядників [27, арк. 58].

Опрацьовано нами й матеріали кримінальних справ, що стосувалися питання записування українських прізвищ у метричних книгах відповідно до правил української граматики. У історико-правовій науці ці судові процеси відомі як «війна за метрики» [29; 37; 38; 39; 40; 41; 42; 43].

Позиція священника та Церкви у питаннях мови мала важливе значення, оскільки греко-католицьке духовенство історично становило чи не найбільший прошарок української інтелігенції Галичини, зокрема й у міжвоєнний період. Найактивніші уніатські священники брали участь у виборах до законодавчих органів держави, агітували українців за від'єднання Галичини від Другої Речі Посполитої, закликали парафіян здійснювати спротив органам місцевої влади й поліції, відстоювати свої мовні права. Це стало причиною відкриття адміністративних і кримінальних проваджень проти окремих греко-католицьких священників [28; 35; 36; 45]. Цікаві матеріали про такого роду факти містяться у архівній справі «Листування з Мін'юстом і прокурорами окружних судів щодо порушення і розслідування кримінальних справ проти депутатів сейму і сенаторів, обвинувачених у виступах проти буржуазної держави зі списками» [31]. Список, датований 1930 р., налічує 33 справи проти депутатів сейму і 5 справ проти сенаторів (А. Горбачевський, М. Хімчин, М. Кузьмин, В. Баранюк, Ю. Татомир). У графі «склад злочину», як правило, зазвичай зазначалося: антидержавні промови, виступи, які закликали про відокремлення від Польщі.

Свідченням боротьби українського громадянства за свої мовні права є матеріали віднайдені в справах, що містяться у фонді 344 «Українське національно-демократичне об'єднання» ЦДІА України, м. Львів. Це, зокрема, звернення та подання українських депутатів Польського Сейму (від УНДО) у зв'язку з порушенням мовних прав українців до органів влади [62; 63], а також – окремі скарги громадян [53].

Існують окремі архівні справи, що містять депутатські звернення, скарги громадян у галузі освіти, саме їх є найбільше. Йдеться про скарги на зловживання та протиправні дії органів шкільної адміністрації щодо вибору мови навчального процесу у школах [59; 61], а також незаконні дії представників католицького духовенства, які змушували українських дітей навчатися релігії польською мовою, а не рідною [58]. Архівні справи № 21 [49] та № 159 [52, арк. 3] містять перелік можливих способів фальсифікацій декларацій про вибір мови навчання, що їх використовували органи шкільної

адміністрації Польщі. У справі за № 21 містяться зразки скарг, що їх слід подавати українцям у таких випадках [49, арк. 5]. Низка справ стосується скарг та звернень українських депутатів польського Сейму до Ліги Націй у яких вони інформують про полонізацію [56] та пацифікацію [57] українського населення.

Наукову цінність мають й подання українських парламентарів про внесення змін до мовного законодавства міжвоєнної Польщі та аналіз існуючого мовного законодавства [60]. Зокрема, архівні справи, у яких проілюстровано організаційну роботу українських депутатів Сейму з протидії прийняттю законопроектів, що, на їхню думку, могли продовжити практику обмеження мовних прав українців. Йдеться про законопроект, відповідно до якого планувалося запровадити польську мову у веденні діловодства кооперативних спілок [51] та зміни до закону про вищу освіту від 1933 р. [54].

Цікавий документ, датований 1920 р., віднайдено у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника (далі – ЛННБ України ім. В. Стефаника) у фонді «Окремі надходження» під назвою «Інструкція у справі полонізації населення Західної України» [64]. У документі запропоновано здійснити заходи для посилення польського впливу та нейтралізації «українського чинника» у публічному житті Галичини та Волині, зокрема й у системі шкільної освіти. Одним із першочергових завдань, вирішувати які запропонував невідомий автор, мало стати підвищення впливу католицького духовенства й нівелювання впливу українського кліру. Далі слід було здійснити переселення польського селянства із західних областей на території Галичини та Волині для посилення польських впливів. Така «Інструкція», хоч і не є юридичним документом, все ж чітко вказує на ті методи та засоби, які обрала польська політична еліта для розбудови власної національної політики.

Свідченням активної громадсько-політичної діяльності (до Першої світової війни) українського населення Галичини щодо створення класів та шкіл з українською мовою навчання є фонд «Барвінських» ЛННБ України ім. В. Стефаника. Документи фонду демонструють, що для українців Галичини питання освіти національною мовою було чи ненайголовнішим у порядку

денному національно-культурного відродження і в австрійський період [66; 67; 68; 69; 70; 71; 72; 73; 74; 75; 76]. Проте методи, що їх застосовували чиновники від освіти Другої Речі Посполитої (фальсифікації та ігнорування вимог українського населення) для недопущення розвитку українського шкільництва, майже не змінилися в порівнянні з довоєнним періодом.

З фонду «Окремі надходження» відділу рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника досліджено документ, що являє собою моніторинг української преси за період з 1923 до 1939 рр. Тут висвітлено питання мовних відносин у Галичині на основі аналізу українських періодичних видань [65]. У справі немає чіткої вказівки на структуру, яка здійснювала такий моніторинг, але з огляду на матеріали, що знаходяться у справі № 1246 фонд 205 «Прокуратура апеляційного суду, м. Львів», можемо припустити, що ініціатором проведення такої роботи були органи польської прокуратури, що здійснювали нагляд за пресою у Другій Речі Посполитій. Вказана справа висвітлює систему здійснення цензури компетентними органами Польської держави [44, арк. 134–136].

Попередній аналіз джерел із питання правового статусу української мови у Другій Речі Посполитій свідчить про незаконні та протиправні дії представників влади, надуживання правом та перекручення приписів мовних законів органами виконавчої влади Польської держави. Це ставало можливими внаслідок недосконалості польського мовного законодавства та застосування його положень на практиці. Усе вказане призвело до великої кількості скарг і відповідної реакції українського громадянства в межах існуючого правового поля.

1.4 Методологія дослідження

Зважаючи на хронологічні межі дослідження та характер використовуваних джерел (закони та підзаконні нормативно-правові акти Австрії та Другої Речі Посполитої, міжнародно-правові договори, матеріали судових справ та теоретичні

напрацювання з мовного питання правознавців австрійського та міжвоєнного періоду) дисертаційне дослідження має історико-правовий характер.

Конкретно-історичний підхід до питання правового статусу української мови в Австро-Угорщині чи Другій Речі Посполитій дає змогу не лише вказати на закони, спрямовані на обмеження застосування української мови, але й зрозуміти підґрунтя польсько-українського конфлікту, що тривав з різною інтенсивністю упродовж усього XIX – I пол. XX ст. Або по-іншому, встановити причинно-наслідкові зв'язки, присутні у національному конфлікті між поляками та українцями.

Вважаємо, що історіографію мовних відносин у Галичині доцільно поділити на 4 історичні періоди. Перший тривав з 1848 до 1918 р. і мав ту особливість, що і поляки і українці не мали власної державності. Обидві нації змушені були боротися за підвищення правового статусу національних мов.

Другий період історіографії (охоплює 1919–1939 рр.) характерний тим, що поляки розбудовували мовну політику у власній державі. Українська громадськість загалом і українські юристи Галичини намагалися зберегти мовні права, яких українці набули в період існування Австрійської монархії, посиляючись на досвід правового регулювання мовних відносин у цій державі.

Третій період наукової історіографії тривав від 1939 р., тобто від включення західноукраїнських земель до складу Радянського Союзу, і до його розпаду в 1991 р. Він ознаменувався, з одного боку, критикою шовіністичної політики Другої Речі Посполитої, а, з іншого, – «обґрунтуванням» політики мовної русифікації українців у СРСР.

Четвертий період розпочався від проголошення у 1991 р. незалежної Української держави і триває до тепер. З'являється можливість об'єктивного наукового аналізу генези мовних відносин у Галичині упродовж майже 2-х сторіч. Результати таких досліджень мають обов'язково бути враховані та використані для розбудови мовних відносин у сучасній Україні.

Необхідність аналізу наукової історіографії в сфері мовних відносин, починаючи від I пол. XIX ст., спричинена методологічною вимогою дотримання

наступності юридичного наукового знання [228]. Річ у тім, що правові норми та приписи, створені за Австрії (з 1867 р. – Австро-Угорщини), були не просто імplementовані до Польського законодавства, а й зберігали свою пряму дію аж до 1924 р. Тобто, до прийняття мовного законодавства Другої Речі Посполитої.

Власне дотримання *принципу історизму та конкретно історичного підходу* у дослідженні дозволяє простежити генезу правовідносин між націями як суб'єктами права у сфері мови, що виникли у процесі утвердження права націй на самовизначення у внутрішньодержавному та міжнародному праві.

Вивчення правової практики в історичному аспекті дозволить уникнути помилок, зроблених недемократичними режимами у сфері мовних правовідносин. Історики права мали дослідити як негативний так і позитивний досвід цього виду міжнаціональних відносин. На важливості вивчення історичного досвіду для оптимізації мовних правовідносин на сучасному етапі державотворення наголосили Л. Клименко та Л. Рапацька, автори новітніх досліджень у сфері мовної політики в Україні [201; 286].

З цього приводу відомий історик права України П. Музиченко зазначив: «Найважливішим завданням і кінцевою метою будь-якого історико-правового дослідження правової практики є також визначення шляхів її вдосконалення» [268, с. 573]. Під терміном «правова практика», мається на увазі, як юридична діяльність (видання, тлумачення, реалізація юридичних приписів), так і юридична (правозастосовна, судова) практика [268, с. 571].

І саме в цьому полягає практичне значення роботи, адже врахування та вивчення досвіду попередніх державних утворень (*в межах історичного методу*) може вберегти нас від помилкових рішень, що можуть призвести до ескалації національних конфліктів на території сучасної української держави. І навпаки, належне застосування національного правового досвіду підвищить ефективність сучасного мовного законодавства [304, с. 68].

Однією з теоретичних і практичних проблем правового врегулювання мовних відносин є встановлення оптимальних меж державно-правового впливу (у публічних сферах суспільного життя) на цей тип суспільних відносин.

«Особливістю правового регулювання мовних відносин у сфері освіти та інформаційній сфері є те що, з одного боку, держава має забезпечити загальнонаціональні інтереси – переважання державної мови у сфері освіти та інформаційному просторі держави; з другого боку, забезпечити громадянам всіх національних груп право на навчання своєю національною мовою та отримання інформації незалежно від їх мови» [302, с. 22].

Отже, забезпечення статусу державної мови та дотримання правового статусу мови національної меншини *складає діалектику мовної проблематики*.

Виходимо з тієї засади, що «одним з визначальних чинників досягнення міжнаціональної злагоди в українському суспільстві є створення належних умов для всебічного розвитку мов усіх національних груп» [204, с. 81]. Вважаємо, що теза, свого часу висловлена В. Колісником, може бути застосована до будь-якої держави, де проживають національні меншини, а порушення державою природного права народу на вільний розвиток національної мови неминуче призводить до виникнення та подальшої ескалації міжнаціонального конфлікту.

Органи державної влади Другої Речі Посполитої не повною мірою враховували, а часто навіть ігнорували мовні права українців, білорусів, литовців та інших меншин. Це не сприяло внутрішній єдності держави. У дисертаційному дослідженні доводимо, що мовна дискримінація у Другій Речі Посполитій разом із іншими проявами національної дискримінації, призвела до кривавих конфліктів між поляками та українцями під час Другої світової війни.

Проаналізувавши у попередніх підрозділах наукові дослідження сучасних українських правознавців, що стосуються статусу української мови, констатуємо: більшість з них зосереджували свою увагу, насамперед, на процесах русифікації, яку активно здійснювала Російська імперія у XIX – на поч. XX століть. Також існують дослідження, присвячені темі українізації в УРСР та подальшій русифікації (під назвою «інтернаціоналізація») українців в СРСР. Отже, мовна політика Російської імперії та СРСР отримала оцінку юристів і висвітлена, зокрема, в підручниках з історії держави і права України.

В. Макарчук вважає, що необхідно звертати особливу увагу на висвітлення важливих аспектів української історії у підручниках та посібниках призначених для юридичних та історичних факультетів, оскільки саме ця література формує погляди та переконання майбутньої української еліти [239, с. 39]. Відтак проаналізувавши низку навчальних видань з історії держави і права України, доходимо висновку, що питання мовних відносин та правового статусу української мови у Галичині міжвоєнного періоду належним чином не висвітлено [220; 267; 309; 216]. У підручнику з історії держави і права України за редакцією А. Чайковського (2004 р. видання) вказано: «Законом від 31 липня 1924 р. українська мова вилучається з використання у всіх державних і самоврядних органах та установах Галичини» [326, с. 350]. Мусимо констатувати, що це твердження не відповідає дійсності.

Лише у посібнику І. Терлюка, виданого 2011 року, згадується про два з трьох мовних законів, ухвалених Польським сеймом у 1924 році. Автор чітко сформулював мету, яку поставили перед собою польські політики, прийнявши закон, що визначав правовий режим мов у сфері шкільної освіти – ліквідація української проблеми у межах Польщі [308, с. 486].

Отже, у сфері історико-правової дискусії відсутній пласт боротьби українців за національний суверенітет, а мовна політика іноземних державних режимів у Галичині ще не отримала належної оцінки істориків права. Таку недосконалість навчальної літератури з історії держави і права України не слід ігнорувати з огляду на сучасний стан мовних відносин в Україні.

Подібну тезу висловлює Є. Ткаченко. Він зазначає, що характерною особливістю сучасної вітчизняної юридичної науки є недостатній рівень дослідження процесів правового регулювання мовних відносин та мовної політики в Україні [302]. Недослідженою, на нашу думку, залишається і мовна політика іноземних режимів на Західній Україні до возз'єднання українських земель у складі СРСР.

Методологія написання сучасних досліджень в Україні вимагає опрацювання історіографії з проблематики зазначеної у темі дисертації. Аналізуючи спадщину наших видатних попередників (М. Грушевського,

П. Куліша, І. Франка та ін.) у контексті мовного питання д.ю.н., професор, член-кореспондент НАПрН України О. Копиленко [209, с. 44] вважає, що маємо всі підстави говорити про глибинний пласт їхньої спадщини, який майже адекватно відображає практично всі аспекти сучасної мовної ситуації. Тому, на нашу думку, існує потреба детального вивчення теоретичних позицій як українських (насамперед галицьких), так і польських правників минулого й позаминулого століття з поправкою на суспільно-політичні умови, в яких формувалися наукові підходи до мовного питання, і що принесло б більше користі сучасній українській правотворчості, аніж деякі західні запозичення.

Відтак нашим завданням стало вивчення позицій представників різних наукових шкіл, зокрема польської та української у питанні статусу державної мови та правового статусу мови національної меншини. Дуже часто польські та українські правознавці (як австрійського так і міжвоєнного періоду) по-різному тлумачили правові норми мовного законодавства, висловлювали протилежні підходи до вирішення питань у сфері мовних правовідносин. Докладний аналіз і одних і других має забезпечувати *принцип об'єктивності та всебічності* дисертаційного дослідження. Саме задля дотримання *принципу об'єктивності* в дисертації, представлено та досліджено позиції сторін у судових справах у сфері мовних правовідносин міжвоєнного періоду.

Дотримання принципів *історизму, об'єктивності та всебічності*, причинно-наслідкових зв'язків у сфері мовних правовідносин продиктоване необхідністю застосування *діалектичного підходу у методології дослідження*.

Як зазначила І. Настасяк: «Проблеми застосування і тлумачення права перебувають у системі вічних і завжди актуальних проблем юриспруденції» [269, с. 14]. Звідси впливає необхідність застосування *наукового підходу, відомого під назвою «юридична герменевтика»*. Проте варто вирізняти застосування герменевтики як універсального методу гуманітарних наук та метод тлумачення правових норм як спеціальний метод юридичної науки. У розділі, присвяченому історіографії проблеми мовних відносин, застосовано метод герменевтики як філософський метод, що застосовується для розуміння та інтерпретації історичних, теоретико-правових досліджень правознавців з

проблематики мовних відносин, а метод тлумачення правових норм застосовувався для розуміння нормативно-правових та правозастовних актів (2-й, 3-й та 4-й розділи дисертації).

Отже, для того, щоб дати об'єктивну оцінку мовній політиці, яку здійснювала Друга Річ Посполита щодо українського населення, необхідно з'ясувати, які правові норми та приписи регулювали цю сферу суспільних відносин (2 і 3 розділи дисертації). Перед нами стоїть завдання *інтерпретувати значення, тобто, дати критичну оцінку*, законам та підзаконним нормативно-правовим актам, які визначали мовні права і обов'язки українців Галичини у Другій Речі Посполитій. Для цього, насамперед, необхідно чітко виділити та проаналізувати конституційні положення у сфері мови, щоб на цій основі провести аналіз законів та підзаконних нормативно-правових актів, зокрема щодо їхньої відповідності Конституції Польщі. «Оцінка надзвичайно важливих економічних, політичних, національних, культурних та інших соціальних процесів неможлива без врахування впливу на них права та його нормативної юридичної форми – законодавства» [290, с. 22]. Відтак оцінка мовної політики Другої Речі Посполитої ґрунтуватиметься на аналізі правових норм, що містилися у міжнародно-правових актах та внутрішньому законодавстві.

Здійснюючи критику (інтерпретацію) нормативно-правових актів, ми дотримувались певних правил та принципів тлумачення правових норм, як, наприклад, встановлення його достовірності, чи, наприклад, моніторинг змін та доповнень до мовного законодавства [293, с. 198]. Доктринальне тлумачення якості правових норм та їх змісту здійснювалося з допомогою таких методів (способів) тлумачення як логічний, мовний, системний, історичний. Вимоги щодо якості правових норм певного інституту правового регулювання викладені у монографіях В. Сирих [293] та І. Настасяк [269]. Критерії та вимоги щодо якості правових норм, вказані у їхніх працях, дали підстави стверджувати про такі хиби правових норм інституту правового регулювання мовних відносин, як неконкретність, двозначність, відсутність механізму забезпечення правових норм, особливо тих які стосувалися мовних прав українців, тощо. Отже, застосування

такого *спеціального наукового методу, як тлумачення правових норм*, відповідає завданням, поставленим для вирішення у дисертаційному дослідженні.

Учені-історики та юристи (історики права) сучасних України й Польщі, які досліджують польсько-українські взаємини у міжвоєнний період, відзначають дискримінаційний характер мовної політики Другої Речі Посполитої. Як вже зазначено, для юридичного обґрунтування цієї тези доцільно проаналізувати правову практику міжвоєнної Польщі у сфері мовних правовідносин. Разом з тим, відомий український науковець П. Музиченко з цього приводу зазначив наступне: «Дослідження правової практики, як одного з найважливіших різновидів соціальної практики, реального, а не міфічного правового життя, дає можливість виявити причини неефективності тих чи інших елементів правової системи, окремих нормативних актів, допомагає пошуку джерел їх неефективності. При цьому слід пам'ятати, що причини неефективності правової системи можуть міститися й поза її межами» [268, с. 572]. Вказане вимагає від нас здійснити вивчення судової (юридичної) практики у сфері мовних правовідносин.

Йдеться про необхідність тлумачення як правових норм мовного законодавства, так і тлумачення, з'ясування сутності таких правозастосовних актів (про це пише В. М. Сирих), як рішення судів [293]. Окрім вказаного, вказівки Міністерства юстиції Польщі у сфері мовних правовідносин, доволі часто мали характер офіційного роз'яснення (правотлумачних актів) і видавалися з метою казуїстичної деталізації законів та підзаконних актів. Останнє теж вимагає від дослідника здійснення інтерпретації вказаних правових приписів.

Відтак саме на основі *методу тлумачення правових норм*, здійснено дослідження складових інституту правового регулювання мовних відносин.

Зважаючи на методологічний підхід юридичної герменевтики, що значною мірою визначив структурно-логічну схему дисертації, слід враховувати «аксіологічний аспект у герменевтично-юридичному процесі, оскільки інтерпретація не може бути бездумною та безоціночною діяльністю» [269, с. 48]. Вважаємо, що аксіологічному (науковому) осмисленню підлягають такі духовні цінності, як мова та культура українського народу. Ціннісний підхід до

феномену мови як найхарактернішої ознаки будь-якої нації, дає підставу стверджувати, що українська мова є невід'ємним елементом національного суверенітету, суттєвою ознакою державності [199, с. 57].

Природне право народу на застосування національної мови у публічному житті постає в той період, коли народжується сама нація, воно асоціюється з фундаментальними правами людини, які постають з її народженням. Право націй буває різною мірою врегульоване державними законами, відповідно до рівня правового статусу тієї чи іншої нації в багатонаціональній державі. Одним із різновидів такого права є право на розвиток національної мови та її застосування у різних сферах приватного та публічного життя.

Український мовознавець О. Потебня довів, що становлення будь-якої нації передбачає природний процес розвитку її мови, так само як духовний розвиток людини нерозривно пов'язаний із розвитком її мовних здібностей. Процес розвитку мови, як один із найголовніших елементів національності, є головною передумовою природного розвитку нації. Мова є породженням і виявом «народного духу», вона ж окреслює національну самість спільноти, кодуючи у структурах твореного нею «проміжного» світу особливий національний світогляд. Мова не лише оформлює думку, але й формує її [279]. Вважаємо, що ідеї та міркування О. Потебні про значення української мови для становлення нації, мають стати методологічною і теоретичною базою мовних відносин у сучасній Україні. Напрацювання вченого мають теоретичне і практичне значення у зазначеній сфері і можуть бути застосовані у юриспруденції. Одним з наріжних каменів концепції О. Потебні стало обґрунтування ідеї про цінність кожної мови [279]. Набуток людства складається із суми і взаємодії всіх мов, тому втрата будь-якої мови (а тим самим і її носія – народу) є непоправною шкодою для всього людства. Квінтесенцією ідеї про цінність кожної мови виступає дух і буква такого міжнародно-правового договору як «Європейська хартія регіональних мов або мов меншин», підписаного державами-членами Ради Європи і ратифікованого Україною у 2003 році [257].

Тобто, сталося те, що фахівці називають «філіація цінностей у праві» – процес, який полягає у поступовому запозиченні цінностей, їх юридизації та кінцевому втіленні як елементів правової системи [180, с. 224].

Враховуючи зазначене, вважаємо, що на певному етапі розвитку права такий соціальний значущий феномен, як мова, перетворився на правову цінність, яка потребує додаткового захисту за допомогою правових регуляторів.

Аксіологічний підхід до права певною мірою вплинув на стратегію дослідження, його спрямованість на знаходження, відбір фактів, які свідчать про важливість боротьби за правовий статус української мови на різних етапах державотворення української нації, зокрема і в Галичині. Принциповим у дослідженні є теза про те, що одним з першочергових завдань українських юристів було і є правове забезпечення правового статусу української мови на усіх етапах державотворення, зокрема й у досліджуваній нами міжвоєнний період.

Застосування системного методу дозволить чіткіше окреслити предмет дослідження. Тут ми погоджуємось з думкою Ю. Лободи, що: «системний метод є продуктивним тоді, коли необхідно дослідити, з яких частин складається явище та якими є зв'язки між ними» [231, с. 41]. Предметом дисертаційного дослідження виступає інститут правового регулювання мовних відносин міжвоєнної Польщі. Інститут правового регулювання мовних відносин складається: з конституційних норм, що визначають статус державної мови та правовий статус мов національних меншин, законів, підзаконних нормативно-правових актів, що регламентують застосування мови тої чи іншої національної меншини в органах державної влади, освіті, у суді, у війську та органах місцевого самоврядування, а також міжнародно-правові акти, які мали б охороняти права національних меншин у мовній сфері, (наприклад, Версальський Трактат від 28 червня 1919 р.). Отже елементами інституту правового регулювання мовних відносин є конституційно-правові норми, закони та різноманітні підзаконні акти у мовній сфері, а також міжнародно-правові договори.

Перебування українських етнічних земель у складі різних держав упродовж XVIII–XX ст. вимагає проведення як діахронного, так і синхронного

порівняння мовного законодавства цих країн. Коли йдеться про Галичину, слід порівнювати мовне законодавство Австро-Угорщини із мовним законодавством Другої Речі Посполитої. Відомо, що частина законодавчих норм правової системи Австро-Угорщини застосовувалися і у правовій системі міжвоєнної Польщі. Однаково це стосувалося і норм, які були частиною мовного законодавства. Унаслідок такого порівняння можливе виявлення загальних для конкретно-історичного періоду закономірностей у підходах до правового регулювання мовних відносин.

Що стосується порівняння «горизонтально», тобто в межах однієї правової системи (чи Австро-Угорщини чи Другої Речі Посполитої), то й тут є перспективним застосування порівняльно-правового методу. Міжвоєнна Польща була типовою багатонаціональною державою. Майже третину її громадян становили представники меншин, які – як й українська спільнота – населяли компактну національну територію, наприклад, німці, білоруси та чехи. Мовні права цих національних меншин були по різному врегульовані як міжнародно-правовими актами, так і національним законодавством Польщі. Певні меншини перебували в привілейованому становищі, інші – навпаки зазнавали дискримінації [187, с. 64]. Застосувавши порівняльно-правовий метод зможемо порівняти правовий статус української з правовим статусом мов інших меншин.

Вважаємо перспективним застосування *етимологічного методу* – для вивчення походження термінології, що застосовується у мовному законодавстві. У Австро-Угорщині та міжвоєнній Польщі витворилася специфічна термінологія, особливістю якої було співіснування двох, іноді й трьох різних термінів, що означали одне й теж. У законодавстві Другої Речі Посполитої щодо терміна державна мова застосовували власне термін «державна мова (język państwowy)», паралельно у законах застосовувався термін «мова урядування (język urzędowania)». Проте суперечку зумовлювали і по різному тлумачились терміни «мова внутрішнього урядування» і «мова зовнішнього урядування», що вимагає окремого пояснення та аналізу в дисертаційному дослідженні. Відтак уточнення змісту й обсягу термінології польського мовного законодавства у

контексті застосування термінологічного методу дозволить чіткіше усвідомити еволюцію таких термінів, як «державна мова», «офіційна мова» та «мови національних меншин», «рідна мова».

Статус мови визначається нормами та законами, що розробляються та приймаються законотворцями. Тому, на нашу думку, статус мови у тій чи іншій правовій системі доцільно позначати за допомогою поняття «правовий статус мови». У сучасному розумінні поняття «правовий статус мови» полягає у законодавчому забезпеченні прав і обов'язків громадян щодо застосування державної мови та мов національних меншин у публічному житті держави, визначених положеннями Основного Закону й іншими нормативно-правовими актами країни. Об'єктом регулювання таких норм та законів виступає публічна сфера суспільного життя. До публічної сфери належить здійснення повноважень органами законодавчої, виконавчої та судової влади та органами місцевого самоврядування, навчальний процес в державних закладах освіти, тощо [257, с. 241].

Про перспективи застосування міждисциплінарного підходу у дослідженні мовних відносин. Розуміння феномену мови, його важливість для національної ідентифікації українців спонукають правників віднаходити оптимальні шляхи нормативно-правового регулювання мовних відносин. Мова, а також сама можливість українського світосприйняття, що базується на мовному ґрунті, є культурними цінностями, які можуть бути втілені лише за наполегливого здійснення державної мовної політики. На сучасному етапі державотворення суть державного планування у мовній сфері має полягати у етнонаціональній та лінгвокультурній демаргіналізації українців [200].

Негативні тенденції поточної мовної ситуації та загрози українській ідентичності вже є досліджені в науках суміжних з мовознавством [245; 284; 227]. Перш ніж приймати нові нормативні акти у мовній сфері, потрібно з'ясувати причини деформованості сучасної мовної ситуації в Україні, що є наслідком тривалого періоду відсутності державності. Без розуміння та врахування уже вказаного, будь-яке мовне планування не матиме позитивного результату і не дозволить віднайти порозуміння в мовній сфері національних взаємин. Відомий

український правознавець О. Ющик, аналізуючи особливості конституційного процесу в Україні, зазначив: «Реальна, дієва участь суспільствознавців у вирішенні проблем державного управління стає однією з найважливіших умов подальшого розвитку сучасного суспільства» [336, с. 25]. Відтак вбачається *перспективним застосування міждисциплінарного підходу у дослідженні мовних відносин*.

Висновки до 1 розділу

1. Ціннісний підхід до феномену мови як найхарактернішої ознаки будь-якої нації дає підставу стверджувати, що українська мова є невід’ємним елементом національного суверенітету.

2. Існує значна кількість праць з проблематики мовних відносин, датованих кінцем XIX – поч. XX ст. Їхніми авторами були юристи та професійні політики, які на той час були громадянами різних держав, але уявляли собі спільне майбутнє усіх українських земель. Переважна більшість відомих українських учених, громадських, релігійних діячів та політиків – О. Потебня, І. Франко, С. Дністрянський, М. Грушевський, В. Старосольський, К. Левицький, Митрополит Іларіон (І. Огієнко) та Митрополит А. Шептицький, залишили наукові та публіцистичні праці, що стосувалися розбудови мовно-національних взаємин. Концептуальною ідеєю їхніх праць стала важливість української мови для національної консолідації та українського державотворення.

3. У сучасній українській історико-правовій науці існує дисбаланс кількості досліджень, присвячених аналізу правового регулювання мовних відносин у Галичині в австрійський (1772–1918) та міжвоєнний (1919–1939) періоди. Існує певна кількість досліджень правового статусу української мови в Австро-Угорщині (В. Кульчицький, М. Мацькевич, М. Гаврецька, А. Баран, М. Никифорак), натомість міжвоєнний період залишився майже поза науковими дослідженнями вітчизняних правознавців (В. Калинович, І. Гловацький).

Боротьба українців за правовий статус української мови у Другій Речі Посполитій не отримала належного висвітлення у дослідженнях правознавців

Незалежної України. Не отримала належної правової оцінки й мовна політика окупаційних режимів у Галичині в період з II пол. XIX ст. до середини XX ст.

Сучасні українські правознавці ставлять питання про невідповідність реального становища української мови її правовому статусу державної. Провідні науковці вказують на пониження статусу української мови в період відсутності власної державності (І. Усенко, М. Костицький, Є. Ткаченко, В. Кузьменко, Л. Коваленко, Р. Максакова, Т. Демченко, І. Філіпчук), і, відповідно, необхідність проведення виважених урядових заходів для забезпечення правового статусу української мови як мови державної в сучасних умовах (В. Колісник, Ю. Прадід, П. Стецюк, Б. Козьмук, О. Копиленко, О. Лопушанська, О. Ялова).

4. Відзначимо певну тенденційність та необ'єктивність польської суспільної науки періоду XIX – поч. XX ст. Існуючі на той час польські історичні школи намагалися не помічати спротиву українців стосовно ідеї відновлення Польської держави як, нібито, носія «Західної цивілізації». Упереджена інтерпретація історії тогочасними польськими науковцями служила радше потребам часу та політичним інтересам, ніж науковій об'єктивності. Такі польські фахівці як К. Керські, С. Стажинські та Я. П'єрацкі обґрунтовували неможливість рівноправності національних мов у публічних сферах життя, намагаючись розширити сфери застосування польської мови за рахунок української. Зрозуміло, що така аргументація зумовлювала відповідну негативну реакцію з боку українських юристів та політичних діячів.

У сучасній польській історіографії маємо більш-менш об'єктивну оцінку мовної політики Другої Речі Посполитої сучасними польськими фахівцями з польсько-українських відносин. Такі учені, як А. Айненкель, С. Стемпень, М. Сивіцький, К. Гібель, Р. Тожецкі, М. Папєжинські-Турек визнають, що мовне законодавство Другої Речі Посполитої не відповідало ані її міжнародно-правовим зобов'язанням, ані Основному Закону цієї держави. Тому є цілком зрозумілим, що мовна політика Польщі зумовила в українському суспільстві переважно негативну реакцію і спонукала його активно обстоювати власні мовні права.

РОЗДІЛ 2

ФОРМАЛЬНО-ЮРИДИЧНІ ВИТОКИ РЕГУЛЮВАННЯ МОВНИХ ВІДНОСИН У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ

2.1 Правове регулювання мовних відносин у Галичині в Австрійський (з 1867 р. – Австро-Угорський) період

Боротьба українців та поляків за свої національні права й незалежність в Австрійський (з 1867 р. Австро-Угорський) період пов'язана з боротьбою за правовий статус їхніх національних мов. Попри проголошену Габсбургами в 1849 р. рівноправність мов, в австрійській провінції Галичина та Володимирія з Великим Князівством Краківським, починаючи з 1848 р., точилася постійна конкуренція між українцями та поляками за розширення прав на вживання своєї мови у різних сферах публічного життя та органах влади. Ця конкуренція стала відображенням гострої міжнаціональної боротьби українців і поляків за політичне домінування в цьому краї.

Значного піднесення боротьба за права української мови набула в ході революційних подій 1848 р. У «Петиції зібрання львівських русинів під проводом Головної Руської Ради до цісаря» від 17 квітня 1848 р. було викладено побажання щодо суттєвого розширення функцій української мови в публічному житті та освіті. Представники Головної Руської Ради зуміли донести необхідність забезпечення мовних прав українців до династії Габсбургів [224, с. 25].

В Австрійській Конституції, схваленій 13 січня 1849 р. (т. зв. Кромерийська Конституція), у ст. 25 вказувалося, що «усі діти – учні в державі є рівноправними. Кожний має право на виховання і опікунство етносу (народу) в загальному суспільстві і своєї мови зокрема. Держава гарантує рівноправність усіх мов, якими розмовляють у краю, школах, в урядових органах і громадському житті» [281, с. 8]. Варто відзначити прогресивність такої

конституційної норми, яка, хоч і не зразу, все ж була реалізована у низці указів Монарха та урядових розпоряджень.

Через два місяці (4 березня 1849 р.) цісарський указ оголосив про введення нової Конституції Австрії (т. зв. Октройована Конституція), яка значно обмежила задекларовану раніше рівноправність мов. У ст. 5 цієї Конституції помітні суттєві зміни щодо проголошеної норми про рівноправність мов, а саме: «Уся єдність народна є рівноправна і кожна з них має непорушне право збереження, плекання та пильнування своєї нації (народності) й мови» [281, с. 27]. Отже, останнє речення т. зв. Кромерийської Конституції, яке проголошувало: «Держава гарантує рівноправність усіх мов, якими розмовляють у краю, школах, в урядових органах і громадському житті», взагалі упущено. На думку Я. П'єрацького, таке упущення стало вкрай негативним. Без нього теза про «рівноправність мов», проголошена у ст. 5 Конституції Австрійської Держави від 4 березня 1849 р., була позбавлена будь-якого практичного значення у сенсі рівноправності народів, а декларація того, що кожен народ нібито має «непорушне право збереження, плекання та пильнування своєї нації (народності) й мови» залишилася мертвою буквою закону [372, с. 24].

Проте саме таке формулювання мовних прав національних меншостей майже дослівно було втілено у ст. 109 Конституції Другої Речі Посполитої 1921 року [5]. Про це піде мова у наступному підрозділі.

Цісарським Указом від 29 червня 1850 р. затверджено Крайову конституцію для Галичини. У ст. 4 розділу I «Про Край» Крайової конституції проголошено тезу, подібну до проголошеної в ст. 5 Австрійської Конституції від 4 березня 1849 р., а саме: «народи русинський (український – В.М.), польський та інші етноси користуються рівними правами, і кожна нація має непорушне право плекати свою мову, свою народність, свою культуру» [281, с. 54].

Отже, з набуттям чинності Крайової конституції для Галичини де-юре визнано існування окремого руського (тобто українського) народу, який має власну національну мову; проголошено рівноправність польського та українського народів, а польська та українська мови отримали правовий статус «краєвих мов». Для українців це стало певним гарантуванням національної

рівноправності в Галичині, адже упродовж XIX століття деякі польські політики намагалися не визнавати українців окремим народом та відкидали можливість існування і самостійного розвитку української мови.

Ст. 19 Конституції Австро-Угорщини, прийнятої 21 грудня 1867 р., постановляла: «Всі народи держави є рівноправні й кожен народ має непорушне право берегти й розвивати свою національність і мову. Держава визнає рівноправність усіх вживаних у краї мов у школі, уряді та приватному житті. В краях, де живе кілька народів, мають бути прилюдні установи навчання так улажені, щоби кожен з тих народів одержав потрібні засоби для науки в своїй мові без силування до вивчення другої «краєвої мови» [192, с. 1].

Вказане положення стало фундаментальним принципом мовної політики Австро-Угорщини. Відтак українці отримали право звертатися українською мовою до усіх державних чи самоврядних органів управління, до фінансових, податкових, залізничних і поштових установ, прокуратури, шкільної влади та жандармерії. Українські правники XIX – початку XX століття пропонували українцям посилатися саме на це положення Основного Закону, якщо в суді чи інших органах державної влади були порушені їхні мовні права.

До 1869 р. в Австрії (Австро-Угорщині) єдиною державною мовою була німецька – як мова законів, зокрема, автентичного тексту державних законів, мова центральних органів державної влади і збройних сил, а також, мова засідань парламенту. Автор посилається на цісарський Указ від 27.12.1852 № 260, яким було визначено, що німецька є мовою оголошення законів у Віснику законів держави; німецький текст закону є автентичним; переклад крайовими мовами публікується у крайових урядових вісниках [382, s. 21].

Отже, в конституційному законодавстві Австрії аж до австро-угорського компромісу 1867 р. державна німецька мова – це «мова державних законів, автентичного тексту законів»; а «краєва мова» – це мова нацменшин імперії.

Після прийняття Основного закону 1867 р. в Австро-Угорщині були дві державні мови: в т. зв. Транслейтанії державною мовою була угорська, в Цислейтанії – німецька. У Галичині німецька мова стала мовою внутрішнього

управління державної прокуратури, пошти і телеграфів, державних залізниць, деяких фінансових установ та державних підприємств.

Сфера вживання «краєвих мов» обмежувалася певною територією держави, де ці мови вживалася місцевим населенням. Йдеться тут про рідну мову більшості місцевого населення певного королівства чи герцогства Австро-Угорщини [394, s. 11].

Окрім положень конституційних актів, мовне законодавство Галичини складалося з розпоряджень міністерств та вказівок намісника провінції. До 1859 р. лише незначні права були надані польській та руській (українській) мові, незважаючи на їх закріплення у конституції Австрії у статусі «краєвих мов».

Відомий державний діяч Австро-Угорщини, фаховий юрист М. Бобжиньскі стверджував, що першим свідченням курсу на децентралізацію та дегерманізацію суспільно-політичних відносин в Австрійській імперії стала мовна політика уряду [345, s. 4].

Розпорядження Міністра внутрішніх справ Австрії від 20.12.1859 р. № 12466 санкціонувало застосування «краєвих мов» у сфері публічних відносин у австрійській провінції Галичина та Володимирія з Великим Князівством Краківським. Документ розпочинається з обґрунтування мовної політики держави: «У моєму наказі від 24.08.1859 р. однією з головних вимог, висловлених до органів державної влади, було заручитися довірою населення для підтримки діяльності уряду. Для досягнення цієї мети є недоречним, коли у відносинах зі сторонами як в усному, так і в письмовому спілкуванні з місцевим населенням застосовують незнайому йому мову. Отже, як же тоді можна очікувати належної реакції населення на дії уряду. Негативною є практика, коли урядова кореспонденція, викладена німецькою мовою, адресована сторонам, які її не розуміють, і для з'ясування змісту такого документа доводиться шукати перекладача, якому потрібно платити. В інтересах громадського порядку має бути абсолютне порозуміння між місцевою владою і центральною. Через те виникає необхідність докладно окреслити неврегульовану до цього часу та існуючу в органах влади практику щодо застосування мов у діяльності влади на підставі існуючих в практиці відносин і потреб краю» [345, s. 36]. Далі у

документі містяться наріжні положення, що окреслювали правовий режим застосування офіційної мови та краєвих мов в органах державної влади. Використані такі терміни, як «урядова мова» та «мова внутрішнього урядування», а саме: «Внутрішня службова діяльність органів влади та їхні службові зносини не мають тут на увазі, оскільки слід дотримуватись непорушної засади про те, що у внутрішньому урядуванні німецька мова залишиться винятково офіційною мовою» [345, s. 36]. Тим самим німецька мова як офіційна й надалі була мовою діловодства та документації органів державної влади.

Усі вказані вище терміни знайшли своє застосування в мовному законодавстві Другої Речі Посполитої.

Що ж стосувалося органів державної влади краю, австрійський уряд виразно поставив вимогу застосовувати польську або руську мову як в усних зносинах, так і письмовому листуванні зі сторонами відповідної національності на усій території провінції. Правова можливість застосування краєвих мов у публічних відносинах Галичини деталізувалася низкою положень, а саме:

«1. Сторонам надавалося право у будь-яких зверненнях (заявах) до органів державної влади послуговуватись німецькою, або однією з краєвих мов – польською, або руською. Що стосується руської мови, то такі звернення руські мають бути написані латинськими буквами так, як це визначалося найвищою постановою від 20.10.1852 р. щодо звернень сторін до суду.

2. Протоколи показів сторін, свідків, експертів, чи обвинувачених, рішення у яких належать до компетенції державної влади, мали бути складені німецькою, або однією з краєвих мов – польською чи руською, відповідно до того, яку мову знає сторона.

3. Офіційні відповіді, повідомлення, об'яви органів державної влади на запити та листи слід готувати однією з трьох мов – німецькою, польською чи руською, залежно від того, якою мовою надійшло письмове звернення (заява), або відповідно до усного побажання, інформація про що вноситься до протоколу.

4. Офіційна відповідь має бути складена тільки однією мовою. Якщо відсутнє звернення чи усна вимога сторони, то офіційна відповідь має бути

складена однією з трьох мов залежно від того, якою мовою сторони послуговуються у свої звичайних відносинах» [345, s. 37].

У наступних 3-х пунктах (5, 7 та 8) Розпорядження йшлося про органи місцевого самоврядування, які мали самостійну юрисдикцією; останнім надавалася правова можливість обирати для своєї роботи та діяльності одну з трьох мов (німецьку, польську чи українську) для вживання у внутрішньому діловодстві та документації.

У п. 6. вказувалося, що службове листування з центральними органами державної влади Австрії здійснюється винятково німецькою мовою [345, s. 37].

У Розпорядженні ставилася вимога про необхідність вивчення краєвих мов державними службовцями, які найчастіше спілкуються з населенням. Міністр зобов'язав державних службовців, які недостатньо знають краєві мови, вивчити упродовж року хоча б одну з цих мов.

У Розпорядженні також містилася вказівка, що у разі, коли державний службовець ще не вивчив мову (польську чи українську), необхідно, щоб колега цього службовця, який знає мову, допоміг перекласти такого листа з німецької мови; такий переклад мав бути зроблений безкоштовно. Також у документі ставилася вимога щодо роз'яснення змісту цього акта місцевому населенню.

Підписав Розпорядження із 20.12.1859 № 12466 Міністр А. Голуховскі [345, s. 37]. Здійснюючи порівняльний аналіз австрійського і міжвоєнного польського мовного законодавства ми не знайшли положень, які б зобов'язували польських чиновників місцевого рівня знати мову меншин.

Черговим нормативно-правовим актом у галузі мови судочинства стало Розпорядження Міністерства юстиції від 24.03.1860 р. Ним постановлено вимогу судам Галичини послуговуватись польською чи руською мовами, у тих випадках, коли обвинувачений не знає німецької [345, s. 41].

У Розпорядженні австрійського Міністерства юстиції від 08.06.1860 № 8640, яке стосувалось судів Галичини, вказувалося, що обвинуваченим та

адвокатам не можна чинити жодних перешкод щодо права на вживання рідної мови під час у судовому процесі. Аргументом стало таке: «Лише тоді місцеве населення може довіряти правосуддю, коли під час кримінального провадження в суді обвинувачений послуговується рідною мовою і розуміє зміст та суть обвинувачення, що є його невід'ємним правом» [345, s. 42].

Про те, як складно було втілювати цю правову норму у юридичній практиці, пише Є. Олесницький. У 1891 р., заснувавши адвокатську контору у Стрию, адвокат одразу розпочав вносити до судів подання та заяви тільки українською мовою, а також вимагав у суді складання відповідних протоколів рідною мовою клієнта (українською). Як згадує Є. Олесницький, це викликало обурення суддів та адвокатів поляків, які закидали йому те, що він нібито хоче ускладнити їм роботу. Але те, що спочатку зумовлювало абсолютне несприйняття та агресію, за рік діяльності почало сприйматися як само собою зрозуміле, зазначив автор [275, с. 222].

Австрійський уряд на початковому етапі формування власної мовної політики не робив різниці у правовому положенні краєвих мов – української та польської. Свідченням цього є акти Австрійського уряду, які визначали правовий статус мов у Галичині, а саме: Розпорядження Міністра внутрішніх справ до Президії Намісництва у Львові та Президії крайового уряду у Кракові датоване 04.07.1860: «Постанови, які стосуються застосування урядової мови органів влади у королівстві Галичина та Володимирія з Великим Князівством Краківським» [345, s. 44].

У цьому Розпорядженні МВС Австрії вказано, що у 4-х західних повітах (Краківському, Сандецькому, Тарновському і Жешувському) польська мова має статус «краєвої мови», а в 12 східних повітах Галичини (Перемиському, Сяноцькому, Самбірському, Львівському, Жовківському, Бережанському, Стрийському, Станіславському, Коломийському, Золочівському, Тернопільському і Чортківському) польська і руська мова є «краєвими мовами», тобто мають рівнозначний правовий статус.

Окрім того, у документі вказується, що необхідно розрізняти терміни:

1. Внутрішня службова діяльність органів влади (йдеться про офіційну мову діловодства та документації установи, організації та її службове листування з центральними органами влади), яка має відбуватися німецькою мовою.

2. Службові відносини (установ, організацій – В.М.) зі сторонами та громадами, які мають відбуватися рідною мовою сторін: «У службових відносинах усіх органів влади та їхніх адміністрацій зі сторонами необхідно дотримуватись непорушної засади, згідно з якою сторонам можна не тільки вносити свої подання або заяви до органів влади краєвою мовою чи німецькою, а й органи державної влади у всіх сферах *зобов'язані* застосовувати у службових зносинах, усно чи письмово, тільки зрозумілу для сторін мову.

Для цього висуваємо такі вимоги, що мають виконуватися беззаперечно:

а) на розсуд сторін у будь-яких поданнях, які вносяться до будь-яких органів державної влади у Галичині, можна застосовувати польську або німецьку мову у 4-х західних повітах, а на території 12-ти повітів Галичини можна послуговуватись мовою польською або руською; адвокати у поданнях також можуть застосовувати від імені свого представника мову, яка є рідною для їхнього підзахисного;

б) протоколи з усних заяв сторін, як і протоколи заслуховування сторін, свідків та експертів на судових засіданнях (або під час судового процесу) необхідно записувати відповідно до територіальної належності округу і залежно від того, яка мова є рідною для зацікавленої сторони;

с) у відповідях для сторін (відповідно до територіальної приналежності округу) органи влади у всіх сферах мають застосовувати ту з трьох згаданих мов, якою було внесено подання чи усну заяву, або ту мову, якою було складено протокол. Якщо відсутнє подання, заява чи протокол, потрібно, щоб відповідь для сторін була надана тією зі згаданих трьох мов, яка є рідною для зацікавленої сторони [345, s. 46].

Ці ж приписи стосувалися й територіальних громад, які мали трактуватися на рівні зі сторонами.

Далі в пунктах Розпорядження МВС Австрії від 04.07.1860 р. йшлося про мову судочинства на території Галичини.

Проте Мін'юст Австрії, по суті продублювавши зміст положень розпорядження МВС, видав власне Розпорядження датоване 09.07.1860 № 10340 [372, s. 51]. Воно як і Розпорядження МВС від 04.07.1860 р. встановлювало, що у судових округах Галичини, які належать до Львівського апеляційного суду, польська і руська є «краєвими мовами» і мають рівнозначний правовий статус.

Наведемо основні положення Розпорядження Міністерства юстиції. У пункті 1 вказано: «Щодо мови судочинства на території Королівства Галичини та Володимирії, які відносяться до Львівського апеляційного суду, то польська та руська (українська – В.М.) є краєвими мовами.

Необхідно розрізняти:

1) внутрішня службова діяльність судів (йдеться про мову діловодства та мову судових документів) та службові відносини судів з іншими органами влади;

2) службові відносини судів зі сторонами та громадами.

Службові відносини між судами, відносини з іншими органами влади коронних країв Австрії і з центральними органами державної влади мають відбуватися німецькою мовою» [372, s. 52]. Вказана норма відповідає двом попереднім розпорядженням МВС Австрії 1859 та 1860 рр.

Пункт 2 Розпорядження встановив: «У службових відносинах судів зі сторонами необхідно дотримуватись непорушної засади (на території Львівського апеляційного округу): сторонам можна не тільки вносити свої подання або заяви до судів краєвою мовою чи німецькою, а й органи судової влади зобов'язані в службових зносинах застосовувати під час судових дебатів та у письмових рішеннях застосовувати зрозумілу для сторін мову.

Для цього висуваємо такі вимоги, які мають виконуватися беззаперечно:

а) на розсуд сторін, у будь-яких поданнях, які вносяться до судів у Краківському апеляційному окрузі, можна застосовувати польську або німецьку мову, а на території коронного краю Галичини, яка належить до Львівського апеляційного суду, можна послуговуватись мовою німецькою, польською або руською; так само адвокати сторін можуть послуговуватись мовою, рідною для свого підзахисного під час внесення заяв та подань до судів;

b) протоколи з усних заяв сторін, як і протоколи заслуховування сторін, свідків та експертів на судових засіданнях (або під час судового процесу), необхідно записувати відповідно до територіальної приналежності округу і залежно від того, яка мова є рідною для зацікавленої сторони;

c) у відповідях для сторін (відповідно до територіальної приналежності округу) суд використовує ту з трьох згаданих мов, якою було внесено подання чи усну заяву, або ту мову, якою було складено протокол. Якщо відсутнє подання, заява чи протокол, потрібно, щоб відповідь для сторін була надана тією зі згаданих трьох мов, яка є рідною для зацікавленої сторони. Ця норма є обов'язковою для судів Галичини щодо всіх відповідей сторонам, рішень, ухвал, повідомлень, відозв та доручень;

d) під час судових процесів у справах позовного та непозовного провадження, в яких бере участь кілька сторін, сторонам та їхнім адвокатам можна застосовувати одну з трьох мов (в Краківському апеляційному суді – польську або німецьку мови; у Львівському апеляційному суді – німецьку, польську або українську), в залежності від того, яка мова є рідною для сторони, котру захищають. Судові рішення потрібно складати тією мовою, якою було внесено перше подання, скарга чи заява до суду. Якщо в суді першої інстанції провадження відбувалося не тільки німецькою, але і іншою мовою, то рішення вищих судових інстанцій потрібно оформляти також тією мовою, якою велося провадження у суді першої інстанції.

e) судові дебати, постановлення та оголошення вироку у кримінальних справах та його зміст (відповідно до територіальної приналежності округу) протоколюється і оголошується тією мовою, яка є рідною для підсудного (обвинуваченого). Якщо підсудний не знає жодної з вищезазначених трьох мов, зміст вироку складається німецькою мовою, а для підсудного суд запрошує перекладача, який перекладає обвинуваченому зміст вироку;

g) щодо службових зносин з адміністраціями громад то вони трактуються на рівні зі сторонами [372, s. 53–57].

У Розпорядженні вказувалось, що усі зазначені положення стосуються як юридичних, так і фізичних осіб. Про це розпорядження повідомлено суди,

адвокатів та нотаріусів, які належать до вищого суду краєвого у Львові, також їх попереджено про відповідальність за невиконання» [372, s. 57].

Отже, в обох розпорядженнях: МВС Австрії від 04.07.1860 р. та Мін'юсту від 09.07.1860 р. роз'яснювалося, що слід розуміти під терміном «внутрішнє урядування». Малася на увазі мова актів, діловодства та документації певного органу державної влади, наприклад суду, та службове листування з іншими органами влади й відносини з іншими адміністративними одиницями Австрії. Воно здійснювалося винятково німецькою мовою, як і листування органів влади місцевого рівня з центральними органами влади у Відні.

Від внутрішнього урядування органу державної влади (службове діловодство та документація певної державної установи, організації чи підприємства) слід відрізнити службові зносини зі сторонами. Детальний коментар щодо різниці між «внутрішнім» та «зовнішнім» урядуванням, здійснив професор права С. Дністрянський: «Мова внутрішнього діловодства урядового ділиться на внутрішню мову урядову в тіснішому розумінні й урядову мову в переписці з органами влади та адміністраціями. Внутрішня мова урядова, в тіснішому розумінні, це є мова, якою послуговується адміністрація в такому обсязі, що є винятково призначена для внутрішнього вжитку окремої установи (...). Усі справи, що не належать до компетенції адміністрації й не є предметом переписки з іншими органами влади, становлять предмет зовнішнього урядування (управління, діловодства), де адміністрація окремо взятої установи входить у будь-які зносини з третіми особами» [191, с. 19].

Важливе значення для правового статусу української мови в Австрії мали нормативно-правові акти, які вводили заборону застосовувати латинський алфавіт для складання документів руською, тобто українською мовою. Так, у Розпорядженні Міністерства юстиції від 21.04.1861 № 3297 до президії апеляційного суду і державної прокуратури у Львові відмінено вимогу попереднього розпорядження, що подання, зроблені руською мовою, мають бути написані латинськими літерами. У цьому нормативно-правовому акті вимагалось від усіх органів влади Галичини й Буковини приймати руські (українські) подання та заяви, написані кирилицею. Судовим органам дозволялося, хоча й не

вимагалось, застосовувати кирилицю при виготовленні протоколів судових засідань і врученні ухвал чи рішень руською мовою сторонам. Австрійське Міністерство юстиції наказувало урядникам (суддям та судовій адміністрації) вивчити українську мову, хоча б настільки, щоб уміли нею читати [226, с. 8].

Подібний Наказ від 18.07.1861 № 4686 виданий Намісником Галичини для керівників 12-ти східних повітів Галичини. У ньому вказувалося, що усі органи державної влади та місцевого самоврядування, зокрема магістрати міст, у відносинах зі сторонами руської національності зобов'язані застосовувати руську мову та кирилицю.

Інші розпорядження у сфері правового регулювання мовних відносин, зазвичай, розтлумачували положення зазначених нормативно-правових актів, вказували публічним установам та організаціям на неправильне їхнє застосування і знову ж таки здійснювали офіційне тлумачення певного параграфа, статті того чи іншого розпорядження.

Саме таку мету – роз'яснення попередніх нормативно-правових актів мало Розпорядження державного міністра від 08.04.1862 № 1253 до Намісника Галичини, згодом роз'яснене у вказівці Намісництва у Львові 18.05.1862 № 2956 для усіх начальників округів і повітів Галичини [345, s. 103].

Наведемо витяг із цього документа: «З'ясовано, що лише незначна кількість державних службовців є ознайомлена з руським правописом, тому у вказівці містилось доручення держслужбовцям вивчити руську мову. Суть цих вказівок полягає у тому, що службовці мають знати руську мову як мову краю і зобов'язані вивчити кирилицю. Незважаючи на ці вказівки і те, що минув рік, Державний Міністр вимагає якнайшвидшого виконання тих вказівок, а також вивчити кирилицю так, що могли б хоча читати. Доручаю п. начальникові Намісництва щоб до цього зобов'язав якнайшвидше підлеглих державних службовців окружних та повітових, і здійснював контроль у цій справі. Про тих, які швидко цієї вказівки не виконають, доповісти про кожного» [345, s. 106].

Незважаючи на нібито чітку заборону вживання латинського алфавіту для фіксації українського тексту, крапку в мовному конфлікті вдалося поставити лише у 1882 р. Галицьке намісництво у листуванні з підданими-українцями

використало латинський алфавіт. З цього приводу 25 квітня 1882 р. надійшла скарга українців до Державного трибуналу у Відні. Суд ухвалив, що дії намісництва грубо порушують ст. 19 Конституції Австро-Угорщини 1867 р. і задовольнив скаргу сторони [176, с. 116].

До 5 червня 1869 р., коли було прийняте розпорядження № 2354, поляки і українці мали однакові права щодо вживання мов на теренах Східної Галичини. Але спільне Розпорядження від 05.06.1869 № 2354 міністрів внутрішніх справ, релігії і освіти, фінансів, сільського господарства та торгівлі, юстиції, міністерства оборони і громадської безпеки порушило попередній рівноправний статус української та польської мови на користь польської. Цей нормативний акт був чинний на території Галичини аж до 1924 р., коли Друга Річ Посполита прийняла власні закони про мову.

У спільному розпорядженні міністерств від 05.06.1869 № 2354 стосовно офіційної мови органів державного управління та судів в Королівстві Галичини і Володимирії з Великим князівством Краківським внесено суттєві зміни щодо застосування мов у внутрішньому урядуванні місцевих органів влади, а також в офіційному листуванні з іншими органами влади. Наведемо ст. 1 цього Розпорядження у перекладі К. Левицького: «Цісарські коронні органи державної влади, що підлягають міністерствам внутрішніх справ, фінансів, торгівлі і сільського господарства, як також оборони краю і громадської безпеки, далі краюва шкільна рада і ц.к. суди будуть вживати мови польської, як в службі внутрішній, так і в переписці з органами невійськовими, органами влади та судами краю» [226, с. 11]. Відповідно до цього розпорядження, польська мова значною мірою зайняла місце німецької у внутрішньому урядуванні (мова актів, діловодства та документації) місцевих органів державної влади та їхньому службовому листуванні. Послугуючись сучасною термінологією, польська мова, завдяки вказаному нормативно-правовому документу стала офіційною, або другою державною мовою в Галичині, а українська залишилась «мовою краю», тобто мовою, яка є рідною для місцевого населення краю.

У ст. 2 Розпорядження зазначалося: «Органи прокуратури зобов'язані у службових відносинах із органами влади краю, вказаними у ст. 1, послуговуватися польською мовою – не змінюючи існуючих приписів щодо вживання мови при остаточних розправах» [226, с. 12]. Ця теза статті практично відсилала до розпорядження Мін'юсту із 09.07.1860 р.

Хоча в ст. 5 Розпорядження вказано, що: «Вимоги щодо службових відносин судів зі сторонами, неурядовими організаціями, корпораціями і громадами, не порушуються цим розпорядженням» [226, с. 12], польська національна еліта, отримавши в Галичині для своєї мови правовий статус «урядової», тобто офіційної, розпочала боротьбу за витіснення української мови з судів та інших органів державної влади.

З однієї сторони, це стосувалося тенденційної інтерпретації та розширення самого поняття «внутрішнього урядування». З іншої сторони, відбувалося звуження сфери «зовнішнього урядування», тобто діловодства установ зі сторонами, де дозволялося вживати «краєвої мови».

Один з українських правників того часу М. Здерковський так прокоментував ситуацію: «Здійснюється це планово за допомогою тенденційної інтерпретації постанов законних щодо вживання мов краєвих у зносинах зі сторонами. Задля цих стремлінь дійшло до того, що в цілій Східній Галичині всі протоколи судових засідань в кримінальних та цивільних справах списуються зі сторонами української національності винятково в мові польській, оскільки відповідно до такої хибної інтерпретації, протоколи засідань – це є акти внутрішнього діловодства урядового» [195, с. 31].

Невдовзі після оприлюднення спільного розпорядження міністерств про запровадження польської мови як урядової в Галичині Міністерство юстиції оголосило нове розпорядження від 11.08.1869 № 9973 [226, с. 14] стосовно виконання вимог цього ж таки розпорядження від 05.06.1869 № 2354. Зокрема, акцентувалася увага вищого апеляційного суду у Львові на деяких вимогах щодо забезпечення прав української мови, а саме:

– назви судових установ та надписи в приміщеннях адміністративних будинків суду, на території юрисдикції якого мешкають українці, мають бути, окрім німецької і польської, також українською мовою;

– на подання та заяви, внесені українською мовою, мають бути рішення і ухвали, виготовлені тією ж мовою;

– документи про державну реєстрацію права власності на землю виготовляються мовою, якою була внесена заява про таку реєстрацію; крім того записи в книгах про реєстрацію права власності теж записуються мовою, якою внесена заява про реєстрацію права власності;

– у справах наказного провадження рішення мають бути виготовлені рідною мовою зацікавленої сторони;

– у кримінальних справах обвинувачених, свідків та експертів слід вислуховувати їх рідною мовою, засідання вести рідною мовою обвинуваченого, і вирок має бути складений рідною мовою обвинуваченого. Коли обвинувачених є кілька, то засідання ведеться зрозумілою мовою і в тій же мові обвинуваченим вручається вирок; протокол засідання є внутрішньою документацією, тому він пишеться польською мовою, хоча зізнання сторін вносяться до протоколу рідною мовою свідка чи обвинуваченого [226, с. 14].

Окрім положень Конституції та розпоряджень центральних властей Австрії, велике значення для утвердження правового статусу української мови в Королівстві Галичини і Володимирії мала парламентська діяльність українських депутатів Галицького крайового сейму.

Гострі дискусії щодо мовного питання розпочалися практично від початку роботи Сейму – з 1861 р. У всіх його скликаннях українці отримували значно меншу, порівняно з поляками, кількість депутатських місць. Маючи більшість, польські депутати намагалися не допустити рівноправного статусу для української та польської мов. Як аргумент польський депутат, граф А. Голуховскі, висловив тезу, що українська мова не має належного термінологічного апарату для того, щоб її можна було застосовувати у законодавчій роботі [93, s. 1914]. Інший польський депутат – Маврикій Кабат

зазначив, що мовою законодавства може бути книжна мова, мова, яка панує у письмі краю, – тобто польська [93, s. 1923]. Такі необґрунтовані заяви щодо української мови робилися польськими науковцями та політиками і в часи Другої Речі Посполитої, на що зверталася увага в попередньому розділі.

Український депутат А. Добрянський вказав на наявність україномовних кафедр на юридичному факультеті Львівського університету та словника з юридичної термінології [93, s. 1910]. Іншим аргументом української сторони (депутат Гушалевич) стало те, що руською (тобто українською) мовою виходили державні вісники законодавства, тому аргумент графа А. Голуховскі щодо недостатнього розвитку української мови був безпідставним [93, s. 1923]. Проте аргументи українців поляки не брали до уваги.

Депутат-українець А. Петрушевич вніс проект постанови, що засідання сейму відбуваються і українською, і польською мовами, сейм ухвалює закони та використовує в діловодстві обидві мови. Всупереч цьому польський депутат граф Борковський вніс до сейму проект, що лише польська мова може бути офіційною мовою Галицького крайового Сейму [95, s. 188].

Під час дебатів над питанням про мову законодавства крайового Сейму українці пропонували, щоб і український, і польський тексти крайових законів вважалися автентичними, а самі закони оголошувалися і видавалися в урядовому віснику паралельно двома мовами. Польські депутати не прийняли пропозицій та аргументів української меншості сейму. Автор законопроекту польський депутат Маврикій Кабат (ректор Львівського університету у 80-х роках XIX ст. – В.М.) запропонував, щоб до автентичного тексту закону польською мовою у віснику законодавства краю долучався лише переклад українською та німецькою мовою [96, s. 1909–1934].

Унаслідок гострих дебатів крайовий сейм прийняв регламент роботи (ухвала сейму від 27 квітня 1866 р.), що містив положення щодо застосування мов, а саме:

- а) маршалок сейму веде засідання польською мовою, але на подання та заяви українською мовою має відповідати українською, на всі інші – польською;
- б) протоколи нарад сейму для депутатів друкуються польською і українською

мовою; в) заяви та звернення в галицькому парламенті можна складати як польською, так і українською мовою; г) законопроекти, звіти та довідки комітетів сейму роздаються членам сейму як польською, так і українською мовою. Під час розгляду законопроектів у сеймі текст проектів має бути польською мовою; д) Сейм ухвалює закони польською мовою; е) виділ крайовий (виконавчий орган сейму – В.М.) урядує і здійснює діловодство польською мовою. Для відповідей сторонам Виділ крайовий використовує українську мову для відповідей на звернення та заяви, подані українцями, і польську мову – на всі інші звернення та заяви [101].

Щодо порядку офіційного оголошення законів краю підготовлено закон такого змісту: «В королівстві Галичини та Володимирії з Великим Князівством Краківським закони Крайового Сейму, ухвали та розпорядження Виділу крайового видаються в віснику законів і розпоряджень краю польською мовою, крім того у перекладі: німецькою та українською мовами» [101].

Протоколи засідань Галицького крайового сейму велися польською мовою, але коли депутати-українці виступали рідною мовою, текст записувався латинськими буквами, тобто у фонетичній транслітерації.

На засіданнях Галицького крайового сейму 2-го вересня 1868 р. постало питання про підготовку проектів законів щодо вживання мов у судах і адміністрації органів влади Галичини. Таких проектів було два: один підготовлений Виділом крайовим [97, s. 9], автором іншого став польський депутат М. Зублікевич [98, s. 68]. У проектах, винесених на розгляд сейму польською більшістю, принциповим було визначення польської мови як мови урядової, тобто офіційної мови усіх органів державної влади на території Галичини. Принципових відмінностей в законопроектах не було; йшлося лише про редакційні нюанси.

У ст. 1-й обох законопроектів містилася норма, що всі органи влади у своєму діловодстві та документації мають застосовувати польську мову як у внутрішньому урядуванні, так і в службовій кореспонденції з іншими органами влади.

У наступній (2-й) статті вказувалося, що органи влади у відносинах з громадянами будуть застосовувати ту мову, яка була використана у поданні, заяві, тобто на звернення, внесені українською мовою (в законопроектах було написано руською) слід відповідати тією ж мовою, на звернення, внесені німецькою, – німецькою, в іншому разі на звернення громадян слід відповідати лише польською мовою.

У 3-й статті обох законопроектів пропонувалося закріпити норму, відповідно до якої усі свідчення сторін у суді протоколюються (записуються) трьома мовами: з громадянами польської національності – польською, з українцями – українською, аналогічно з німецькою мовою.

Що стосувалося питання ведення книг про реєстрацію права власності, то у законопроектах пропонувалося положення, відповідно до якого такі книги слід вести польською мовою. Витяги для зацікавлених сторін можна надавати й руською, тобто, українською мовою.

Обидва проекти були опротестовані українською меншістю Галицького крайового Сейму як такі, що порушують права української мови та існуючі приписи нормативно-правових актів Австро-Угорщини, зокрема її Основного Закону.

Український депутат, священик А. Петрушевич, протестуючи проти внесених до крайового парламенту проектів законів під час засідання заявив: «Правда, що тривалий час німецька мова заступала польську і руську в школах, адміністраціях і суді, але немає жодних причин щоб тепер, з усуненням німецької мови, мала польська мова витискати руську мову, коли нині обидві мови є суть рівноправні і жодна з мов принижена бути не може. Не забувайте, Панове, що з приниженням руської мови, принижуєте і руський народ. Історія наша свідчить, що через приниження і невизнання руського народу, як великої частини Речіпосполитої Польської – впала давня Польща і втратила для себе прив'язаність і любов Руси» [94, s. 70].

Законопроект про статус польської та української мов, запропонований до прийняття українською частиною крайового сейму у 1869 р., не був підтриманий польською більшістю цього органу місцевого самоврядування. Цей законопроект,

підготовлений депутатом Юліаном Лавровським, у ст. 1 містив принципове положення про рівність громадян польської та української національності у сфері мовних відносин. Відповідно до ст. 2 цього законопроекту усі написи в адміністративних одиницях, де проживало національно змішане населення, мали бути виконані двома мовами. Це ж стосувалось державних установ та назв населених пунктів. Кожен громадянин отримував право застосовувати рідну мову у поданнях та зверненнях до органів влади, нею ж мали відповідати органи влади на звернення громадян. В офіційних повідомленнях та об'явах органи влади мали б застосовувати дві мови: українську та польську (ст. 4). Свідчення мали записуватися рідною мовою сторони (ст. 4). Положення ст. 4 цього проекту стосувались як фізичних, так і юридичних осіб [102].

Враховуючи реалії застосування української мови в Східній Галичині кінця XIX – поч. XX ст., українські правники того часу пропонували українцям правові способи захисту своїх мовних прав. Наприклад, Ф. Евин подав взірці скарг, які слід було вносити до Львівського апеляційного суду в разі «порушення мовних прав українців» [192]. На його думку, в такій скарзі слід посилатися на ст. 19 Конституції Австро-Угорщини 1867 р., на розпорядження Міністерства юстиції від 09.07.1860 № 10340 та спільне розпорядження міністерств від 05.06.1869 № 2354. Далі автор перерахував умови, коли такі скарги можна вносити до суду. У разі, якщо скарга до апеляційного суду була безуспішною, її можна вносити безпосередньо до Міністерства юстиції у Відні [192, с. 3].

У брошурі В. Бачинського «Боронім прав руської мови в суді» перерахувані мовні права українців у судах Східної Галичини та інших органах влади. Там само містилися інструкції, як має поводити себе українець у разі порушення його мовних прав. Було подано 7 взірців скарг для різних інстанцій, зокрема, до Міністерства юстиції та українських депутатів Галицького крайового сейму [163, с. 14].

Проте усе пізнається в порівнянні. Відтак здійснення порівняння правового статусу української мови в Австро-Угорській імперії та Другій Речі Посполитій дозволить зробити висновки про обсяг задекларованих мовних прав українців у вказаних вище державах.

2.2. Міжнародно-правові зобов'язання Другої Речі Посполитої щодо мовних прав національних меншин та їх закріплення в Конституції

У завершальній стадії Першої світової війни набуло актуальності питання міжнародно-правового захисту національних меншин. Особлива увага приділялась створенню правових норм, які мають забезпечити їхні мовні права.

Після Першої світової війни у рамках Ліги Націй створено систему захисту прав національних меншин. Вона ґрунтувалася на міжнародно-правових зобов'язаннях держав, що містилися у системі версальських договорів, центральним серед яких був т.зв. Малий Версальський Договір.

У «Трактаті між Головними Державами союзними і об'єднаними та Польщею», укладеному 28 червня 1919 р. (далі – Трактат) [4] гарантом дотримання зобов'язань у сфері захисту меншин стала Ліга Націй. Договори про захист національних меншин були підписані між державами Антанти, з однієї сторони, та новоствореними державами, з іншої сторони, а саме: Чехо-Словаччиною, Австрією, Болгарією, Грецією, Угорщиною, Туреччиною, Югославією. Підписання цих договорів було для названих держав передумовою їхнього вступу до Ліги Націй.

Ще одним міжнародно-правовим актом, у якому було задекларовано низку гарантій для української нацменшини в Польщі, став Ризький мирний договір 1921 року між РРФСР, УСРР з одного боку та Польщею з другого боку. У праці М. Гетьманчука міститься аналіз виконання зазначеного договору обома сторонами-підписантами. Принциповою для нас є висловлена дослідником теза про те, що «Польща проігнорувала ті статті Ризького договору, які мали забезпечити права українцям на її території, що згодом спричинило українсько-польські конфлікти» [175, с. 24]. Тієї ж думки дотримується й В. Кульчицький, який зазначив, що на практиці польський уряд ніколи не виконував концепції ст. 7 Ризького мирного договору, яка стосувалася гарантування прав національних меншин [223]. Як сучасники цих

подій [371, 386, 389], так і сучасні науковці акцентували на неефективності міжнародно-правових актів, розроблених для захисту народів, що опинилися у статусі національних меншин після утвердження нового світового порядку. Тому В. Макарчук зазначив: «у міжвоєнний (1919–1939 рр.) період право націй на самовизначення визнавалося більшістю суб'єктів міжнародного права лише у тому випадку, якщо таке визнання служило їх власним національним інтересам» [237, с. 241].

Вирішальним у питанні правового статусу земель Західної України стало ухвалення Радою Амбасадорів Антанти сумнівного, з погляду міжнародного права, рішення про анексію Східної Галичини Польщею: «Рішення держав Антанти від 14 березня 1923 року щодо Східної Галичини було прийняте попри існування міжнародно-правових документів, що однозначно наголошували на необхідності встановлення на цих землях суверенітету. Наприклад, Сен-Жерменський трактат у ст. 92 закріпив право мешканців Східної Галичини визначити свою долю шляхом проведення плебісциту» [177, с. 157]. Саме міжнародний чинник мав принципове значення у формуванні правового статусу західних українців, після того як вони стали громадянами Другої Речі Посполитої.

Трактат, укладений 28 червня 1919 р., містив низку односторонніх зобов'язань Польщі перед союзними державами та Лігою Націй щодо охорони прав національних меншин, зокрема у сфері мови, що і є важливим для нас. У преамбулі Трактату зазначено: «Польща прагне пристосувати свій устрій до засад свободи і справедливості, також надати надійні гарантії усім мешканцям території над якими отримала зверхність (*суверенітет – В.М.*)» [4, s. 1934].

У ст. 1 Трактату було зазначено, що Друга Річ Посполита зобов'язується дотримуватися вимоги про те, що положення, викладені у ст. 2–8, вважатимуться засадничими законами. Відповідно до ст. 1 цього міжнародного договору, «жоден закон, розпорядження чи будь-яка урядова діяльність не буде суперечити положенням, викладеним у цьому трактаті» [4, s. 1936]. У ст. 2 Трактату містилися зобов'язання польського уряду забезпечити повну охорону прав і свобод громадян без різниці національності, мови, раси чи релігії.

Принциповими є правові приписи, викладені у ст. 7 Трактату, які декларують рівність усіх громадян перед законом та право на вживання рідної мови, а саме: «Усі польські громадяни без різниці раси, мови чи релігії рівні перед правом і будуть користуватися однаковими цивільними і політичними правами (...) Не буде видане жодне обмеження вільного вживання польськими громадянином будь-якої мови, чи то в приватних чи торговельних зносинах, чи в справах релігійних, пресових або в усякого роду видавництвах, чи теж на публічних зібраннях. Без огляду на установлення польським урядом урядової мови мають бути зроблені для польських громадян, що вживають іншої мови, як польська, відповідні полегшення для вживання їх мови перед судами як усно, так і в письмі» [4, s. 1938].

Отже положення ст. 2 та 7 Трактату виступали правовими принципами, що забороняли дискримінацію за національною ознакою і проголошували рівність перед законом «без різниці раси, мови чи релігії» та рівність можливостей громадян держави.

Водночас положення викладені в абзаці 2-му ст. 7 Трактату окреслили сферу захисту мовних прав меншин лише у сфері приватних відносин. У сфері публічних відносин вживання мов національних меншин обмежувалося пресою, видавництвом та публічними зібраннями. Також у Договорі відсутнє положення про право на звернення рідною мовою до органів державної влади. У документі нічого не сказано про можливість отримати відповідь від будь-якого органу влади мовою звернення тієї чи іншої нацменшини.

Проаналізувавши зміст статей цього міжнародно-правового акта, відкинемо тезу відомого польського історика А. Айненкеля, що відповідно до умов Трактату Польща мала забезпечити національним меншинам «охорону їх мови у приватних і урядових відносинах» [341, s. 111]. Теза щодо приватних відносин відповідає змісту договору, але щодо гарантій застосування мов меншин у відносинах з органами влади, у Трактаті не має жодного слова.

Що стосується положення про право на звернення до суду рідною мовою, то в останньому абзаці ст. 7 йдеться про неконкретизовані *полегшення чи*

можливості вживати рідну мову у суді. Цей абзац ст. 7 Трактату є радше абстрактним побажанням, ніж правовим приписом, чи гарантією права.

У ст. 8 Трактату ще раз зазначалася рівноправність польських громадян перед законом та їхнє право на створення різних інституцій для свого культурно-національного розвитку: «громадяни Польщі, що належать до етнічних, релігійних чи мовних меншин (...) будуть мати рівні права для створення, функціонування і контролювання власним коштом установ добродійних, релігійних чи суспільних, шкіл та інших виховних закладів, а також право вживання у них рідної мови та відправлення релігійних обрядів» [4, s. 1938].

Положення статті 8 Трактату мали забезпечити права національних меншин на культурну автономію, а саме: право створювати недержавні організації (приватні школи, виховні заклади, інші громадські організації), у яких можуть застосовувати рідну мову без будь-яких обмежень. Однак без фінансової підтримки з боку держави, або як каже буква закону «власним коштом». Йдеться про приватну сферу суспільних відносин, у яку демократична держава не мала б втручатися ні фінансово, ні організаційно.

Ст. 9 Трактату передбачала право національних меншин навчати дітей у школі рідною мовою: «У містах та округах, де проживає значна частина громадян з іншою, ніж польська, мовою, польський уряд докладе у сфері публічної освіти відповідних зусиль для того, щоб забезпечити у початкових школах навчання рідною мовою. Ця постанова не забороняє польському урядові запровадити у цих школах обов'язкове вивчення польської мови...» [4, s. 1939].

Отже, у вказаній статті Трактату було задекларовано право на навчання рідною мовою меншин у школах, які фінансуватимуть з бюджету, але лише там, де буде «значна частина громадян», що використовують іншу, ніж польська, мову. Висунута в ст. 9 Трактату умова щодо «значної частини громадян» була спрямована на захист груп населення, які були меншими порівняно з титульною нацією, але українці були корінним народом, тобто, проживали на своїй етнічній території, де становили більшість населення.

Хочемо також звернути увагу на таке положення ст. 9: «польський уряд докладе у сфері публічної освіти відповідних зусиль для того, щоб забезпечити у

початкових школах навчання рідною мовою» [4, s. 1939]. Це положення було радше декларацією намірів, ніж юридичним зобов'язанням. Неконкретне формулювання ст. 9 Трактату щодо намірів докласти якихось там зусиль для забезпечення у початкових школах навчання рідною мовою, дало привід польському уряду їх не виконувати.

Якщо положення ст. 9 Трактату про те, що у початкових школах з рідною мовою навчання певної меншини обов'язково мала вивчатися польська мова, не становить порушення чи дискримінації, то подальший зміст ст. 9, на нашу думку, вже є такою дискримінацією. Зокрема, коли йдеться про право на навчання рідною мовою (непольськомовних) дітей, яке передбачене лише у початкових школах. Про право ж навчати молодь меншин рідною мовою у середній та вищій школах у цьому договорі не згадується взагалі. Відтак у ст. 9 Трактату порушується задекларований у першому абзаці ст. 7 Трактату принцип про те, що усі польські громадяни, незважаючи на расу, мову чи релігію будуть рівні перед правом і матимуть однакові цивільні й політичні права.

Як зазначив польський юрист К. Керські, положення ст. 9 Трактату містить низку нечітких формулювань. Автор вказує, що у договорі не зазначено, як розуміти формулювання: «значна частина громадян з іншою мовою». На його думку, це є: «пропорційний відсоток тих громадян до решти населення якогось міста чи округу, або т.зв. сільської громади, а не абсолютна їх кількість у певному місці чи громаді. Але яким має бути такий відсоток, Трактат не встановлює. Це мають вирішувати органи польської влади керуючись доцільністю і загальноприйнятими нормами. Якихось 5–10 % ще не становлять значної частини, але 20–25% треба уже вважати за істотний відсоток, що дає іншомовним громадянам право користуватися перевагами встановленими у 1-му абзаці ст. 9» [359, s. 216].

Наприкінці К. Керські зазначив, що у ст. 9 Трактату не вказано, у чому мають полягати засоби, необхідні для забезпечення державної освіти мовами меншин. Автор резюмує, зі змісту цієї статті випливає, що держава має докласти «певних зусиль» у галузі державного фінансування початкової освіти для

національних меншин (тобто, початкової освіти рідною мовою). Проте як саме здійснювати освітню політику, вирішувати буде звичайно ж, уряд [359, s. 216].

Таке трактування польським юристом умов Трактату нам видається слушним у тому, що стосується недосконалості формулювань його приписів. У той же час складається враження, що автор вперто не хотів помічати воєводств, де українське населення складало якщо не більшість населення, то мало значно більший відсоток, ніж загадані автором 20–25% населення.

Отже, згідно з положенням ст. 9 Трактату щодо права національної меншини на освіту рідною мовою зводилося лише до початкової освіти, яку передбачалося фінансувати з бюджету. А рівень фінансування таких шкіл залежав від рішень органів місцевої влади чи органів самоврядування. Тобто ця норма мала б позитивний ефект для української національної меншини лише у випадку надання їй територіальної автономії. А ця умова якраз і була проігнорована Польською державою. Як відомо, закон від 26.09.1922 р. «Про загальні засади воєводського самоврядування, зокрема Львівського, Тернопільського та Станіславського воєводств» ніколи не був втілений в життя, хоча й був прийнятий у сеймі та опублікований в офіційному віснику Другої Речі Посполитої. У ст. 28 III розділу прикінцевих положень цього закону зазначалося, що термін набуття чинності закону про організацію самоврядування буде визначено окремим законом, який так і не був прийнятий [6]. Вказане стало підставою для низки скарг та звернень до Ліги Націй про невиконання Польщею своїх зобов'язань щодо Східної Галичини [88; 91]. Одним з основних пунктом таких скарг було порушення мовних прав українців органами влади цієї держави.

Висловимо припущення, що представники Польщі доклали максимум зусиль для впливу на тих, хто складав текст версальського Трактату. Складається враження про бажання творців цього договору максимально догодити польському урядові та звузити вживання мов меншин лише до приватної сфери суспільних відносин. Українські політики не брали участі у створенні цього міжнародно-правового акта, на противагу, наприклад, євреям чи німцям, які вносили свої проекти окремих положень і статей договору [384].

У 1920 р. Конституційна комісія Сейму здійснила доопрацювання остаточного проекту Польської Конституції. Активну участь в розробленні польської конституції і зокрема статей, що стосувались мовних прав національних меншин, узяли представники єврейської національної меншини. Конституційна комісія запропонувала редакцію, яка фактично без змін увійшла до Березневої 1921 р. конституції Польщі, а саме: «Кожен громадянин має право на збереження своєї національності, на розвиток своєї мови та національних особливостей» [90, s. 47]. Варіант від депутатів єврейської меншини пропонував: «Кожен громадянин має право на збереження своєї національності, на розвиток своєї мови та національних особливостей як у приватних відносинах так і на публічних зібраннях та в пресі. Законами буде окреслено право громадян, які належать до національних або мовних меншин, можливість застосування їхньої мови у публічних інституціях та суді» [90, s. 48]. Тобто пропозиції представників *Союзу послів єврейського народу* були більш наближеними до тексту ст. 7 Трактату, аніж варіант, що його запропонувала Конституційна комісія Сейму.

Цікаво, що під час доопрацювання положень тексту Конституції, які стосувались освіти національних меншин, більшість представників польського парламенту та представники єврейської меншини мали подібні позиції. Це простежується у редакції статей про освіту нацменшин, яку запропонували представники Союзу послів єврейського народу і яка практично не відрізнялася від редакції, що її запропонувала Конституційна комісія [90, s. 47].

Відзначимо, що умови Трактату, які стосувалися захисту національних меншин, жодним чином не враховували форму осілости громадян. Положення Трактату могли б задовольнити хіба що національну меншину, яка розпорошено проживала на території всієї державі, як наприклад, євреїв, які масово заселяли містечка міжвоєнної Польщі. Натомість положення Договору були недостатніми, щоб забезпечити рівність перед правом українцям – народові, який проживав на власній землі, становив тут більшість населення, але перебував у статусі національної меншини.

У ст. 12 Трактату вказувалося на обов'язковість виконання Польщею умов договору, а гарантом їх виконання мала стати Ліга Націй: «Польща

погоджувалась на те, щоб положення попередніх статей, що відносяться до осіб, які належать до расових, релігійних або мовних меншин, становили зобов'язання міжнародного значення і були поставлені під гарантію Ліги Націй. Вони не можуть бути змінені без згоди більшості Ради Ліги Націй (...) Польща погоджується на те, щоб будь-який член Ради Ліги Націй мав право звертати увагу Ради на порушення, або небезпеку порушення будь-якого з вказаних зобов'язань, і щоб Рада могла діяти і давати такі вказівки, які визнає доцільними у цих обставинах» [4, s. 1940].

Відтак положення Трактату, що стосувались захисту національних меншин, не можна було змінювати довільно без згоди більшості членів Ради Ліги Націй. Як зазначає Н. Яцишин, положеннями ст. 12 Трактату було закладено початок створення обов'язкової процедури (зокрема і судової) у справах петицій національних меншин [34].

Як зазначає М. Мандрика, національні меншини так і не стали правомочними суб'єктами міжнародного права, оскільки не мали права звертатися із вимогами до Ліги Націй чи конкретно до її членів із вимогами щодо захисту своїх прав: «отже меншості нічого, окрім можливості подавати петиції, без їх юридичної обов'язковості для Ліги Націй, не набувають» [244, с. 111]. Скарги про порушення прав нацменшин мали лише інформативний характер і розглядати їх могли відповідні міжнародні органи лише тоді, коли їх підтримає держава, яка мала таке право відповідно до договорів.

Українські політики Галичини застосовували такі правові засоби задля захисту національних прав українського населення. Зокрема йдеться про звернення очільників Української парламентарної репрезентації у Польському Сеймі до Ліги Націй від 15 січня 1929 р. У ньому українські парламентарі (Д. Левицький, А. Горбачевський, С. Хруцький та І. Блажкевич) інформують Лігу Націй про полонізацію українських шкіл. Автори наводять матеріали офіційної польської статистики та їх порівняння, що свідчило про штучне зменшення шкіл з українською мовою навчання та збільшення шкіл з польською мовою навчання; а також велику кількість двомовних шкіл, що не відповідало національній

структурі населення на західноукраїнських землях. Вказана ситуація, зазначили автори звернення, не відповідала ані міжнародним нормативно-правовим актам (Версальський Трактат), ані польському Закону про мову шкільної освіти. Парламентарі звернули також увагу Ліги націй на неправовий характер польського мовного законодавства у галузі освіти [56, арк. 12, 19].

Як свідчать віднайдені документи, робота з інформування Ліги Націй про дискримінацію українців у Другій Речі Посполитій здійснювалася депутатами УНДО неодноразово [57].

В. Свораковскі у праці (1934 р.), присвяченій критиці Трактату зазначав, що держави Антанти не взяли на себе аналогічних зобов'язань, що стосувалися власних національних меншин, тому: «Це був штучний гуманітаризм за чужий кошт, який давав державам-переможцям можливість, як членам Ради Ліги Націй, для втручання у внутрішні справ держав, що взяли на себе зобов'язання щодо нацменшин» [384, с. 63]. Цієї ж позиції дотримуються й такі сучасні польські науковці як А. Айненкель [155], С. Степень [297] та З. Цезаж [348].

Таку односторонність Малого Версальського договору відзначив і український дослідник Л. Давидовський. Він констатує, що держави-переможці не погодились на те, щоб на них також були накладені зобов'язання надати охорону національним меншинам, які проживали в їхніх державах, оскільки це не входило в розрахунки останніх [186, с. 18]. Як зазначив М. Мандрика, на чолі Ліги Націй стоять держави, «котрі заінтересовані політично в негачії прав національних меншостей: оскільки п'ять (з дев'яти) членів Ради Ліги Націй мають свої меншості і не бажають їхньої емансипації та втручання у свої державні справи органу міжнародного захисту» [244, с. 119].

Це призвело до поділу держав-членів Ліги Націй на дві категорії, одна з яких мала міжнародні зобов'язання і зобов'язувалася прийняти процедуру щодо меншин, а інша – вільна від таких зобов'язань і на додаток користувалася правом контролю за їх виконанням іншими країнами. Зазначене мало негативні наслідки для існування міжнародно-правового інституту захисту національних меншин. Як наслідок, це дало підставу урядові Другої Речі Посполитої у березні 1934 р. офіційно відкликати свій підпис під Трактатом підписаним 28.06.1919 р.

Отже, Трактат зобов'язував Польську державу забезпечити національним меншинам право вживати рідну мову у приватних відносинах. У публічній сфері відносин застосування мови обмежувалося до вільного застосування мов меншин у пресі й на публічних зібраннях. У сфері освіти гарантії Трактату обмежувалися до права меншин створювати приватні освітні заклади з рідною мовою навчання (ст. 8 Трактату). У ст. 9 вимагалось забезпечити меншинам право навчати дітей рідною мовою лише у початковій школі, яку мала фінансувати держава з місцевого бюджету.

Окрім Трактату про охорону національних меншин, Польщею був укладений ще один міждержавний договір, який безпосередньо стосувався українців. Йдеться про Ризький мирний договір, підписаний 18.03.1921 р. між РСФРР, БСРР та УСРР, з одного боку, і Польщею – з іншого.

Як зазначає В. Макарчук «... польські права на Східну Галичину визначалися не Ризьким миром, а базувалися на рішеннях Ради Послів Версальської конференції від 15 березня 1923 р. Оскільки важливі умови вказаної постанови, зокрема вимога надання автономії населенню Східної Галичини, не були дотримані властями Другої Речіпосполитої, легітимність польського титулу на зазначені землі, бачилася, принаймні, сумнівною» [238, с. 41].

Для нас важливими є *умови* Ризького договору, якими були задекларовані взаємні (на паритетних умовах) гарантії захисту мовних прав меншин.

У ст. 7 було задекларовано зобов'язання Польщі надати українцям право на вільний розвиток культури, мови та віросповідання: «Польща надає особам російської, *української* та білоруської національності, що перебувають у Польщі, на підставі рівноправності національностей, усі права, які забезпечують вільний розвиток культури, мови і віросповідання, навзаєм Росія та Україна забезпечує особам польської національності, що перебувають у Росії, в Україні та Білорусі ті ж права. Особи російської, української та білоруської національності у Польщі мають право, *у межах внутрішньодержавного законодавства* розвивати свою рідну мову, організовувати і підтримувати свої школи, розвивати свою культуру і створювати з цією метою товариства і спілки. Цими ж правами користуватимуться особи польської національності, що перебувають у Росії, в Україні та Білорусі» [174, с. 381].

На нашу думку, принциповими положеннями договору є:

а) паритетність умов договору: ті ж самі права які надані українцям, білорусам і росіянам у Польщі, мали бути надані полякам у Росії, Україні чи Білорусії (тобто йдеться про паритетність національної політики стосовно національних меншин (української, російської, білоруської) у Польщі, зокрема й у сфері мовних відносин. Аналогічно це стосувалося поляків, що проживали у радянських Росії, Україні й Білорусії;

б) розвивати рідну мову національні меншини матимуть змогу у межах внутрішнього законодавства, *тобто ця можливість має бути врегульована законами Польщі та радянських республік*;

в) національні меншини зможуть у межах внутрішнього законодавства організовувати і підтримувати свої школи, проте не уточнено джерела фінансування таких шкіл) і т.д.

Вважаємо, що такого роду декларації за відсутності гарантій їх виконання не мають нічого спільного із дійсним бажанням забезпечити права тієї чи іншої національної меншини, особливо у сфері мови та освіти рідною мовою.

Цей договір був ратифікований польським Сеймом відразу після його підписання 1921 р., а представники політичних сил тогочасної Польщі заявили про готовність захищати права національних меншин. Проте, вже 5 травня 1934 р. у Москві, під час підписання договору про ненапад між Польщею та СРСР, було підписано протокол про відсутність претензій, пов'язаних із цими умовами Ризького договору [174, с. 290].

Зрештою, реалізація положень цієї статті була неможливою з огляду на дійсну мету договору – розділити українські землі та сповна використати її ресурси. Захист українського населення від дискримінації не був метою ні РСФРР, ні тим більше Другої Речі Посполитої. Французький історик Д. Бовуа, аналізуючи польсько-українські відносини, зазначив: «Поляки аж до Жовтневої революції попри їх неприязнь до росіян, порозумівалися з ними коштом українців» [166, с. 136]. Треба констатувати, що попри всю неприязнь поляків до більшовицької Росії, вони знову порозумілися з росіянами коштом українців, уклавши Ризький мирний договір 1921 р.

Договори про взаємні гарантії щодо національних меншин були підписані й між іншими державами після закінчення Першої світової війни. Прикладом може служити конвенція між Чехо-Словаччиною і Австрією, підписана в Брно 07.06.1920 р. У цьому міжнародно-правовому акті мову проголошено головною ознакою національності. Національним меншинам гарантовано право контролювати навчальний процес у своїх школах, хоча передбачений і державний контроль за такими школами. Завідувати школами меншин мають право лише представники національної меншини. Взаємні зобов'язання держав щодо національних меншин (йдеться про чехів в Австрії, та австрійців у Чехо-Словаччині) та суперечки з цього приводу була уповноважена розглядати спільна комісія (по три представники від держави) та арбітражний суд [186, с. 50].

Конвенція між Німеччиною і Польщею у справах Верхньої Сілезії, підписана у Женеві 15.05.1922 р., містить низку детальних постанов про охорону національних меншин. Зокрема, як зазначає Л. Давидовський, тут містилися постанови, які стосувались приватної і державної освіти як професійної, так і вищої, мови судочинства та мови адміністрування органів влади. Отже, навіть у міжвоєнній Польщі існували прецеденти доволі лояльного для національних меншин вирішення їх культурних та освітніх потреб [186, с. 51]. Проте зовсім по-іншому провадилась національна політика Другої Речі Посполитої щодо українців.

Новостворена Друга Річ Посполита позиціонувала себе як демократична держава, то найвищу юридичну силу мали норми Основного закону. Відповідно до Березневої Конституції (1921 р.) Другої Речі Посполитої найвищу юридичну силу мали конституційні норми і жоден закон не міг суперечити положенням Конституції (ст. 38 II розділу Законодавча влада) [5].

Як зазначалося, до конституційних актів Другої Речі Посполитої відповідно до ст. 1 Трактату мали бути імплементовані зобов'язання, які взяла на себе Польща внаслідок підписання цього міжнародно-правового договору. Його умови зобов'язували Польську державу забезпечити національним меншинам право застосовувати рідну мову у приватних відносинах. Положення ст. 109–110

Березневої Конституції Другої Речі Посполитої залишилися чинними і в Конституції Другої Речі Посполитої, прийнятій 23.04.1935 р. [5].

Права і обов'язки громадян Другої Речі Посполитої, зокрема і представників національних меншин, визначені в V розділі Березневої Конституції. У ст. 95 Польська держава гарантувала на своїй території цілковиту охорону життя, свободи і майна громадян незалежно від походження, національності, мови, раси чи релігії. У ст. 96 закріплено право національних меншин на рівність усіх громадян *перед правом*. У ст. 109 Конституції закріплено право на збереження своєї національності, на розвиток своєї мови та національних особливостей. Ст. 110 гарантувала громадянам Польщі, які належать до меншин національних, релігійних чи мовних, право на створення громадських та релігійних установ, шкіл за власний кошт та вільне застосування у них рідної мови і релігійних обрядів [5].

Для з'ясування конституційних засад мовної політики Другої Речі Посполитої скористаємось схемою, яку запропонувала українська дослідниця О. Ялова [337]. Відтак проаналізувавши положення Березневої Конституції Другої Речі Посполитої, можна виділити такі принципи її мовної політики: неприпустимість привілеїв чи обмежень конституційних прав і свобод громадян за мовними ознаками, судовий захист правовідносин, пов'язаних з мовними правами – ст. 96 Конституції; право на вільне застосування мови меншин у пресі й на публічних зібраннях – ст. 104, 105, 108 Конституції; право на вживання мов національних меншин у сфері приватних відносин; збереження мовної самобутності та право на розвиток мов меншин – ст. 109 Конституції; гарантування відповідно до закону громадянам, які належать до національних меншин, права на створення приватних шкіл (саме приватних, а не державних – В.М.), інших недержавних організацій з рідною мовою навчання, виховання – ст. 110 Конституції [5].

Що стосується положення 2-го абзацу ст. 7 Трактату про, те що «Не буде видане жодне обмеження вільного вживання польськими громадянином будь-якої мови, чи то в приватних чи торговельних зносинах, чи в справах релігійних, пресових або в усякого роду видавництвах, чи теж на публічних зібраннях» [4] ,

то воно не було дослівно перенесено до Березневої Конституції Польщі (1921 р.). Але в конституції містилися положення, відповідно до яких кожен громадянин мав право вільного висловлення своїх думок і переконань – ст. 104 Конституції; заборонялась цензура, гарантувалася свобода преси – ст. 105 Конституції; право громадян на об'єднання, збори та створення спілок – ст. 108 [5]. Таким чином у польській конституції 1921 р. мали бути реалізовані зазначені положення 2-го абзацу ст. 7 Трактату.

Наскільки ефективними були ст. 104, 105 і 108 Конституції Польщі 1921 р. нам покаже юридична (судова) практика, де розглядалися питання обмеження мовних прав українців під час зборів громадян та обмеження щодо україномовної преси в цій державі.

У конституційних актах Другої Речі Посполитої відсутні будь-які положення про державну чи офіційну мову. Мовні права національних меншин стали правовими нормами, які мали найвищу юридичну силу. Водночас жодна з мов національних меншин не отримувала якогось окремого конституційного статусу. Застосування мов національних меншин гарантувалось польською Конституцією 1921 р. лише у приватній сфері суспільних відносин; в публічній сфері відносин вживання мови меншини було обмежено до вільного застосування у пресі й на публічних зібраннях. Водночас, мовні відносини у Другій Речі Посполитій стали об'єктом конституційно-правового регулювання і мали високий статус Конституційних гарантій, хоча й у доволі обмеженій сфері суспільних відносин.

Висновки до 2 розділу

1. Підставою мовного законодавства Австро-Угорщини стала ст. 19 Конституції від 21 грудня 1867 р., яка декларувала право кожному народу берегти і розвивати свою національність та мову, гарантувала рівноправність громадян у використанні рідної мови в органах державної влади та освітній

сфері. Окрім Основного Закону мовне законодавство Австро-Угорщини регулювалося розпорядженнями міністерств. Ними встановлювався правовий статус німецької мови та краєвих мов (української та польської) в органах державної влади провінції Галичина. Принциповим стало положення, згідно з яким органи державної влади (виконавчої та судової) зобов'язані застосовувати у службових зносинах, усно чи письмово, тільки зрозумілу для сторін мову. Офіційні вісники законодавства Австрії (Австро-Угорщини) вміщували, окрім німецького автентичного тексту, також урядові переклади законів на українську мову; нею друкували, окрім інших мов, написи на банкнотах Австро-Угорського банку. Певною гарантією дотримання мовних прав українського населення Галичини були приписи, що зобов'язували державних чиновників Австрії (Австро-Угорщини) знати мову місцевого населення.

2. Відзначимо збалансовану мовну політику, яку Австрійський уряд до 1869 р. здійснював щодо обох краєвих мов: польської та руської, тобто української. Проте, після прийняття спільного розпорядження міністерств від 05.06.1869 № 2354 польська національна еліта, отримала в Галичині для польської мови правовий статус урядової, або, як ще називають, офіційної.

3. Ці розпорядження (від 04.07.1860, від 09.07.1860, від 05.06.1869) зберігали свою чинність на території Східної Галичини аж до 1924 р., тобто до прийняття Другою Річчю Посполитою власного мовного законодавства. Вказане підтверджується документами Міністерства юстиції Другої Речі Посполитої, що будуть наведені у наступних розділах дисертації. Окрім цього, частина правових норм мовного законодавства Австрії (Австро-Угорщини) була використана польськими законодавцями у законодавстві Другої Речі Посполитої. Зокрема, у польському Законі про мову судочинства та нотаріату від 31.07.1924 р. використані терміни «мова внутрішнього урядування» та «мова зовнішнього урядування» у тому ж значенні, що й у положеннях австрійського законодавства. Такий принцип застосування офіційної та неофіційної мов у публічних відносинах місцевих органів влади в Галичині був

використаний польськими законотворцями для формулювання правових норм власного законодавства.

4. Міжнародно-правові акти, що стосувалися української національної меншини у Другій Речі Посполитій, а саме Трактат між Головними Державами союзними і об'єднаними та Польщею 28.06.1919 р. та Ризький мирний договір, підписаний 18.03.1921 р. з Радянськими Росією, Україною та Білоруссю, містили зобов'язання щодо мовних прав українців. Утім, ці договори надто вузько трактували права, які мали забезпечити українцям право на розвиток рідної мови як одного з основоположних прав нації. Перший договір обмежував гарантії мовних прав українців до приватної сфери суспільних відносин, другий – де-факто ставив ці права у залежність від політичних відносин держав-учасниць.

5. Друга Річ Посполита формально виконала вимоги Трактату, які стосувалися захисту прав національних меншин. Під тиском держав Антанти вона задекларувала у конституційних актах принцип рівноправності громадян держави і повагу до етнічних, расових, релігійних та мовних меншин. Якщо порівняти обсяг мовних прав здекларованих у Австро-Угорській Конституції 1867 р. та Березневій Конституції Польщі 1921 р. дійдемо висновку, що мовні права надані національним меншинам Другої Речі Посполитої були дещо вужчими аніж в Австро-Угорській імперії. Так, у Австро-Угорській Конституції прямо задекларована мовна рівноправність громадян в органах державної влади, чого не було в конституційних актах міжвоєнної Польщі. Право на шкільну освіту національною мовою було також задекларовано у Конституції Австро-Угорщини, а національні меншини міжвоєнної Польщі мали вдовольнятися рівними правами лише у сфері приватної освіти, що впливало зі ст. 110 Конституції 1921 р.

РОЗДІЛ 3

МОВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

ЩОДО ПРАВОВОГО СТАТУСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

3.1 Правовий режим української мови у виконавчих органах державної влади та органах місцевого самоврядування

Основоположні принципи польської національної політики щодо українців були сформовані за час діяльності уряду В. Грабські (1923–1925 рр.).

Ухвалою Польського Сейму від 16.02.1923 р. встановлено, що офіційною мовою засідань Сейму, його комісій та канцелярії є винятково польська мова. Аналогічну ухвалу прийняли в Сенаті 24 березня 1924 року, відповідно до якої мовою засідань Сенату та його комісій ставала винятково польська [394, s. 98].

Розробку нормативно-правових актів, покликаних регулювати суспільні відносини у сфері мови, було розпочато в 1923 р. За ініціативи прем'єр-міністра В. Грабські при Міністерстві внутрішніх справ Другої Речі Посполитої була сформована робоча комісія у складі: С. Грабські, С. Туггута, Г. Льовенгерца та Е. Старчевські (т. зв. комісія 4-х). Ця урядова комісія розробила остаточні варіанти законопроектів про мову та внесла їх на розгляд Польського Сейму 1 липня 1924 р. Три законопроекти мали врегульовувати застосування державної та мов трьох нацменшин (української, білоруської та литовської) у судочинстві, у школі, органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування.

Незважаючи на доволі обмежені часові межі для обговорення мовних законопроектів у Польському Сеймі (10 та 11 липня 1924 р.), депутати чітко вказали на основні хиби майбутніх законів. Зокрема, польський депутат М. Недзялковські під час їх обговорення виступив проти застосування терміна «руська (русинська)» для позначення української мови: «На наше переконання кожен народ має право на ту назву, яку сам для себе обирає. Немає жодної

причини на світі, через яку можна було б накинати народові іншу назву, ніж він собі обрав» [99, s. 24]. Відтак у законодавчих актах слід застосовувати терміни «українці», «український», тобто назву, яку для себе обрала зацікавлена сторона. Також на думку польського депутата правова можливість вживати білоруську та українську мову в органах місцевого самоврядування, не мала залежати від їхніх рішень. Навпаки, правова норма про застосування вказаних мов у органах місцевого самоврядування, де українці чи білоруси становлять більшість населення, повинна мати імперативний характер. Так само не правовий характер мали положення закону, що встановлювали різний обсяг мовних прав для українців та білорусів. М. Недзялковські звернув увагу й на те, що просторова сфера дії закону не поширювалася на територію Люблінського воєводства, у громадах якого українське населення було більшістю, або становило значну частину населення [99, s. 24]. Подібне зауваження висловив і польський депутат від союзу ПСЛ Л. Хоміньські [99, s. 27].

Український депутат С. Хруцький виступаючи загалом проти зазначених законів вказав на такі недоліки: обсяг мовних прав українців Галичини та Волині є неоднаковим; правовий статус української мови визначений представленими на обговорення законопроектами, є значно нижчий, аніж він був в Австро-Угорщині. Найбільшим недоліком, зазначив депутат стало те, що у цих мовних законопроектах взагалі не згадувалися такі українські території як Холмщина, Підляшшя та Лемківщина. На його думку, це було зроблено з метою відірвати від України її етнічні землі [99, s. 29].

Тим не менше жодне із вказаних зауважень висловлених парламентарями, не було враховане чи внесені у ці законопроекти. Відтак мовні закони були проголосовані 31 липня 1924 року і прийняті польською більшістю Сейму.

Державною мовою Другої Речі Посполитої проголошено польську відповідно до ст. 1 Закону від 31.07.1924 р. «Про державну мову і мову урядування органів державної влади та органів самоврядування влад адміністративних» (далі – Закон про мову органів державної влади та органів місцевого самоврядування) [7]. Цю норму закріплювало положення 2-го абзацу ст. 1, де чітко зазначалося: «державною мовою послуговуються усі самоврядні

та адміністративні органи влади як у внутрішній службовій діяльності, так і в зовнішній, окрім *винятків*, визначених статтями закону» [7]. Аналогічна норма закріплена у ст. 1 закону «Про мову судів, органів прокуратури та нотаріату»: «Мова урядування судів, органів прокуратури та нотаріату, як внутрішнього так і зовнішнього, є польська мова як державна» від 31.07.1924 р. [8].

Для порівняння у ст. 1 закону Української Національної Ради про мови від 15.02.1919 р. містилася аналогічна правова норма, яка закріплювала за українською мовою статус державної: «Державною мовою на Західній Области Української Народної Республіки є мова українська». У ст. 2 Закону зазначено: «Сеї мови (української – В.М.) вживають у внутрішнім і зовнішнім урядуванні всі державні органи і уряди, публічні інституції і державні підприємства» [79, с. 226].

Правова норма про застосування державної мови «як у внутрішній діяльності, так і в зовнішній» була запозичена західноукраїнськими та польськими законодавцями з австрійського мовного законодавства.

Ст. 2 Закону про мову органів державної влади та органів місцевого самоврядування закріплювала обов'язок місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування у межах їхньої компетенції приймати усні та письмові заяви від громадян української, литовської та білоруської національності (в законі написано «від польських громадян руської «русинської» національності*» – В.М.) їх рідною мовою [7]. Тобто, йшлося про право на звернення рідною мовою до місцевих органів влади представників 3-х національних меншин міжвоєнної Польщі (української, білоруської та литовської).

На відміну від польського Закону про мову органів державної влади та органів самоврядування, ст. 3 Закону Української Національної Ради про мови від 15.02.1919 р. закріплювала право меншин на звернення рідною мовою до усіх органів державної влади, а не тільки місцевих: «Законно визнаним національним

* У тексті закону вжито термін руська (русинська) мова. Деякі суди ЛАС намагалися спекулювати на цьому, з метою позбавити громадян української національності права на звернення до суду рідною мовою через те, що останні називали себе українцями. Після внесення низки скарг до вищих судових інстанцій Мін'юст був «змушений» видати вказівку до Львівського Апеляційного суду про те, що *неналежна* назва своєї національності та мови у жодному випадку не позбавляють особу права [27, арк. 12].

меншостям надається свобода вживання як усно, так і письмово, їх матірньої мови в урядових зносинах з державними властями і урядами, публічними інституціями і державними підприємствами» [79, с. 226]. Не було жодних територіальних обмежень щодо вживання мов меншин, а право на звернення рідною мовою до органів влади стосувалися державних установ та підприємств усіх рівнів.

Подібно як і в австрійському законодавстві, у ст. 2 польського Закону про мову органів державної влади та органів місцевого самоврядування вказувалось: «Цивільні органи влади та їхні адміністративні органи I і II інстанції, так само як органи місцевого самоврядування, приймають заяви та усні звернення, які належать до їх компетенції, від громадян української, білоруської та литовської національності, їхньою рідною мовою» [7].

Далі перераховувались адміністративні території, воєводства, в яких польські громадяни цих трьох національностей мали право подавати звернення (як усні, так і письмові) рідною мовою. Обов'язок приймати звернення українською мовою мали органи місцевої влади на території Львівського, Станіславського, Тернопільського, Волинського та Поліського воєводств. Щодо звернень громадян білоруською мовою – на території трьох воєводств: Поліського, Новоградського і Віленського і двох повітів (Гродненського та Вовковинського) Білостоцького воєводства. Стосовно громадян литовської національності – лише «на території Свенцяньського повіту і громади колишнього Троїцького повіту Віленського адміністративного округу» [7].

У ст. 9 Закону про мову органів державної влади та органів місцевого самоврядування зазначалось, що контроль за його виконанням доручається Голові Ради Міністрів Польської держави.

Відтак Головою Ради Міністрів Другої Речі Посполитої видано «Виконавче розпорядження Ради Міністрів від 24.09.1924 р. про державну мову і мову урядування органів державних та самоврядних адміністративних органів» (далі – Розпорядження від 24.09.1924 р.) [10]. Його підписали Голова Ради Міністрів та керівники всіх міністерств. Метою розпорядження стало офіційне *роз'яснення* статей Закону про мову органів державної влади та органів самоврядування.

Пізніше до цього підзаконного акта було внесено деякі несуттєві зміни та доповнення Розпорядженням Ради Міністрів від 21.01.1925 р. [11].

У п. 1 Розпорядження від 24.09.1924 р. вказувалось, що: «Центральні органи влади, військова адміністрація, адміністрація залізниць та пошти, телеграфу, телефону на всій території Другої Речі Посполитої як у внутрішній службовій діяльності (урядуванні), так і в зовнішній, використовують винятково державну мову» [10]. Тим самим окреслювалися державні установи, які за всіх умов будуть приймати звернення громадян винятково державною мовою.

У 1-му абзаці п. 2 Розпорядження роз'яснено, що ст. 2 Закону про мову органів державної влади та органів місцевого самоврядування стосується як фізичних, так і приватних осіб, які мають громадянство Польщі [10].

У 4-му абзаці п. 2-го Розпорядження перераховані установи, до яких можна письмово та усно звертатися рідною мовою: «... до цивільної влади і адміністративних органів I і II інстанції (воєводська адміністрація, фінансові установи, шкільна адміністрація та її представники, земська та гірнича адміністрація, староства, шкільні інспектори та інспектори з праці, і т.п, органи місцевого самоврядування (сеймики, відділи воєводств та повітів, міські ради й магістрати міст, ради гмін та їх адміністрації, і т.п.» [10].

Український дослідник, Р. Домбчевський, який аналізував цей підзаконний нормативно-правовий акт, звернув увагу на те, що перелік публічних установ, до яких можна звертатися та отримувати відповіді рідною мовою, який наводить зазначений документ, не є вичерпним [190]. Автор вказав, що у правозастосовній практиці траплялося, коли певні публічні установи, які мали обов'язок приймати усні та письмові заяви українською мовою, відмовляли українським сторонам у мовних правах, передбачених у ст. 2 Закону про мову органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Представники органів влади аргументували це тим, що цей обов'язок їх не стосується, оскільки вони не згадувались у вказаному Розпорядженні. Тобто, вони вважали перелік органів влади, поданий у п. 2 Розпорядження від 24.09.1924 р. вичерпним, що не відповідало дійсності з огляду на текст цього

підзаконного акта [10] та основній меті ст. 2 Закону про мову органів державної влади та органів місцевого самоврядування [7].

Ще однією обставиною, яка обмежувала право на подання звернення до місцевих органів влади мовою національної меншини, стало положення п'ятого (останнього) абзацу п. 2-го Розпорядження від 24.09.1924 № 85, поз. 820. Тут зазначено, що звернення (усні та письмові) до органів влади та їхніх адміністрацій, перерахованих у пункті 1-му, або до органів місцевої влади, які перебувають поза межами, зазначеними у ст. 2 Закону, мають бути виконані державною мовою навіть у випадку, якщо вони подаються через місцеві органи влади чи органи самоврядування на терені зазначеному у ст. 2 Закону, тобто на територіях, де дозволено вживати мову меншини у зверненнях до органів влади I і II інстанції [10].

Отже, існувала жорстка імперативна норма, що передбачала порядок застосування державної мови широким колом суб'єктів владних повноважень і не допускала відхилень від неї.

Якщо ст. 2 Закону про мову органів державної влади та органів самоврядування зі всіма обмеженнями, ще може претендувати на відповідність ст. 96 Конституції Другої Речі Посполитої 1921 р. [5] (про рівність усіх громадян перед законом), то ст. 3 Закону про мову органів державної влади та органів місцевого самоврядування вже не відповідала цьому положенню Конституції [7].

У ст. 3 Закону зазначалось: «На подання сторін, внесені недержавною мовою, органи влади I і II інстанції, включаючи магістрати міст, повітові та воєводські адміністрації і їхні відділи, відповідають: на території Львівського, Станіславського, Тернопільського воєводств двома мовами: державною та мовою подання (заяви); на інших територіях, зазначених у ст. 2 (Волинського та Поліського воєводства – В.М.), відповіді у таких випадках виконуються державною мовою, а за *побажанням сторін* двома мовами: державною та мовою подання» [7]. Тобто виконання обов'язку органів влади I і II інстанцій і органів місцевого самоврядування відповідати на подання (заяви), внесені українцями їхньою рідною мовою, залежало від території воєводства, у якому проживали українці.

Тим самим у Законі про мову органів державної влади та органів місцевого самоврядування необґрунтовано закладені відмінності в обсязі мовних прав

українців Східної Галичини та українців Волині. Останні, відповідно до статті 3 вказаного Закону, мали окремо висловити прохання до службовців державної установи чи органу місцевого самоврядування виконати їхній обов'язок щодо надання відповіді українською мовою. У такий спосіб порушено положення ст.ст. 95, 96 Польської Конституції 1921 р., які гарантували усім громадянам Польської держави рівність перед законом.

Робимо висновок, що право на звернення рідною мовою до органів влади I і II інстанції та органів місцевого самоврядування не було тотожним положенню про право отримувати відповідь рідною мовою від цих публічних установ. Жорсткій імперативній нормі про застосування державної мови польський законодавець протиставив досить розпливчату диспозитивну норму, яка містилась у формулі ст. 3 «... на побажання сторін, двома мовами» [7].

Так само, неоднаковий обсяг мовних прав мали українці, що проживали у різних адміністративних одиницях Галичини. Закон про мову органів державної влади та органів місцевого самоврядування надавав останнім можливість самостійно вирішувати питання про застосування української мови у роботі їх адміністрацій. Так, у другому абзаці ст. 3 цього Закону зазначено: «У аналогічних випадках *магістрати міст*, що в адміністративному плані виокремлені з повітів, самостійно вирішують питання про допустимість застосування у відповідях міських адміністрацій поряд з державною мовою ще однієї з визначених (Законом – В.М.) мов» [7].

Водночас адміністрації сільських громад були зобов'язані відповідати сторонам мовою звернення – відповідно до цієї ж статті 3 [86, с. 4]. У п. 3-му Розпорядження від 24.09.1924 р. роз'яснено значення терміна «поряд з державною мовою», використаного у Законі про мову органів державної влади та органів самоврядування: «Про можливість застосування у відповідях, нарадах (засіданнях) та протоколах міських рад м. Львова (поряд з державною мовою) української мови, а у м. Вільно – мови білоруської, вирішують міські ради цих міст» [10]. У наступних абзацах п. 3-го цього розпорядження ще раз категорично зазначено, що усе діловодство та документація органів влади, яка не є відповіддю на звернення громадян (української, білоруської чи литовської

національності), має вестися державною мовою, ті ж самі вимоги стосуються і кореспонденції органів місцевого самоврядування.

Положення ст. 4 Закону про мову органів державної влади та органів самоврядування формально дозволяли застосовувати одну з мов (українську, білоруську, литовську) у роботі органів місцевого самоврядування, а саме: «На зібраннях (засіданнях) громадських і міських рад, повітових і воєводських соймиків, поряд з державною мовою, можна застосовувати мови, дозволені для подання звернень на території воєводств, наведених у ст. 2 цього ж Закону» [7]. Також відповідно ст. 4 Закону протоколи зібрань, засідань та нарад вказаних органів місцевого самоврядування можна було скласти однією з вказаних мов на основі ухвали відповідного органу самоврядування.

Відповідно до ст. 4 Закону про мову органів державної влади та органів місцевого самоврядування представницькі органи місцевого самоврядування міст, які були виокремлені з адміністративного підпорядкування повітів, мали право самостійно вирішувати питання про застосування однієї з мов у своїх засіданнях (до цього переліку, зокрема, потрапило м. Львів) [7].

Це дало підставу головному на засіданні міської ради м. Львова відібрати право виступати у Степана Федака, який говорив українською мовою. Очевидно, що Львівська міська рада не приймала рішень про можливість застосування української мови у своїх засіданнях. З цього приводу існує резолюція народного віча, яке зібралося у Львові 17.01.1926 р. і протестувало проти полонізаційної політики Львівської міської адміністрації [57, арк. 12.].

Ст. 5 Закону про мову органів державної влади та органів місцевого самоврядування стосувалася мови офіційних повідомлень, оголошень органів місцевого самоврядування та мови актів органів державної влади. Тексти офіційних оголошень і повідомлень органів самоврядування могли бути складені двома мовами. Підставою для цього ставала ухвала певного органу місцевого самоврядування. Поряд з текстом, написаним державною мовою, який мав розміщуватись першим, міг бути розміщений текст і мовою, що застосовувалася у поданнях, наприклад, українською [7].

Отже, надаючи деякі повноваження органам місцевого самоврядування щодо застосування мов національних меншин, вищі органи влади знімали з себе відповідальність та обов'язки щодо видання офіційних актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування мовою національних меншин.

Офіційні повідомлення, оголошення органів державної влади мали бути написані тією ж мовою, що й повідомлення, оголошення органів самоврядування тієї ж територіальної громади. Тобто місцеві органи державної влади, які хотіли зробити офіційне повідомлення для населення певної територіальної громади, мали враховувати те, яку мову, поряд з державною, використовує орган місцевого самоврядування, і тоді вміщувати текст однією з мов – українською, білоруською або литовською.

Р. Домбчевський зазначає, що коли б українці домоглися прийняття представницькими органами місцевого самоврядування ухвал про застосування української мови у своїх повідомленнях (оголошеннях), засіданнях, протоколах цих органів, тоді автоматично органи державної влади були б зобов'язані готувати повідомлення та оголошувати свої акти також і українською мовою: «Це дуже важливе положення закону дає можливість надати українським землям український характер» [190, с. 36]. Тобто закон передбачав можливість органам місцевого самоврядування, які були на українських землях, самотійно вирішувати про застосування поряд з державною також і української мови.

Відповідно до змісту останнього абзацу ст. 5 Закону про мову органів державної влади та органів місцевого самоврядування нормативно-правові акти воєводств та оголошення (повідомлення – В.М.) органів державної влади, опубліковані в офіційному Урядовому Віснику Воєводства «...будуть мати поряд з текстом державною мовою, поміщеного на першому місці, також і текст тією мовою, якою, поряд з державною, ведеться протокол сейму. У разі невідповідності змісту текстів (державно і недержавною мовою) автентичним вважатиметься текст, викладений державною мовою» [7]. У законі не зазначалося, хто має нести відповідальність у разі помилки чи завідомо неправильного перекладу тексту повідомлення мовою нацменшини.

Доводиться констатувати, що нам невідомо про факти публікації нормативно-правових актів воєводств Східної Галичини українською мовою.

Ст. 6 Закону про мову органів державної влади та органів місцевого самоврядування стосувалась кореспонденції між органами місцевого самоврядування [7]. Відповідно до неї, органи місцевого самоврядування могли на підставі своєї ухвали у листуванні між собою вживати не тільки державну мову, але й мову, що дозволена на певній території, відповідно до вимог ст. 2 Закону. Це положення було одним із небагатьох, які надавали правові можливості українським громадам у сфері мовних відносин. Разом з тим у п. 5 Розпорядження роз'яснювалося, що адміністрація органу місцевого самоврядування, надсилаючи листа до того чи іншого органу самоврядування недержавною мовою, не має права вимагати, щоб відповідь була надіслана тією ж мовою [10].

У 1-му абзаці ст. 7 Закону про мову органів державної влади та органів самоврядування перелічені державні установи, які винятково застосовували тільки державну мову: «Приписи ст. 2 – 5 закону не стосуються до адміністрацій залізниць, пошти, телеграфу й телефону» [7].

Цю вимогу Закону підтвердив п. 4 Розпорядження від 24.09.1924 р., де зазначено, що положення ст. 5 Закону не стосуються органів центральної влади та військової адміністрації, адміністрації залізниць та пошти, телеграфу, телефону: «Повідомлення, оголошення органів влади, зазначених у п. 1-му цього ж розпорядження, на всій території Речі Посполитої мають виконуватися винятково державною мовою» [10].

Окрім цього, в ст. 7 Закону про мову органів державної влади та органів самоврядування вказувалося, що для порозуміння з непольським населенням «у випадку потреби і можливості» «допускається» усне вживання рідної мови місцевого населення в квиткових касах залізничних станцій та на пошті [7]. З тексту Закону та розпорядження випливало те, що польськомовне населення мало права, гарантовані цим законом, а непольське населення на залізниці та пошті могло розраховувати лише на «усне порозуміння», та й то тоді, коли є на те «потреба і можливість». Ця норма закону прямо порушувала конституційну

норму про рівність усіх громадян держави перед правом (законом) – ст. 96 Конституції Польщі від 1921 р. [5].

Мовні непорозуміння з польськомовною адміністрацією залізниць неодноразово ставали приводом для скарг громадян української національності та депутатських подань до вищих органів виконавчої влади Польщі [57, арк. 3, 63, арк. 4-6]. Службовці львівської залізниці, переважно поляки, часто відмовлялися обслуговувати українців, які розмовляли українською мовою, у касах чи у потягах. Зокрема у відповіді на депутатське звернення Д. Великановича (№ G. XI. 302/1/38) про небажання службовців залізниці обслуговувати українців польський Міністр комунікацій (п. Ульріх) відповів, що спілкування українською мовою мало провокаційний характер [63, арк. 7].

Ст. 8 Закону про мову органів державної влади та органів місцевого самоврядування вказувала, що сфера застосування німецької мови на території познанського та поморського воєводств буде визначена окремим законом. Закон, який визначав порядок застосування мов в органах влади та органах місцевого самоврядування на території воєводства Сілезії, був прийнятий 16.01.1923 р. [394, s. 111].

У заключній 10 ст. містилася норма про набрання чинності цього Закону з 01.10.1924 р. і втрату чинності усіх попередніх нормативно-правових актів, що регулювали сферу мовних відносин у Галичині: «Рівночасно втрачають силу постанови, які регулювали до цього часу справи, що охоплені приписами цього закону на терені Речі Посполитої, за винятком території Сілезького, Познанського та Поморського воєводств» [7].

У судових процесах, де розглядалися питання застосування державної та недержавної мов, суди в обґрунтуваннях своїх рішень інколи продовжували посилалися на нормативно-правові акти у сфері мови вже не існуючої Австрійської імперії [27, арк. 56]. Тобто, Вищий Адміністративний суд Польщі прямо порушував положення, що містилося у ст. 10 вказаного Закону.

Звернемо увагу на Розпорядження міністерства промисловості й торгівлі від 18.01.1926 р. про адресування листів, телеграм, замовлення телефонних розмов та застосування мов у роботі телеграфного та телефонного зв'язку [12]. Фактично усі

вимоги цього Розпорядження зводились до застосування лише державної мови у роботі вказаних установ. І тільки у п. 3-му розпорядження передбачалося, що адреси листів можуть бути написані кирилицею (українською мовою), якщо той, хто адресує, і той, кому адресують листа, перебувають на тернах Львівського, Тернопільського, Станиславівського, Волинського і Поліського воєводств. Проте назва місця призначення у будь-якому разі мала подаватися латинськими літерами. У всіх інших ситуаціях, відповідно до вимог Розпорядження, адресування листів, посилок здійснювалося лише державною мовою. У разі недотримання вимог щодо мови кореспонденції, листи чи посилки заборонялось реєструвати та їх пересилати.

Це стало приводом для притягнення до адміністративної відповідальності українського адвоката із м. Зборів, Тернопільського воєводства Миколу Стефанишина у вигляді штрафу в сумі 10 злотих. Адвокат у своєму листі до гродського суду використав україномовну назву таких населених пунктів, як Зборів та Поморяни. Про безпідставність притягнення до юридичної відповідальності М. Стефанишина, Степан Баран 16.06.1937 р. вніс до Сейму депутатське подання [57, арк 57]. Суть подання зводилася до неправомірності покарання українського адвоката воєводською адміністрацією. Свою позицію С. Баран обґрунтував тим, що українське населення відповідно до Закону про мову органів державної влади та органів місцевого самоврядування від 31.07.1924 має право звертатися до органів влади національною мовою.

У відповіді Міністра внутрішніх справ С. Складовскі від 04.12.1937 р. [57, арк. 61] зазначалося, що положення про можливість застосування української мови в органах державної влади не стосується офіційно затверджених назв місцевостей, оскільки, зазначив міністр, у публічних відносинах можна застосовувати тільки затверджену урядом назву.

Це є ще одним свідченням того, що Закон про мову органів державної влади та органів місцевого самоврядування від 31.07.1924 не стабілізував питання мовних відносин. Навпаки, цей законодавчий акт через суперечливість та неоднозначність його положень, особливо в частині захисту мовних прав національних меншин, лише створював підстави для зазіхань на права останніх.

Проте керівництво МВС Другої Речі Посполитої пішло ще далі у створенні неправових рішень у сфері мовної політики. Про це свідчить документ з грифом таємно, що походив з Секретаріату цього міністерства за назвою: «Директива польської внутрішньої національної політики (Тези)» [85, s. 274]. Хоч у ньому і містяться посилення на мовне законодавство Польщі, його навряд чи можна назвати таким, що відповідав Закону, чи, тим більше, Конституції Другої Речі Посполитої. У документі йдеться про, так би мовити, мовне планування на українських землях. Зазначений документ окреслює територію, на якій слід провести колонізацію повітів з українським населенням, і ту, на якій, навпаки, необхідно добитися забезпечення «правової і фактичної рівноправності» мовних прав для українців. Особливо незаконною видається нам спроба (план) створення колонізаційного мосту до Львова, тобто колонізації дев'яти повітів, що з'єднували Галичину з Надсянням. У документі чітко вказано, що населення повітів «Мостиського, Самбірського, Яворівського, Рава-Руського, Жовківського, Городоцького, Рудки, Львів і Сокаль» [85, s. 274] передбачені для колонізації.

3.2 Правовий режим української мови у судових установах

Правові засади організації судочинства у Другій Речі Посполитій визначались Розпорядженням Президента Речі Посполитої «Про устрій загальних судів» від 10.02.1928 р. Згідно зі ст. 10 Розпорядження, судочинство у міжвоєнній Польщі провадилося польською мовою, а застосування інших мов встановлювалося іншими законами [15].

Відомо, що польська держава мала міжнародні зобов'язання щодо охорони прав національних меншин у сфері судочинства. У ст. 7 Трактату вказувалося: «для польських громадян, що вживають іншої мови, як польська, мають бути зроблені, відповідні полегшення для вживання їхньої мови перед судами як усно, так і письмово» [4].

Таке нечітке формулювання мало до чого зобов'язувало Другу Річ Посполиту, однак, 31.07.1924 р. Сейм прийняв закон «Про мову урядування судів, органів прокуратури і нотаріату» (далі – Закон про мову судочинства та нотаріату) [8]. Він містив правові норми, що визначали порядок застосування державної мови у судочинстві Другої Речі Посполитої, та низку гарантій щодо застосування української, білоруської та литовської мов у судовому процесі.

Цей закон був покликаний закріпити статус державної мови за польською. Це здійснювалося з допомогою правової норми, що «мовою внутрішнього і зовнішнього урядування судів, органів прокуратури та нотаріату є польська мова як державна» (ст. 1 Закону) [8]. Тому ведення діловодства, кореспонденції та документації судів здійснювалось винятково польською мовою. Цю норму доповнювала інша правова норма, що у всіх випадках, коли закон дозволяє вживати не державну мову, її використовують лише поряд з державною, поміщеною на першому місці.

Відповідно до ст. 9 Закону про мову судочинства та нотаріату, контроль за його виконанням був покладений на Міністра юстиції. Відтак на виконання Закону Міністерство юстиції видало вказівку, що мала на меті дати офіційне роз'яснення його положень (далі – вказівка Мін'юсту від 30.09.1924) [394, s. 122].

Проте у цьому підзаконному акті вказувалося, що він стосувався діяльності судів та органів прокуратури, що були під юрисдикцією апеляційних судів у Вільні та Любліні, а також окружних судів у містах Луцьку та Рівному (Волинського та Поліського воєводств – В.М.). Водночас зазначено, що вказівка Мін'юсту від 30.09.1924 р. не поширюється на діяльність судів Львівського апеляційного округу*, оскільки, як вказано у цьому підзаконному акті, ст.ст. 4 і 5 Закону про мову судочинства й нотаріату по-різному регламентують мовні права українців Волині і Галичини [394, s. 122]. Як зазначив Є. Огоновскі, до кінця існування Другої Речі Посполитої Мін'юст так і не видав спеціального акта, що

* Тобто до судів, що знаходились на території Галичини (Львівське, Тернопільське й Станіславське воєводства).

роз'яснював би відмінності чи особливості застосування Закону про мову судочинства і нотаріату на території Східної Галичини [369, s. 113].

Утім, Президент Львівського апеляційного суду (далі – ЛАС) вимагав у суддів Львівського апеляційного округу вивчити і послуговуватись у своїй діяльності приписами цього підзаконного нормативно-правового акта [27, арк. 12]. Це дозволяє припускати, що польські судді на території Галичини таки користувалися у своїй діяльності приписами вказівки Мін'юсту від 30.09.1924 р., хоча й уникали прямого посилання на неї у своїх рішеннях чи ухвалах.

У п. 2 вказівки Мін'юсту від 30.09.1924 р. роз'яснювалося, що норми Закону стосуються дотримання вимог мовного законодавства такими службовцям як слідчі суду, службовці, що виконують функції реєстрації права власності на будь-яке майно, та коморники (судові виконавці). З цього приводу Президент ЛАС видав окрему вказівку від 29.12.1933 р., що судові виконавці мають застосовувати українську мову у відносинах зі сторонами цієї національності під час виконання своїх обов'язків [27, арк. 36]. Водночас, як зазначено у цій вказівці керівника ЛАС, положення закону не стосуються державної поліції, навіть якщо її органи залучаються до процесуальних дій. Тут органи поліції мали керуватися правовими нормами, викладеними у Законі про мову органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Поліція приймала заяви та свідчення рідною мовою суб'єктів досудового провадження, але свої документи та протоколи щодо заяв чи свідчень складала державною мовою [394, s. 125].

Останнє положення п. 2 вказівки є сумнівним з правового погляду, адже, якщо протокол доведеться підписувати підозрюваному чи свідку, який не розуміє польської мови, то наражатиме себе на можливі негативні наслідки. Вважаємо, що такий припис цього нормативно-правового акта суперечить основній меті Закону про мову судочинства та нотаріату – розумінню зацікавленою особою усіх обставин своєї справи.

У п. 3 вказівки Мін'юсту від 30.09.1924 р. вказувалося, що вживання державної мови є правилом, а інших мов – винятком. Тому «у випадку сумніву необхідно надати пріоритет державній мові» [394, s. 125]. На наш погляд, цей припис вказівки Міністерства юстиції суперечить конституційній нормі,

викладеній у ст.ст. 95–96 Березневої Конституції 1921 р. [5], оскільки «у випадку сумніву» під час судового провадження польськомовна особа отримувала перевагу над непольськомовною.

Також у п. 3 вказівки Мін'юсту від 30.09.1924 р. роз'яснювалося, що суд здійснює службову кореспонденцію з іншими органами влади винятково польською мовою, а: «в усних оголошеннях, об'явах, написах, повідомленнях суд (орган прокуратури) використовує винятково державну мову. Якщо суд використовує не державну мову, він використовує її тільки поряд з державною, яка поміщена на першому місці» [394, s. 126].

У Законі про мову судочинства та нотаріату, аналогічно як і в Законі про мову органів державної влади та органів самоврядування, розрізнялася сфера «внутрішнього урядування» тобто, діловодство судів, та діяльність у сфері «зовнішнього урядування», пов'язана з відносинами судів зі сторонами – учасниками судового процесу. Саме у «зовнішньому урядуванні» судів (стосунки судів та органів прокуратури зі сторонами судового процесу) були надані певні гарантії українцям, білорусам та литовцям щодо застосування національних мов на різних стадіях судового процесу (ст. 2 цього Закону) [8].

Для визначення поняття «сторона процесу» у п. 3 вказівки Мін'юсту від 30.09.1924 р. містилося роз'яснення, що: «право користуватись рідною мовою мають як фізичні, так і юридичні особи» [394, s. 125]. Вказано, що юридичні особи мали бути зареєстровані на теренах Польщі, а саме на території, визначеній в ст. 3 Закону про мову судочинства та нотаріату. Здавалося б, що таке цілком логічне та формалізоване в нормативному акті положення, що стосувалося права юридичних осіб вносити заяви, подання рідною мовою, не мало б викликати жодних сумнівів, але в судах Галичини мала місце зовсім інша практика.

Окреслимо території, на яких українці мали змогу користуватися цим правом. Відповідно до ст. 3 Закону про мову судочинства та нотаріату, йшлося про суди, органи прокуратури та нотаріусів, які були під юрисдикцією Львівського апеляційного суду (Львівського, Тернопільського і Станіславського воєводств) та у воєводствах Волинському і Поліському, апеляційними інстанціями для яких були Апеляційні суди в містах Любліні та Вільні. У цій же ст. 3 вказано, що білоруси

можуть вживати свою мову у судах та органах прокуратури, розташованих на території трьох воєводств: Поліського, Новогрудського, Віленського, а також двох повітів (Гродненського та Вовковинського) Білостоцького воєводства. Литовці мали право вживати свою мову у судах та органах прокуратури на території Свенцяньського повіту і громад з литовською більшістю населення «колишнього Троїцького повіту Віленського адміністративного округу» [8]. Тобто територія застосування кожної з мов національних меншин була чітко окреслена. Тобто, правові норми цього Закону, що мали забезпечувати мовні права українців (білорусів та литовців), мали локальний характер дії. У судах та органах прокуратури, розташованих на території Поліського воєводства, дозволялося вживати, окрім державної, дві мови – українську й білоруську.

Отже, ст. 3 Закону про мову судочинства та нотаріату містила правову норму про застосування українцями, білорусами та литовцями рідної мови на тій же території [8], що була зазначена у ст. 2 Закону про мову органів державної влади та органів місцевого самоврядування [7].

Разом із тим, у вказівці Мін'юсту від 30.09.1924 р. неодноразово повторювалось положення, що навіть у разі, коли суд використовує рідну мову сторони (обвинуваченого чи свідка) поряд з недержавною, на першому місці має бути державна мова [394, s. 122]

Відповідно до ст. 2 Закону про мову судочинства та нотаріату, встановлювалися норми, що регламентували застосування мов меншин (української, білоруської й литовської) у судочинстві: «Польські громадяни руської (української – В.М.), білоруської та литовської національності мають право застосовувати рідну мову у судах і прокуратурі, перераховані у ст. 3 закону, у таких випадках...» [8, s. 1207].

У п. 1 ст. 2 Закону про мову судочинства та нотаріату вказувалося: «сторони та свідки мають право в суді та органах прокуратури застосовувати рідну мову в слові (тобто усно). Якщо інша сторона чи її представник або присяжний не розуміє тієї мови, суд пояснює йому зміст зізнань, свідчень, висновків. У разі потреби суд може запросити перекладача. Загалом, суд має

намагатися, щоб сторона, яка не розуміє мови, що використовується у суді, не зазнала шкоди у дотриманні особистих прав» [8].

Ця достатньо лояльна до нацменшин правова норма була абсолютно по-іншому роз'яснена у вказівці Мін'юсту із 30.09.1924 р. Зокрема у п. 4-му цього підзаконного акта вказувалося: «якщо сторона судового процесу усно виступила в суді рідною (не польською) мовою, то це ще не є приводом для того, щоб скласти протокол судового засідання тією ж мовою. У тих випадках, коли сторона чи присяжний суддя не розуміють змісту свідчень учасників судового процесу, суд перекладає зміст сказаного без необхідності дослівного, детального пояснення сказаного, наприклад, українською мовою» [394, s. 128].

Далі ще цікавіше. Останнє речення п. 4 цієї вказівки Мін'юсту через її неправовий характер наведемо дослівно: «Залучення перекладача слід уникати, це допускається у виняткових випадках» [394, с. 129]. Отже, у разі незнання суддею та/чи присяжними мови сторони судового процесу, це могло б суттєво позначитись на вироку. Зрештою припис, викладений у вказівці Мін'юсту від 30.09.1924 р. про залучення перекладача лише у виняткових випадках, суперечить положенню ст. 2 п.1 Закону про мову судочинства та нотаріату, що суд має «намагатися, щоб сторона, яка не розуміє мови, що використовується у суді, не зазнала шкоди у дотриманні особистих прав» [8].

П. 2 ст. 2 Закону про мову судочинства та нотаріату мав забезпечити реалізацію права на звернення рідною мовою до органів правосуддя для україномовних громадян Другої Речі Посполитої: «Суди та органи прокуратури приймають позови, написані рідною мовою, письмові подання, юридичні докази, клопотання та інші документи, якщо їхнє вирішення належить до компетенції судів (органів прокуратури), визначених ст. 3. Цей припис стосується і документів, які вносяться за підписом адвоката чи іншого представника» [8].

Міністерство юстиції у своїй вказівці від 30.09.1924 р. вказало, що у разі подання судових документів до судів, які знаходяться поза територією, окресленою ст. 3 цього ж Закону, судові рішення належить викладати винятково державною мовою. Ця вимога стосувалася також і заяв, подань, клопотань до Верховного Суду Польщі, навіть у тому разі, коли судові документи вносились за

посередництвом суду I чи II інстанції, що були розташовані на території, на якій існувало право внесення до суду документів рідною мовою сторони (ст. 3 Закону). Це положення підзаконного акта Мін'юсту обґрунтувало наступним чином: «Якщо сторона вносить документ рідною мовою у не передбачених (*законом – В.М.*) випадках, це є не просто формальним браком, який можна додатково доповнити, таке подання в цілому не слід приймати до розгляду» [394, s. 130]. Саме так і вчинив Верховний Суд Другої Речі Посполитої, коли Михайло Корецький подав йому касаційну скаргу українською мовою [27, арк. 16].

У п. 3 ст. 2 Закону про мову судочинства та нотаріату вказувалося, що сторона, яка внесла документ рідною мовою, зобов'язана додати його переклад на державну мову, якщо інша сторона процесу висуне таку вимогу упродовж 14 днів від дня вручення документа. У цьому разі попередні документи та акти, які видав суд на їхній підставі (вироки, рішення, постанови, ухвали), втрачають правові наслідки, про що суд виносить рішення; днем вручення документа вважався день, коли долучено переклад документа на державну мову. Відмова сторони прийняти документ через відсутність перекладу вважатиметься за вимогу долучити переклад. Якщо вручення документа відбувалося поза територією, на якій недержавну мову можна застосовувати у судах першої інстанції (ст. 3), то переклад на державну мову необхідно долучити до самого документа [8]. Витрати, пов'язані з перекладом документів на державну мову, закон покладав на зацікавлену особу, яка побажала послуговуватись рідною мовою.

У п.4 ст.2 Закону вказано: «Якщо з важливих причин суд вважатиме за необхідне, то зізнання, свідчення, записані рідною мовою, можуть бути повністю чи частково долучені до протоколу, або як додаток, долучені до матеріалів справи, поряд з документами, перекладеними державною мовою» [8]. У вказівці Мін'юсту від 30.09.1924 р., що стосувалося п. 4 ст. 2 закону, роз'яснено: «Якщо сторона чи свідок вживали недержавну мову, протоколи їхні свідчень, незважаючи на це, записуються державною мовою. Суд на свій розсуд вирішує, чи в якомусь конкретному випадку існують підстави для того, щоб долучити свідчення чи зізнання недержавною мовою» [394, s. 132]. Цим тенденційними роз'ясненням, на нашу думку, Мін'юст прагнув наголосити, що

застосування державної мови є правилом, а вживання недержавної мови – винятком, та й то на розсуд суду у кожній конкретній справі.

Пункти з 5 до 7 ст. 2 Закону про мову судочинства та нотаріату стосувалися мовних прав (українців, білорусів та литовців) у ході кримінально-процесуального провадження. Закон висунув низку вимог щодо протоколювання зізнань та свідчень рідною мовою обвинуваченого чи свідка безпосередньо під час кримінально-процесуального провадження. У п.5 ст. 2 Закону вказано: «Під час кримінально-процесуального провадження зізнання та свідчення обвинувачених і свідків, складені рідною мовою, на їхню вимогу необхідно протоколювати поряд з державною мовою також рідною мовою сторони» [8]. Відповідно до п. 6 ст. 2 закону, обвинувачений мав право вимагати, щоб до акта обвинувачення, викладеного державною мовою, долучався офіційний письмовий переклад на його рідну мову. Для того, щоб обвинувачений міг скористатися своїм правом, вимога про переклад акта обвинувачення мала бути подана перед оголошенням вироку суду чи до закінчення слідства. Відповідно до п. 7 ст. 2 Закону, особи, які виступають як обвинувачені або процесуальні сторони у непозовному провадженні, мали право вимагати, щоб до вироків, рішень, (постанов, ухвал), викладених державною мовою, також долучався офіційний переклад рідною мовою. Ця вимога мала бути зроблена перед оголошенням рішення (вироку) суду, а якщо оголошення не є передбаченим, тоді перед його підготовкою [8]. Ту ж саму вимогу про долучення до обвинувального акта його перекладу рідною мовою, з посиланням на статті кримінально-процесуального кодексу, продубльовано у п. 8 вказівки Мін'юсту від 30.09.1924 р. Тут вказано, що прокурор особисто має з'ясувати у підсудного, чи необхідний йому переклад судових документів. Право вимоги про вручення офіційного перекладу судових документів сторона чи обвинувачений мали заявити під час судового провадження, але не пізніше, ніж до моменту проголошення судом вироку (рішення) по справі [394, s 135].

У вказівці Мін'юсту від 30.09.1924 р., що стосувалися пунктів з 5 до 7 ст. 2, зазначалося, що у тому разі, коли протоколи записувались двома мовами (державною та недержавною), основним вважається протокол державною

мовою, а до нього долучається протокол складений рідною мовою обвинуваченого чи свідка (сторони) [394, s. 135].

Р. Домбчевський рекомендував сторонам (обвинуваченим та їх адвокатам) неодноразово заявляти вимогу до суду про переклад судових документів від самого початку судового провадження. Така вимога мала бути оформлена у вигляді письмового подання, написаного українською мовою. На його думку, вимога про вручення обвинуваченому обвинувального акта на рідній мові мала надзвичайно важливе значення. Особливо важливим це було у політичних процесах над українцями. Існували прецеденти, коли свідки й обвинувачені не заявляли вимог про вручення їм судових документів у перекладі на українську мову, тим самим «ослаблюється основне з'ясування тих політичних вчинків, що є предметом процесу та їх дійсне висвітлення в інтересі правди» [190, с. 58].

У вказівці Мін'юсту від 30.09.1924 р. неодноразово використано термін «офіційний переклад». Зокрема у п. 9 вказівки зазначалось, що підготовка перекладу має покладатися на судових секретарів чи службовців канцелярії, які відповідають за правильність перекладу. До підготовки перекладу лише у виняткових випадках можна залучати осіб, які не є службовцями суду, зокрема, коли ніхто зі службовців суду не знає відповідної мови, або коли наявні гарантії, що суд отримає відшкодування коштів за переклад [394, s. 136].

Із цього випливало, що переклад судових документів має робитися за державний рахунок. Утім, службовці суду аж ніяк не були фаховими перекладачами. Відповідно до вимог підзаконних нормативно-правових актів, вони лише мали знати одну з мов, якою провадиться судочинство. Фактично функції перекладача виконували судові секретарі чи службовці судової канцелярії, які аж ніяк не були фаховими перекладачами.

Існувала небезпека, що за відсутності фахового перекладача, протоколи зі свідченнями (зізнаннями) можуть бути або неправильно перекладені на польську мову, або ж неправильно інтерпретовані як суддями, так і сторонами судового процесу. І. Гловацький з цього приводу зазначив: «Переклад

виконували прокурорські й судові працівники примітивно, лише наближено до головного змісту» [176, с. 187].

Залучення перекладача до судового процесу могло відбутися з ініціативи суду або за клопотанням зацікавленої особи.

Аналізуючи питання державної мови та перекладача в кримінальному процесі України, Голова Верховного Суду України (2002–2006 рр.) В. Малярєнко висловив думку, що забезпечення спілкування з відповідною процесуальною особою, яка не володіє державною мовою або недостатньо нею володіє, з допомогою перекладача має бути обов'язком дізнавача, слідчого та судді (суду) без будь-яких клопотань [242]. На нашу думку, відсутність положення про обов'язковість залучення перекладача під час судового провадження у Законі про мову судочинства та нотаріату, зайвий раз засвідчує неправовий характер вказівки Міністерства юстиції Польщі від 30.09.1924 р.

Далі в Законі про мову судочинства йшлося про записи до книг реєстрації прав осіб на будь-яку власність. Відповідно до п. 8 ст. 2 Закону, такі записи слід було робити державною мовою, однак документ, який становить підставу реєстрації, може бути складений рідною мовою власника без долученого перекладу. Записи до торговельного реєстру слід складати державною мовою, але власник має право вимагати, щоб до витягу з реєстру був долучений державний переклад на його (власника – В.М.) рідну мову [8, с. 1206].

Відповідно до п. 9 ст. 2 Закону про мову судочинства та нотаріату, сторона мала право вимагати завірення документів, складених рідною мовою, підписів на тих документах, а також *судових угод* рідною мовою, поряд з державною мовою» [8]. Зі змісту вказівки Міністерства юстиції Польщі від 30.09.1924 р. випливало, що, згідно з цим пунктом, у судових документах можна застосовувати українську (білоруську, литовську) мову лише поряд з державною, поміщеною на першому місці. У п. 10 вказівки Міністерства юстиції від 30.09.1924 р. чітко визначено, що усі оголошення та написи в приміщеннях і будинках суду (прокуратури) мають бути зроблені лише державною мовою. Ця ж вимога стосується мови на печатках і штампах [394, с. 136].

Відповідно до ст. 4 Закону про мову судочинства та нотаріату, адвокати та представники сторін української чи білоруської національності, коли вони представляють інтереси сторін *своєї* національності у судах, визначених ст. 3 Закону в пунктах *a* і *b*, мали право застосовувати рідну мову [8].

Проте ця ж ст. 4 Закону встановлювала обмеження цього права для українців, які проживали поза юрисдикцією ЛАС. Тобто, українські адвокати, які захищали представників української національності на території Волинського та Поліського воєводств, не мали права виголошувати заключну промову (перед оголошенням вироку) рідною мовою [8]. Тільки українські адвокати Галичини мали право виголошувати промови у судах українською мовою на всіх стадіях судового процесу.

Тим самим зміст ст. 4 виявляє не однаковий підхід Закону до правових можливостей українців Галичини та Волині, створюючи відмінності у правовому статусі української мови на українських етнічних територіях.

Ще жорсткіше обмеження існувало для адвокатів, які захищали литовців Другої Речі Посполитої на теренах, де проживало населення цієї національності. Адвокати взагалі не мали права виголошувати промови литовською мовою в суді, вони могли тільки вимагати перекладу судових документів на литовську мову.

І. Гловацький, порівнюючи мовні права українців, білорусів та литовців міжвоєнної Польщі, вказує: «Мовні права меншин у судочинстві не були однаковими. Найширші права тут мали українці Східної Галичини, дещо вужчі – українці волинських земель та білоруси, і ще вужчі – литовці» [178, с. 186].

У 2-му абзаці ст. 4 Закону про мову судочинства зазначено, що у судах Львівського апеляційного округу на вимогу сторін необхідно складати акти обвинувачення, вироки, рішення (ухвали) двома мовами – державною і українською [8]. Також, зі змісту цієї статті випливало, що адвокати української національності могли послуговуватись в суді рідною мовою у разі, якщо вони представляли інтереси особи *своєї* національності. Таке ж право мали адвокати білоруської національності – при захисті громадян своєї національності. А, для прикладу, адвокат-єврей, який відстоював інтереси українця у судах Львівського апеляційного суду, міг спілкуватися в суді лише державною (польською) мовою.

На нашу думку, ця правова норма була непрямою дискримінацією українців у Другій Речі Посполитій, проти чого неодноразово виступали адвокати, які захищали українські сторони [134].

Відповідно до ст. 5 Закону про мову судочинства та нотаріату, польським громадянам української національності надавалося право вимагати, щоб вирoki, рішення Верховного Суду склалися двома мовами – державною і українською. Проте не було обумовлене право польських громадян білоруської та литовської національності вимагати вручення їм судових документів з рішеннями судів рідною мовою. На нашу думку, це було дискримінацією, недотриманням принципу рівноправності щодо білорусів та литовців Другої Речі Посполитої.

Зі змісту ст. 6 Закону про мову судочинства та нотаріату випливало, що перевага надається судовим документам, складеним державною мовою, а не перекладам: «У випадку застосування державної та рідної мови (*не польської – В.М.*) автентичним вважатиметься текст державною мовою, за винятком випадку передбаченого у п. 5 ст. 2 закону» [8]. Отже, ст. 6 Закону чітко засвідчила перевагу судових документів, складених польською мовою, над документами, що складені як переклад на мову національної меншини.

Зміст ст. 7 регламентував правовий режим застосування мов у роботі нотаріату: «Нотаріус має право на вимогу сторони виготовити юридичний документ рідною мовою як для живих, так і на випадок смерті, якщо особа має таке право відповідно до умов, передбачених ст. 3 у судах I інстанції, що розташовані на території, де нотаріус має свою резиденцію (*юридичну адресу – В.М.*)» [8]. Отже, українці (так само як білоруси й литовці) мали правову можливість (саме можливість, оскільки, щоб отримати нотаріально засвідчений документ рідною мовою потрібно було висловити таку вимогу) на отримання нотаріальних документів національною мовою.

У вказівці Мін'юсту від 30.09.1924 р. зазначалося, що необхідною умовою для цього виступають три обставини. Перша – слід бути українцем, щоб вимагати виготовлення документів українською мовою, аналогічно – для польських громадян білоруської та литовської національності. Друга обставина – юридична адреса нотаріуса числиться на теренах, на яких у судах першої

інстанції дозволено вживати ту чи іншу мову, поруч з державною. Третя обставина – якщо нотаріальний акт з тих чи інших причин виготовлено поза резиденцією нотаріуса, це може бути зроблено лише на адміністративній території, де дозволено паралельне застосування недержавної мови [394, s. 137].

Міністерство юстиції вимагало від керівників суду здійснювати нагляд за нотаріусами щодо дотриманням вказаних приписів [394, s. 137].

У ст. 8 Закону про мову судочинства та нотаріату містилась правова норма про втрату чинності усіх попередніх нормативно-правових актів, що стосувались роботи судів, нотаріату та органів прокуратури, «за винятком приписів, які є чинними на території воєводств Познанського, Поморського та Шлезького». У наступному розділі буде доведено що ця імперативна правова норма не була дотримана у судах Галичини. Навпаки, у своїх обґрунтуваннях суд посилався на нормативно-правові акти Австро-Угорщини, та навіть Австрії до 1867 року.

Відповідно до заключної ст. 10. Закону про мову судочинства та нотаріату набрав чинності з 01.10.1924 р.

3.3 Правовий режим української мови у системі шкільної освіти

Однією з головних вимог, що ставили перед владою українці, які опинились 1919 р. у Другій Речі Посполитій, стало забезпечення права на освіту національною мовою.

Архівні документи фонду «Барвінські» ЛННБ України ім. В. Стефаника засвідчують, що питання забезпечення права на освіту національною мовою спонукало до активної діяльності національно свідому українську громадськість і в австрійській період. Однією з головних перешкод до здобуття цього права стала позиція польських чиновників від освіти, які чинили упертий спротив намаганням українців розширювати мережу шкіл із національною мовою навчання [66; 67; 68; 69; 70; 71; 72; 73; 74; 75; 76]. У десятках листів і документів цього фонду засвідчено перепони, що їх чинили органи шкільної влади, переважно поляки,

українському населенню у справі відкриття паралельних класів і шкіл з українською мовою навчання. Після здобуття поляками незалежності 1918 р., у період існування Другої Речі Посполитої, поляки продовжили діяльність, спрямовану на позбавлення українців права на освіту національною мовою.

Як зазначив Л. Ясінчук у 1931 р.: «Школа – це найпевніший осередок до винародовлення поневоленого народу, до збаламучення його. Але школа – це водночас для гнобленого найкращий осередок до розкріпачення, відродження й воскресіння» [339, с. 6]. Співзвучну тезу висловив В. Колісник, зазначивши, що мова відіграє визначальну роль в освітній сфері: «Розвиток освіти залежить від розвитку і поширення мови, а розвиток мови, в свою чергу, залежить від рівня освіти. І навпаки, обмеження сфери застосування мови безпосередньо призводить до зниження рівня освіти» [204, с. 81].

Як зазначалося, зобов'язання у сфері шкільної освіти зазначені у Трактаті від 28.06.1919 р. обмежувалися правом меншин створювати приватні освітні заклади із рідною мовою навчання, відповідно до ст. 8 Трактату. У ст. 9 Трактату вимагалось забезпечити меншинам право навчати дітей рідною мовою у початковій школі, яку, відповідно до умов договору мала фінансувати держава з місцевого бюджету [4].

Покликаючись на вказані статті Трактату К. Керські вважав безпідставними з юридичного погляду вимоги депутатів Польського Сейму, представників української, білоруської, німецької та єврейської меншин, спільно висунуті 26.07.1923 р. [359, с. 508]. Їхня суть полягала у тому, щоб Сейм доручив Міністрові віросповідань та публічної освіти «розпочати заходи з відкриття та організації загальноосвітніх та середніх шкіл на територіях українських і білоруських земель, для того, щоб з початком нового навчального року розпочали роботу українські і білоруські школи в кількості, що відповідає чисельності українського та білоруського населення» [359, с. 508].

Польська дослідниця мовної політики Другої Речі Посполитої К. Гібель вказує, що 1923 р. польський уряд розпочав курс на цілковите підпорядкування українського шкільництва інтересам польської влади [358, с. 312]. Один з

ідеологів польських ендеків, депутат Сейму п. Поплавські, ліквідацію українських шкіл обґрунтовував «фінансовими труднощами краю» [387, s. 123].

Основним наслідком діяльності польської державної адміністрації у сфері початкової та середньої освіти стало створення шкільної кураторії з майже абсолютною владою шкільного куратора, який був підзвітний Міністрові віросповідань та публічної освіти. Під його керівництвом у кожному повіті працювали шкільні інспектори, підзвітні лише йому. Хочемо відзначити, що діяльність т.зв. шкільних кураторів та шкільних інспекторів ще в австрійський період негативно впливала на розвиток україномовної шкільної освіти. Про це, зокрема, йшлося у листі Д. Дмитерка до О. Барвінського (*лист від 16.07.1892 р.*) у справі відкриття паралельних класів та шкіл з українською мовою навчання у м. Станіслав (тепер – Івано-Франківськ). Автор листа відзначив, що окружний шкільний інспектор є посадовою особою, яка може «знищити всі наші заходи і унівечити нашу працю» [72, арк. 11]. Відтак Д. Дмитерко просить О. Барвінського поговорити з міністром про призначення шкільного інспектора прихильного до українців.

Політика національної дискримінації здійснювалась і щодо українських педагогічних кадрів. Їх звільняли з роботи через нібито «вороже ставлення до польської народності і польської держави». За допомогою переатестації провадилися незаконні звільнення українських учителів та їх переведення у віддалені повіти Західної Галичини. Усупереч цьому українці з допомогою Українського Педагогічного Товариства намагалися боротись з шовіністичною політикою польської шкільної адміністрації. Українські педагоги подавали скарги та судові позови, в результаті чого частину вчителів було поновлено на попередніх посадах [80]. Такі методи застосовувалися польськими чиновниками від освіти і в австрійський період (див. фонд «Барвінські»: од. зб. 1201) [73].

У жовтні 1923 р. куратором Львівського шкільного округу видано Розпорядження, в якому замість терміна «український» запроваджено термін «руський». На думку С. Грабські, який на той час обіймав посаду Міністра віросповідань та публічної освіти, термін «український» мав штучне

походження, а українці не були окремою нацією: «не має жодної причини для того, щоб Польща продовжувала австро-німецьку політику, політику створення з русинів окремого українського народу» [387, s. 126].

Цього ж 1923 р. адміністрація Львівського шкільного округу видала ще одну вказівку, відповідно до якої польська мова ставала «мовою внутрішнього та зовнішнього урядування шкіл Галичини як державних, так і приватних» [358, с. 312]. Пізніше, 1927 р. Міністерство віросповідань та публічної освіти видало більш деталізований документ за назвою «Вказівка Міністра віросповідань та публічної освіти до кураторів шкільних округів від 12.04.1927 р. у справі мови написів, оголошень, нарад, а також книг і шкільних актів у школах і захоронках державних, публічних загальноосвітніх школах і захоронках приватних» (далі – вказівка Міністерства віросповідань та публічної освіти від 12.04.1927 р.) [14].

Головною вимогою Вказівки стало положення про ведення шкільного діловодства та документації державною мовою (п. 1). Мовою педагогічних рад, шкільних конференцій, мовою написів та оголошень як всередині, так і зовні шкільних будівель ставала державна (польська) мова.

У п. 2 Вказівки Міністерства віросповідань та публічної освіти від 12.04.1927 р. зазначалось, що у державних школах, у яких навчання здійснюється мовою національної меншини, діє низка винятків із правила про застосування державної мови, а саме:

а) написи й оголошення, що звернені до учнів та батьків у таких школах містять нижче або праворуч від тексту напису чи оголошення державною мовою також і текст недержавною мовою (тією, що є мовою навчання в такій школі);

б) книги та документи у двомовній (утраквістичній) школі ведуть двома мовами, тобто державною мовою і мовою національної меншини. Той самий принцип застосовується й до поділу годин;

в) на побажання батьків чи їх законних представників шкільні свідоцтва та повідомлення могли видаватися на формулярах, які поряд з текстом державною мовою, містили текст у відповідній мові меншини, розміщений з правого боку. Про таку «можливість» вчителі мають повідомити батьків чи законних опікунів дітей;

г) на заяви та подання, внесені недержавною мовою, керівництво школи має відповідати мовою звернення;

д) під час засідань педагогічних рад та шкільних конференцій можна вживати мову, що використовується у навчальному процесі школи, і тією ж мовою можна складати протокол.

У п. 5 вказівки зазначалося, що для ведення діловодства та документації *приватних шкіл* з недержавною мовою навчання можна застосовувати мову навчального процесу такої школи [14].

Другий абзац п.5 регламентував процедуру вибору мови у приватній школі з недержавною мовою навчання, яка хотіла змінити свій статус з приватної на публічну [14]. Тут вибір мови навчального процесу залежав від зобов'язань органу, установи, яка мала обов'язок фінансувати таку, надалі – публічну школу.

Положення про те, що мовою діловодства та документації у школі є державна мова, загалом не було якоюсь новелою у цій галузі. Подібні приписи та положення містили й нормативно-правові акти ЗУНР. Наприклад, у ст. 2 Закону Української Національної Ради ЗУНР «Про основи шкільництва» від 13.02.1919 р., містилась норма про те, що «урядова мова і мова навчання у всіх державних школах є українська» [79, с. 220].

Разом з тим, у Розпорядженні Державного секретаріату внутрішніх справ (ЗУНР) від 20.12.1918 р. «Про назви державних установ, службові присяги, емблеми, вивіски і печатки» дозволялось застосування недержавної мови поруч з державною. Наприклад, у ст. 6 Розпорядження вказувалося: «На школах державних з польською, аналогічно і німецькою мовою навчання, може урядова емблема містити довкола державного гербу напис польською мовою, аналогічно й німецькою» [79, с. 137]. У ст. 7 містився припис про те, що на всіх державних установах мають бути розміщені написи українською мовою, а в разі потреби «також в других мовах краєвих».

З 1923 року при Міністерстві внутрішніх справ Другої Речі Посполитої розпочала свою роботу «комісія 4-х», яка розробила проекти трьох мовних законів, з поміж яких і закон, що регулював правовий режим мов у системі

шкільної освіти. Є. Огоновскі вказує, що робота «комісії 4-х» відбувалася таємно і без будь-якої участі представників національних меншин [369, s. 39].

На сеймовому засіданні виступив депутат С. Хруцький, який проінформував польську більшість про абсолютне неприйняття українськими парламентарями вказаного законопроекту і охарактеризував його як: «полонізаційний» та «єзуїтський замах на душу українського народу» [99, s. 30]. Депутат від білоруської національної меншини Б. Тарашкевич зазначив, що два законопроекти про застосування мов в органах влади є «невинною іграшкою» у порівнянні з законопроектом про мову шкільної освіти. На думку цього депутата, саме цей, найреакційніший, з-поміж інших двох мовних законів, відкриває шлях полонізації непольського населення, як білоруського, так і українського [99, s. 36]. Депутат Сейму, представник німецької національної меншини п. Утта (Utta) заявив, що мовні закони витворюють нерівноправність серед польських громадян залежно від їх національної приналежності [99, s. 39].

Однак, Польським Сеймом був прийнятий Закон «Про деякі постанови в організації шкільництва» від 31.07.1924 р. (далі – Закон про мову шкільної освіти) без будь-яких суттєвих змін [9].

Р. Тожецкі вказує, що ідеологом створення цього законодавчого акта став Міністр віросповідань та публічної освіти С. Грабскі. Закон запроваджував утраквізм та політику ліквідації українських шкіл в міжвоєнній Польщі: «Станіслав Грабскі, автор цього законопроекту, заодно й був відповідальний за його реалізацію на практиці, на нещастя для української меншини. Грабскі сам визнав, що розпочав системну акцію обмеження українського шкільництва і став на війну з українською школою» [387, s. 108].

На виконання Закону про мову шкільної освіти Міністерством віросповідань та публічної освіти розроблено «Розпорядження Міністерства віросповідань та публічної освіти від 07.01.1925 р., видане спільно з Міністерством внутрішніх справ та Міністерством сільського господарства й природних ресурсів у справі виконання закону від 31.07.1924 р., що містить деякі положення з організації шкільництва» [13] (далі – Розпорядження від 07.01.1925 р.).

У 1-му абзаці ст. 1 Закону про мову шкільної освіти визначалось, що шкільний устрій є єдиним для всієї держави. Встановлювалось, що законодавство про школу є компетенцією вищих законодавчих органів держави – Сейму та Сенату, окрім випадків, де, відповідно до Закону, надаються певні повноваження органам самоврядування [9].

У 3-му абзаці ст. 1 Закону про мову шкільної освіти зазначалось, що він стосується національних меншин, а саме: громадян української, білоруської та литовської національності, які проживають на території Львівського, Станіславського, Тернопільського, Волинського, Поліського, Новогрудського і Віленського і двох повітів (Гродненського та Вовковинського) Білостоцького воєводства [9]. Тобто, Закон визначав правовий режим застосування мов у навчальному процесі у тих самих адміністративних межах, що були окреслені двома іншими мовними законами, які визначали правовий режим мов українців, білорусів та литовців в органах виконавчої та судової влади Речі Посполитої.

Аналізуючи Закон про мову шкільної освіти, Р. Домбчевський зазначив: «Закон не дає ніякої можливості українській людині, що живе на землях Краківського, Люблінського і Білостоцького воєводств, в кількості приблизно 1000000 осіб на просторі біля 15000 кв.км., мати коли вже не українські, то хоч двомовні школи. Відносні подання українських громадян відкидає польська шкільна влада на підставі постанов мовного Закону, хоча вимоги Версальського договору мають відношення й до цих земель Польщі. Вони заселені компактно значним відсотком українського населення, яке й на самій етнографічній, польсько-українській межі виказує величезну більшість» [190, с. 69].

Відомо, що у ст. 109 Конституції Другої Речі Посполитої 1921 р. було закріплено право нацменшин на збереження власної національної ідентичності та розвиток рідної мови. За логікою, це мало б означати право представників меншин на навчання дітей національною мовою у школі за державні кошти. Очевидно, із обов'язковим вивченням державної, тобто польської мови. Але польські державники узаконили власне тлумачення ст. 109 Конституції, імплементувавши його до ст. 2 Закону про мову шкільної освіти. Остання

визначала ідеологію державної політики щодо мови навчального процесу у школах: «Основним видом державної школи на окресленій у ст. 1 території, є ідея погодження і об'єднання з метою мирного співжиття населення національно-змішаних територій, а не її ділення, – це спільна школа для виховання добрих громадян Польщі дітей національності польської та непольської у взаємному шануванні їхніх національних особливостей» [9].

Порівнюючи законодавство ЗУНР та Другої Речі Посполитої стверджуємо, що серед нормативно-правових актів ЗУНР не знайдено положень, які б запроваджували двомовність у школі на кшталт польського Закону про мову шкільної освіти. Зокрема ст. 2 Закону Української Національної Ради ЗУНР «Про основи шкільництва» від 13.02.1919 р. містила норму про право національних меншин на школу з рідною мовою навчання: «Національним меншостям признається право на школу рідною мовою» [79, с. 220].

Наступна, ст. 3 Закону про мову шкільної освіти визначала умови, за яких навчання у школі мало здійснюватися державною мовою, однією з мов нацменшин, або ж двома мовами одночасно (утраквістична школа): «В загальних державних школах створених у гмінах, у яких є 25% відсотків руського, білоруського чи литовського населення, на бажання батьків 40 дітей (яке є офіційно завіреним) шкільного віку національності української, білоруської або литовської в одному шкільному окрузі, забезпечується навчання рідною мовою. Якщо у певному шкільному окрузі немає 40 дітей шкільного віку, які би виголосили бажання навчати дітей рідною мовою, тобто руською, білоруською чи литовською, тоді мовою навчання у школі є державна мова. Якщо у такому шкільному окрузі окрім дітей, які хочуть навчати своїх дітей руською чи білоруською мовою, є 20 дітей батьки яких хочуть навчати їх державною мовою, то в таких випадках навчання буде двомовним, і половина годин, які читаються у школі, будуть призначені руською мовою, аналогічно білоруською чи литовською. Якщо у певному шкільному окрузі немає 20 дітей шкільного віку, батьки яких би виголосили бажання навчати дітей державною мовою, тоді навчання у школі здійснюється руською, білоруською чи

литовською. Якщо в одному шкільному окрузі є школи з руською мовою навчання та школи з польською мовою навчання, то, по можливості, слід об'єднати такі школи в одну, двомовну» [7].

Це положення закону дублювалося і у п. 13 Розпорядження від 07.01.1925 р. Разом з тим, у п. 13 Розпорядження містилось й положення, що у публічних загальних школах з державною мовою викладання може відбуватися зміна мови навчання з ініціативи зацікавлених батьків, відповідно до вимог, зазначених у 8-12-му пунктах цього Розпорядження [13].

Положення ст. 3 польського Закону про мову шкільної освіти вкрай ускладнило правову можливість українців (так само як і білорусів та литовців) мати школи з рідною мовою навчання.

По-перше: для того щоб українці (аналогічно білоруси чи литовці) могли претендувати на школу з рідною мовою навчання, слід було виступити з відповідним клопотанням та юридично його оформити*.

По-друге, існувала низка умов і чинників, існування яких нівелювало право нацменшин на школу з рідною мовою навчання, а саме: відсутність заяв 40 батьків, які хочуть навчати дитину у школі з недержавною мовою, наявність лише 20 заяв батьків, які хочуть, щоб їхня дитина навчалася державною мовою.

По-третє, останнє положення Закону вказувало створення двомовних шкіл, хоча й не забороняло існування шкіл з українською мовою навчання.

Вимога, присутня у ст. 3 Закону про необхідний відсоток (25%) українського населення для створення українських шкіл, на перший погляд, видається цілком обґрунтованою і мала б відповідати прагненням українського народу. Проте, як зазначає Р. Домбчевський, навіть на українських етнічних землях 25% «бар'єр» для україномовної освіти не завжди був позитивним чинником: «Означення 25% українського населення як мінімум для створення української державної школи має наслідок, що в більшості міст і містечок на українських землях, в яких не буде такого відсотка українського населення буде тільки польська школа. По наших містах і містечках найбільше жидів і вони враз з іншими національними

* П. 8 Розпорядження від 07.01.1925 р. регламентував процес юридичного оформлення декларації про вибір мови навчання [13].

меншинами стають полонізаторами українських дітей, так само як українці полонізаторами дітей білоруських» [190, с. 69]. Існували й інші можливості для владних маніпуляцій: виокремлення бойків, лемків та т.зв. *тутейших* (записувалося зі слів опитуваного) в окремі народності, відмінні від українців.

Зрештою, як свідчать архівні документи, навіть вагома чисельна перевага українського населення не гарантувала українцям право мати школу з українською мовою навчального процесу. Про це, зокрема, йдеться у скарзі представників Української парламентської репрезентації надісланої до Ліги Націй. Тут наведено статистику зменшення шкіл у Східній Галичині з українською мовою навчання з 2496 (станом на 1910 р.) до 369 (станом на 1928 р.). Посилаючись на дані офіційної статистики про кількість українського і польського населення в Галичині, українські парламентарі звернули увагу Ліги Націй на те, що школи з польською мовою навчання та двомовні школи у кілька разів чисельно переважають школи з українською мовою навчання. На думку українців, така ситуація у галузі освіти суперечила постановам Трактату від 28.06.1919 р. та ст. 3 Закону про мову шкільної освіти від 31.07.1924 року. У скарзі також звернуто увагу на незбалансованість вказаного закону, відповідно до якого, незважаючи на вимоги 40 і більше батьків навчати дітей рідною мовою, достатньо лише 20 заяв батьків, щоб навчання здійснювалося двома мовами [56, арк. 12].

Як було зазначено у п. 5 Розпорядження від 07.01.1925 р., відсоток населення українців, білорусів чи литовців обраховувався на підставі останнього перепису [13]*.

У першому абзаці ст. 3 Закону про мову шкільної освіти містилось положення про обов'язкове офіційне завірення підписів у декларації про вибір мови (української, білоруської чи литовської) навчання у школі. У додатках до Розпорядження містився бланк вимоги, яка мала форму «декларації» про вибір мови навчання дитини у школі [13]. Тут відзначимо, що у Розпорядженні від

* Перепис населення в Другій Речі Посполитій відбувався у 1921 та 1931 році. Польська влада намагалася применшити кількість українського населення за результатами цих переписів для проведення дискримінаційної політики щодо українців у галузі шкільної освіти [390].

07.01.1925 р. не містилось вимог щодо офіційного завірення декларацій батьків, які бажали навчати дітей державною мовою.

Р. Тожецькі з цього приводу зазначив: «Закон про мову шкільної освіти не був би таким небезпечним, якщо були б виключені зловживання із застосуванням декларацій батьків, і (якби він) не створював нового статус-кво щодо мови навчання на (майбутні) 7 років» [387, s. 108].

Як було роз'яснено у п. 8 Розпорядження від 07.01.1925 р., під державним завіренням підпису декларації про вибір мови навчання, розумілося нотаріальне або судове засвідчення підпису. Декларація про вибір мови навчання могла бути засвідчена й органами влади місцевого самоврядування – державною адміністрацією гміни чи староства [13].

У цьому ж акті вказувалося, що скласти декларацію про вибір мови навчання мають право: батько, мати (за умови, що батько не живе з дитиною, або не виконує батьківських обов'язків), опікун. Декларації мали бути підписані власноруч і подані для розгляду шкільному інспекторові певного повіту. Також у п. 8 Розпорядження викладено інструкцію шкільному інспекторові, відповідно до якої той здійснював перевірку декларацій про вибір мови навчання (йдеться про мову нацменшини), і чи є підстави для прийняття позитивного рішення. Зокрема шкільний інспектор мав пересвідчитись, чи територіальна громада, де є школа, має 25% населення тієї національності (згідно з останнім переписом), яка декларує бажання навчати дітей рідною (не польською) мовою. Інспектор перевіряв це з допомогою органів місцевої влади або навіть особисто. Також перевірялося, чи справді діти, внесені до декларацій, мешкають в одному шкільному окрузі. Далі інспектор з'ясовував чи діти, внесені до декларацій, досягнуть шкільного віку на 1 вересня, тобто на початок навчального року, а також перевіряв, чи опікун, який підписав декларацію, має на те право [13].

Як зазначає польська дослідниця мовного законодавства К. Гібель: «Закон про мову шкільної освіти від 1924 р. попри впровадження системи шкільної освіти національних меншин, що ґрунтувалася на системі вимоги їх представників про

навчання дітей рідною мовою на певній території, створив правове поле для т.зв. шкільних плебісцитів» [358, с. 317]. Дослідниця безспідставно вважає, що проведення т.зв. шкільних плебісцитів у Галичині призвело до загострення національних антагонізмів між поляками та українцями.

Подібну тезу висловлено в аналітичній довідці про правовий статус органів шкільної адміністрації в Польщі з назвою: «Короткий нарис про теперішню шкільну адміністрацію в Польщі і проект такої адміністрації для українців, що живуть в межах польської держави» [56, арк. 26]. Тут зазначалося: «...мовний закон про мову навчання не був би таким дошкульним для населення, якщо б органи влади дотримувались його вимог, та й утраквізм менше би поборювали наші люди, якщо б учителі та інспектори на практиці не зловживали своїми повноваженнями» [56, арк. 26]. Також у аналітичній довідці УНДО вказано, що негативне значення має не тільки проблема двомовності навчального процесу, а й те, що «може й у більшій мірі вбивчим для нас є той факт, що українське громадянство зовсім усунене від впливу на шкільну адміністрацію... Оскільки інакше трактує схему виховання український учитель ніж поляк. Саме тому й усувають українських вчителів з посад – для примхи політично-поліційної системи [56, арк. 27]. Автор резюмує, що якби на систему виховання у школі мало вплив українське громадянство, то багатьох службових надуживань можна було б уникнути.

Вважаємо, що це саме той випадок, коли причини неефективності правової системи можуть міститися й поза її межами. Йдеться про протиправні дії учителів польської національності, які навчали українських дітей. Такі вчителі з ненавистю ставилися до національних почуттів українців, примушуючи дітей у школі послуговуватися нерідною мовою. Такий випадок мав місце у с. Жогатин (біля Добромиля), коли директор школи (п. Сойкова) била учнів за те, що ті не хотіли молитися польською мовою. У цьому ж документі вказано намагання звільнити вчительку українку, яка не виконувала вказівок директора щодо молитви дітей польською мовою [56, арк. 22].

Дослідниця історії української педагогіки М. Чепіль також вказує: «Мова навчання визначалась через шкільні плебісцити, які здійснювалися в умовах терору, підкупу і шантажу» [329, с. 268].

Як свідчать архівні документи, результати шкільних плебісцитів часто ставали об'єктом фальсифікацій шкільних кураторів та інспекторів. Так, у шкільній повітовій раді Бучацького повіту визнано нелегітимними без будь-якого судового рішення, декларації про вибір української мови навчання у школі. Причиною рішення Кураторії Львівського шкільного округу стало те, що записи у деклараціях нібито були: «зроблені однією рукою невідомої особи» [56, арк. 4].

В іншому випадку (с. Заставче, Підгаєцького повіту) декларації про вибір української мови навчального процесу були проігноровані шкільним інспектором та куратором. Такий висновок можна зробити з листа ініціативної групи мешканців вказаного села, які у зверненні до свого депутата пояснили, що незважаючи на відсутність у селі польськомовних родин, навчальний процес у школі здійснюється двома мовами [56, арк. 11].

Цьому листу передувала скарга до польського міністерства освіти з проханням повідомити ініціативну групу сільської громади (15 осіб) прізвища тих, які склали декларацію про вибір польської мови навчання, знаючи що таких не було. Міністерство публічної освіти та віросповідань відмовило скаржникам у наданні такої відповіді, обґрунтувавши тим, що таку інформацію надавати не зобов'язані і залишило в силі своє попереднє рішення від 1928 р. про запровадження двомовної школи у вказаному селі [56, арк. 6]. Як впливає з тексту листа, надісланого депутатові Сейму, школу у с. Заставче закрили взагалі, а дітей спрямували на навчання до школи у сусідньому селі (Завалів).

У п. 9 Розпорядження від 07.01.1925 р. зазначалося, що зміна мови навчання може відбутися лише з початком нового навчального року. Декларації батьків, які висловили бажання навчати дітей у школі з недержавною мовою навчання можна подавати упродовж попереднього навчального року, але лише до 31 грудня, тобто за 8 місяців до початку нового навчального року [13]. Припис п. 9 цього Розпорядження зазнав істотних змін у 1930 р.: «29 листопада 1930 р. президент

Польщі вніс доповнення до закону про шкільну реформу, згідно з яким зміна мови навчання могла відбутися не раніше ніж через сім років з часу «остаточної ухвали, яка встановлювала мову навчання для даної школи» [170].

У п. 10 Розпорядження від 07.01.1925 р. встановлювалися терміни подання декларацій про вибір мови навчання: «про факт подання 40 декларацій (не менше 40. – В.М.) про навчання дітей у школі недержавною мовою, інспектор був зобов'язаний до 01 лютого повідомити населення цього шкільного округу, для того щоб решта частина населення могла подати вимогу про навчання дітей державною мовою» [13]. Декларації про вибір польської мови навчання населення могло вносити за 4 місяці до початку навчального року, тобто до 30 квітня поточного року. Ці повідомлення мали розміщуватися у приміщенні органу державної влади або на території громади на загальнодоступному місці, але не в приміщенні самої школи.

З приписів розпорядження випливає, що, українці (як і білоруси чи литовці) мали менше часу (на 4 місяці у порівнянні з поляками) для подання декларації до органів шкільної адміністрації.

Це мало значення, бо відомо про те, що шкільні інспектори, використовуючи часові межі подання, маніпулювали деклараціями батьків, поданими за українську мову. До прикладу, мотивували це тим, що декларації були внесені нібито за польську мову навчання, оскільки подані у терміни, коли вносилися декларації за державну мову навчання. З цього приводу існує роз'яснення секретаріату УНДО до української громадськості Польщі. Там вказувалися терміни, коли можна вносити декларації, а коли не варто, оскільки вони можуть бути використані для введення польської мови навчання [49, арк. 1]. Тут же містяться зразки скарг про незаконні дії шкільних інспекторів, які слід було надсилати до органів шкільної адміністрації та суду [49, арк. 4].

Відповідно до п. 12 Розпорядження від 07.01.1925 р. шкільний інспектор не пізніше ніж до 31 травня доповідав шкільному кураторові усі матеріали та вмотивовані пропозиції за справою. Останній упродовж місяця вирішував, якою мовою провадитиметься навчання у тій чи іншій школі. Про рішення шкільного

куратора слід було проінформувати одну з тих осіб, яка вносили декларації про навчання дітей недержавною мовою навчання, та одну з осіб, яка вимагала навчання дітей державною мовою. Батьки мали змогу оскаржити рішення куратора до Міністра віросповідань та публічної освіти упродовж 14 днів від часу повідомлення про рішення шкільного куратора щодо мови навчання у школі [13].

Відповідно до п. 15 Розпорядження у компетенції шкільного куратора перебувало питання щодо об'єднання шкіл з державною мовою навчання та з українською (чи з білоруською) мовою навчання. Саме шкільний куратор відповідно до п. 14 Розпорядження відповідав за реалізацію вимог Закону про мову шкільної освіти та вимог Розпорядження від 07.01.1925 р. [13].

Шкільні інспектори та куратори наділялися значними повноваженнями у прийнятті рішень щодо вибору мови навчання у тій чи іншій школі. Саме куратор вносив пропозиції міністрові і фактично вирішував питання про об'єднання польських та непольських шкіл в одну двомовну.

Схожа процедура щодо вирішення питання про вибір мови навчання була закладена і в нормативно-правових актах, що стосувались німецької національної меншини. Йдеться про ст.ст. 16 та 17 Ухвали Ради Міністрів Другої Речі Посполитої від 03.03.1919 р. «Про загальноосвітні школи з німецькою мовою навчання» [394, s. 170] та ст. 5 Розпорядження воєводи Сілезії від 21.08.1922 р. щодо організації загальноосвітніх шкіл [394, s. 194].

Відповідно до п. 4 Розпорядження міністра території колишньої Прусії від 10.03.1920 р. умовою для створення школи з німецькою мовою навчання ставало не менше ніж 40 заяв батьків (законних представників) дітей шкільного віку. Жодних інших умов щодо створення шкіл (чи класів) з німецькою мовою навчання у Розпорядженні не містилося [394, s. 177]. Подібні положення присутні в ст. 21, 22 Ухвали Ради Міністрів Другої Речі Посполитої від 03.03.1919 р. «Про загальноосвітні школи з німецькою мовою навчання» [394, s. 173].

Відповідно до Розпорядження про мову навчання в загальноосвітніх школах Сілезії від 21.08.1922 р. на побажання батьків німецької національної

меншини мали бути відкриті школи з німецькою мовою навчання (ст. 3). Там, де не вистачатиме заяв батьків для відкриття шкіл з німецькою мовою навчання, можуть відкриватися класи з німецькою мовою навчання або ж курси з вивчення німецької мови (ст. 5.) [359, s. 194].

У ст. 4 Закону про мову шкільної освіти 1924 р. прописувались вимоги щодо вивчення державної мови як у приватних школах, так і державних школах з непольською мовою навчання: «У школах загальних 1, 2 і 3-х класних школах, як приватних так і державних з непольською мовою навчання обов'язковим є навчання державної мови, яке забезпечить достатній для практичних цілей рівень знання, як усно так і письмово. У школах загальних 4, 5, 6 і 7-ми класних, як приватних, так і державних, з непольською мовою навчання, обов'язково має провадитись польською мовою навчання державної мови, історії Польщі, науки про сучасну Польщу в обсязі, достатньому для переведення учнів до шкіл середніх загальноосвітніх з польською мовою навчання, або двомовних» [9]. Це ж положення майже дослівно викладене у п.16 розпорядження від 07.01.1925 р. Також там вказано, що вимоги до навчальної програми дисциплін, вказаних у ст. 4 Закону, будуть розроблені згодом [13].

Подібний припис містився у вказівці Державного секретаріату освіти і віросповідань ЗУНР про зміну навчальних планів від 23.02.1919 р [79, с. 259].

Відтак і в польському, і в українському законодавстві міжвоєнного часу запроваджувалось обов'язкове вивчення державної мови у школах з недержавною мовою навчання, де навчалися діти національних меншин. На наше переконання, обов'язок вивчати та знати державну мову для представників національних меншин має бути збережений і закріплений правовими засобами.

Про підготовку педагогічних кадрів для шкіл йшлося у ст. 5 Закону про мову шкільної освіти: «Усі новостворені державні вчительські семінарії на території Львівського, Станіславського, Тернопільського, Волинського, Поліського, Новоградського і Віленського будуть двомовні, тобто польсько-руські (*польсько-українські* – В.М.), аналогічно й польсько-білоруські. До того часу, доки не буде створено двомовної семінарії польсько-білоруської, у семінаріях воєводств

Віленського і Новогрудського буде обов'язковим викладання білоруської мови у обсязі достатньому для проведення навчання у загальній школі з білоруською мовою навчання. Лише у єдиній семінарії воєводства Віленського буде необов'язкова наука литовської мови» [9]. Цим у Законі ще раз підкреслено нерівність правових можливостей у представників національних меншин.

Водночас, згідно з п. 18 Розпорядження, дозволялось, щоб вчительські державні семінарії, які існували до набуття чинності Закону про мову шкільної освіти і були на території, зазначеній у ст. 5 закону, зберегли ту мову навчання, яку мали до 31.07.1924 р. Програми навчальних дисциплін двомовних семінарій мали бути затверджені окремим розпорядженням [13].

Відповідно до п. 20 цього ж Розпорядження при вступі до польсько-українських чи польсько-білоруських семінарій від кандидатів вимагалось знання української (білоруської) мов [13]. У цьому ж пункті вказувалось, що рівень знання недержавної мови для вступу в педагогічні семінарії визначає Міністр віросповідань та публічної освіти.

Правовий режим застосування мов у середніх загальноосвітніх школах визначався ст. 6 Закону про мову шкільної освіти: «На офіційно затверджену вимогу 150 батьків учнів руської (української – В.М.) чи білоруської національності, які відвідують середні загальноосвітні школи з польською мовою викладання одного повіту чи міста, для забезпечення їм навчання рідною мовою, буде утворена державна середня загальноосвітня двомовна школа у тому ж, або найближчому повіті. Існуючі в одному місці (повіті чи місті – В.М.) окремі державні середні загальноосвітні школи, з польською та руською мовою викладання, *по можливості*, будуть об'єднанні в одну спільну двомовну» [9].

Вимоги ст. 6 Закону офіційно роз'яснено та прокоментовано у 21–23 пунктах Розпорядження від 07.01.1925 р. Зокрема, у п. 21 роз'яснено, що, із набрання чинності Закону про мову шкільної освіти можуть надалі створюватися середні загальноосвітні школи лише з державною мовою навчання або ж двомовні польсько-українські чи польсько-білоруські [13].

Отже п. 21 Розпорядження від 07.01.1925 р. фактично заборонив створення середніх загальноосвітніх шкіл з українською чи білоруською мовою викладання. Те що в ст. 6 Закону було сформульовано як «по можливості буде об'єднано в одну спільну (школу)», у п. 21 Розпорядження перетворилося в однозначне формулювання: «або школа з державною мовою навчання або двомовна школа». Однак в Законі про мову шкільної освіти не містилося норми, яка б прямо забороняла українцям чи білорусам мати для своїх дітей середні школи з українською чи білоруською мовами викладання.

Відповідно до ст. 7 Закону про мову шкільної освіти у середніх загальноосвітніх школах як приватних, так і державних з непольською мовою навчання обов'язково мали бути дисципліни, що викладалися польською мовою, а саме: польська мова та література, історія, географія та наука про сучасну Польщу [9]. Ця вимога закону тричі була прописана як у самому Законі, так і в різних пунктах Розпорядження від 07.01.1925 р.

Двомовність, а практично одномовність професійної освіти школярів запроваджувалась відповідно до ст. 8 Закону про мову шкільної освіти: «У державних професійних школах на бажання батьків учнів руської (української – В.М.) чи білоруської національності, які складають 40% від усієї кількості учнів, навчання буде провадитись двома мовами, польською та руською (українською – В.М.), чи польською та білоруською. Якщо таке бажання відсутнє, навчання провадиться державною мовою» [9]. Процедура юридичного оформлення запровадження в навчальний процес української (чи білоруської) мови у професійній освіті мала здійснюватись відповідно до пп. 22 та 23 Розпорядження 07.01.1925 р. Також у п. 25 Розпорядження вказувалося, що рішення про зміну мови навчання приймає Міністр віросповідань та публічної освіти [13].

Відповідно до ст. 9 Закону про мову шкільної освіти регулювалося питання про мову навчання у школах, що утримувались за кошти місцевих громад: «До шкіл, які створені та утримуються місцевим самоврядуванням з податків, що сплачуються населенням певного округу місцевого самоврядування, чи це є школи професійні, спеціальні чи середні загальноосвітні, стосуються ті ж

самі вимоги положень про мову навчання, які стосуються професійних (фахових) шкіл – ст. 8 Закону; якщо це школи загальноосвітні, то до них застосовуються вимоги положень про державні загальноосвітні школи – ст. 3 Закону» [9].

Зі змісту ст. 9 Закону випливало, що українці не мали права створювати професійних, середніх чи спеціальних шкіл з українською мовою навчання, навіть у тому разі, коли ці школи фінансувала і утримувала громада. Такі школи могли бути лише двомовними або з державною мовою навчання.

Відповідно до ст. 10 Закону про мову шкільної освіти його виконання та реалізація покладалася на Міністерство віросповідань та публічної освіти. Коли йшлося про мову шкіл, що утримувались за рахунок місцевого самоврядування, та сільськогосподарські школи, Міністерство віросповідань та освіти приймало рішення спільно з Міністерством внутрішніх справ та/чи з Міністерством сільського господарства [9].

Закон набрав чинності з 01 жовтня 1924 р., а усі нормативно-правові акти, що суперечили Закону, втрачали силу відповідно до ст. 11 [9].

Українські депутати Сейму пропонували польській більшості внести низку змін до Закону про мову шкільної освіти. Зокрема 1928 року Українське парламентське представництво запропонувало власний законопроект про мову шкільної освіти. У ст. 2 проекту пропонувалося замінити терміни «спільна школа» на терміни «школа з рідною мовою навчання» [358, с. 319]. Тобто, замість двомовної школи запровадити школу з національною мовою навчання.

У ст. 3 проекту змін до Закону про мову шкільної освіти пропонувалося, щоб школи (державні – В.М.) з рідною мовою навчання створювалися автоматично без будь-яких шкільних плебісцитів у гмінах, де національна меншина становила 50% відсотків населення. Якщо на певних адміністративних територіях відсоток національної меншини становив менше ніж 50% то, для створення україномовної школи вимагалось б 20 заяв від батьків дітей, які хотіли навчати своїх дітей не державною мовою навчання. Якщо таких дітей було менше 20, то для них у польській школі необхідно було викладати рідну мову як окремий предмет [358, с. 319].

У ст. 4 проекту змін до Закону про мову шкільної освіти пропонувалося, щоб відсоток середніх та професійних шкіл, а також учительських семінарій відповідав відсоткові населення певної національної меншини у державі.

У наступній статті проекту пропонувалось, щоб педагогічні кадри шкіл з рідною мовою навчання (не польською) були представниками тієї ж національності [358, с. 319].

Вказаний документ залишився лише проектом, нереалізованим у життя. Як зазначає польська дослідниця К. Гібель, польські уряди приймали лише рішення, які мали на меті подальше обмеження українців у галузі рідномовної освіти та полонізацію українського населення [358, с. 320].

Окрім законопроекту, внесеного українськими парламентарями, у квітні 1924 р. до Сейму надійшов законопроект екс-міністра освіти Б. Міклашевського. Він містив такі засадничі положення: «1. Школи польські і школи меншостей є об'єднані в одну систему; 2. Публічні загальні школи для меншин можуть бути створені в тих округах, де відсоток певної нацменшини складає не менше ніж 1/3 населення; 3. Школи для меншин можуть бути створені лише на прохання батьків; 4. Навчання у школі для певної меншини має провадитись рідною мовою 7 років, польська мова буде обов'язковим предметом 7 років; 5. Мова меншини може вивчатися як необов'язковий предмет і в польській школі, якщо цього бажатимуть батьки 18 дітей; 6. Наука релігії іншого обряду і визнання, (інше) ніж римо-католицьке, буде *по-можливості* запроваджена, якщо в школі є 12 дітей іншого віросповідання; 7. Приватні школи для меншин можуть бути створені з дотриманням загальнообов'язкових вимог» [387, s. 95].

Особливістю цього законопроекту стало те, що національні меншини могли за певних умов зреалізувати своє право на освіту рідною мовою, а утраквізму не було як такого. Також цей законопроект не встановлював жодних територіальних обмежень щодо створення шкіл з непольською мовою навчання. Ці положення та норми не були якоюсь новацією. У законопроекті Болеслава Міклашевського дублювалися положення, застосовувані у польському законодавстві, що врегульовувало правовий режим німецької мови у сфері освіти.

Таким, що розширив би існуючий правовий статус української мови міг стати проект змін до Закону про мову шкільної освіти від 31.07.1924 р. внесений депутатом Сейму Д. Великановичем. Депутат запропонував такі поправки: а) у всіх статтях закону замінити термін «руський», «русинський» на термін «український»; б) розширити просторову сферу дії вказаного Закону на території Краківського та Люблінського воєводств, де проживала значна частина українського населення; в) умови для відкриття шкіл з українською мовою навчального процесу є однаковими для усіх типів шкіл; г) повернути українську мову навчання до тих шкіл, які мали українську мову навчального процесу до набрання чинності Закону про мову шкільної освіти від 31.07.1924 р. [60, арк. 1].

Як вказує В. Виздрік: «20 лютого 1936 р. Комітет у справах національностей при Раді Міністрів Польщі ухвалив рішення, де рішуче заявив, що, «з уваги на необхідність забезпечити локальні інтереси польської меншини» про скасування утравістичних шкіл не може йтися. Наприкінці 1930-х років санаційний уряд почав розцінювати двомовні школи як систему, що вже себе вичерпала і перетворилася на гальмо для подальшої, інтенсивнішої полонізації українського населення. Тому йшлося про перегляд і скасування Закону про мову шкільної освіти» [170, с. 177].

Утім ці тенденції проявилися значно швидше. У рапорті міністра внутрішніх справ Польщі Казимира Млодзяновського, датованому 1926 р., вказується: «Намір утравізації деяких руських гімназій значною мірою є невдалими, у зв'язку з тим, що поляки відмовляються посилати своїх дітей до середніх утравізованих шкіл» [387, s. 287].

Аргументовано викрив справжню мету утравізму у школах Галичини Володимир Кузьмович у промові в польському сеймі. Український депутат, який працював над бюджетом міністерства віросповідань та публічної освіти, зазначив, що більшість двомовних (утравістичних) шкіл створені на 90% з українських шкіл і на 10% з польських. Також депутат ставив риторичне питання: «Якщо утравізм – засіб зближення українського та польського народів, чому поляки не навчаються в утравістичних школах?» [172].

Ці інтенції польського урядовця й українського депутата свідчать, що справжньою метою запровадження двомовності у початковій та середній освіті, стало позбавлення українців (аналогічно білорусів і литовців) права на освіту національною мовою.

Закон про мову шкільної освіти, який запроваджував двомовність у систему шкільної освіти, не влаштовував ані представників української національної меншини, ні польські урядові кола. А політика введення двомовності в освіті визнана помилковою з обох сторін.

У цій ситуації національні меншини – українська, білоруська та литовська намагалися реалізувати право на освіту національною мовою з допомогою приватної освіти. Тобто, важливість приватної освіти для української меншини обумовлювалася тим, що для українців приватна школа (окрім початкової) була єдиною національною школою. У Галичині найбільшу мережу недержавної освіти організувало товариство «Рідна школа».

Відповідно до 2-го абзацу ст. 1 Закону про мову шкільної освіти, приватні школи з недержавною мовою навчання можна створювати на тих же умовах, що й приватні школи з польською мовою навчання [9]. В теорії, Закон про мову шкільної освіти мав на меті реалізувати конституційний принцип, викладений у ст. 110 Основного Закону Польщі [5]. Відповідно до цієї статті Конституції Другої Речі Посполитої 1921 р. національні меншини мали право створювати приватні школи та вільно застосовувати в них рідну мову.

Закон, що передбачав вимоги до організації приватних шкіл, в т. ч. з недержавною мовою навчання, а також вимоги до організації навчально-виховного процесу, прийнято у 1932 р.: «Закон про приватні школи, наукові та виховні заклади» від 11.03.1932 р. (далі – Закон про приватні школи) [17].

У ст. 1 Закону про приватні школи від 1932 р. встановлювалося, що приватні школи підпорядковуються Міністерству віросповідань та публічної освіти», а на органи шкільної влади покладається функція контролю за її діяльністю (ст.ст. 1–2 Закону). Цей орган виконавчої влади санкціонував

відкриття/закриття школи, призначення (звільнення) директора та вчителів (ст.ст. 6–7 Закону) [17].

Особливої уваги заслуговують положення ст. 4 Закону про приватні школи від 1932 р., невиконання яких могло призвести до ліквідації приватної школи, а саме: «а) якщо, школа не функціонувала 3 місяці без вагомих причин; б) недостатній професійний та виховний рівень персоналу школи упродовж 3-х років; в) у своїй діяльності школа не дотримується вимог статуту; г) навчання чи виховання молоді відбувається у дусі не лояльному до держави».

У Законі про приватні школи 1932 р. містився термін «лояльність» щодо польської держави як обов'язкова умова відкриття і функціонування таких шкіл. Водночас у цьому законодавчому акті відсутнє будь-яке юридичне визначення вказаного терміна (лояльність), що могло призвести (і призводило) до необґрунтованих зазіхань з боку компетентних органів. М. Рудницька з цього приводу зазначила, що «Навіть охорона прав, яку гарантує закон, навіть вживання української мови трактується як нелояльність» [82, с. 521].

У ст. 7 Закону викладено умови, за яких контролюючі органи шкільної влади мали право звільнити директора чи вчителя приватної школи: «Влада шкільна може вимагати звільнення, директора, керівника чи вчителя школи, якщо визнає, що останні: а) здійснюють шкідливий вплив на молодь школи; б) не дотримуються вимог та статуту школи; в) якщо стануть відомі факти не дотримання своїх обов'язків директором чи вчителем» [17].

М. Рудницька під час дебатів над проектом Закону про приватні школи мала всі підстави стверджувати, що законопроект «шкідливий зі становища потреб українського населення, та зі становища розвитку української освіти та культури. Зважаючи на велике значення приватного шкільництва для нації, що не має власної державності». Депутатка стверджувала, що законопроект нехтує постанови Трактату про права меншин, які є міжнародними гарантіями прав українського населення, вводить поліцейську систему у сферу освіти через вживання визначень політичної благонадійності та лояльності до держави [82,

с. 502]. Дирекція та учителі школи могли бути усунені, якщо контролюючі органи запідозрять їх у нелояльному ставленні до правлячого режиму.

Закон про приватні школи від 1932 р. був чинним на території майже всієї Другої Речі Посполитої (ст. 14 Закону), окрім воєводства Сілезії, де вивчення німецької мови у школах визначалося окремим документом.

Висновки до 3 розділу

1. Усі три Закони, що регулювали мовні відносини у публічній сфері, прийняті Польським Сеймом 31 липня 1924 р. Мовні закони надавали певні мовні права українцям, білорусам та литовцям, які проживали на власних етнічних землях на сході і на північному сході Другої Речі Посполитої. Закони об'єднувало те, що мовні права, надані українцям, були обмежені чітко визначеною територією, – це воєводства Східної Галичини та Волині. Українці, які проживали на території Лемківщини, Холмщини та Підляшшя, були де-юре позбавлені мовних прав. Це звужувало правовий статус української мови в Другій Речі Посполитій у порівнянні з правовим статусом української в Австро-Угорщині, що стало суттєвим недоліком польського мовного законодавства.

3. Закон «Про державну мову і мову урядування органів державної влади та органів самоврядування влад адміністративних» від 31.07.1924 р. визначав правовий режим польської, української, білоруської та литовської мов у місцевих органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування. Кожна зі згаданих в Законі національних меншин могла застосовувати рідну мову у відносинах тільки з місцевими органами влади і лише на чітко окресленій території. Відповідно до цього закону, мовні права українців (так само, як білорусів чи литовців) були обмежені можливістю подання звернення рідною мовою до місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Службові особи органів місцевої влади були зобов'язані приймати ці звернення і відповідати тією ж мовою на звернення громадян, хоча й з певними

застереженнями. Одні юридичні обмеження стосувались права отримати відповідь рідною мовою для українців Волині, які мали додатково висловити таку вимогу. Інші обмеження стосувались мешканців міст, що мали окремий адміністративний статус, як, наприклад, Львів. У цьому разі можливість отримувати відповідь українською мовою на звернення залежала від рішень міської влади, яка самостійно ухвалювала, чи можна надавати громадянам відповідь на їхні звернення рідною мовою. Це порушувало конституційний принцип рівності громадян Другої Речі Посполитої перед законом і тому суперечило конституційним принципам мовної політики Другої Речі Посполитої.

4. Випадки, коли можна було застосовувати українську мову (так само білоруську чи литовську) під час судового процесу, були перераховані у 9-ти пунктах ст. 2 Закону по мову судочинства та нотаріату. Відповідно до цієї статті, обвинувачені, сторони (адвокати) та свідки української національності мали певні права щодо застосування рідної мови у судовому процесі, а саме: усно звертатись до органів суду та прокуратури, подавати до суду документи, правові засоби, складені рідною мовою; під час кримінального провадження сторони української національності могли вимагати, щоб їх свідчення чи зізнання були долучені до суддівського протоколу українською мовою; підсудний міг вимагати, щоб обвинувальний вирок був вручений йому українською мовою, окрім оригіналу, складеного державною мовою; сторони мали право вимагати, щоб до вироків, рішень суду, складених державною мовою, був долучений офіційний переклад цих судових документів українською мовою; витяги з актів про право власності та судові угоди могли складатись українською мовою.

На практиці застосування української мови під час судового провадження у більшості випадків можливе лише за клопотанням заінтересованої особи української національності. У разі відсутності такої вимоги з української сторони, сподіватися на вживання недержавної мови у судовому процесі не доводилося.

5. Існували відмінності в обсязі мовних прав українців Галичини та українців Волині, що впливало зі змісту ст.ст. 4 і 5, Закону «Про мову

урядування судів, органів прокуратури і нотаріату». Лише у судах Львівського апеляційного округу українські адвокати мали право виголошувати промови українською мовою перед постановленням вироку суду (ст. 4 Закону). Відповідно до ст. 5 Закону, українці Галичини мали право вимагати, щоб Верховний Суд вручав їм судові документи (вироки, рішення) разом з оригіналом державною мовою також і офіційний переклад на українську мову. Українці, які проживали на Волині, і в першому, і в другому випадках були позбавлені таких прав. Не мали цих прав також ні білоруси, ні литовці, які були громадянами Польщі. На нашу думку, це суперечило конституційному принципу рівності громадян Другої Речі Посполитої перед законом (ст. 96 Березневої Конституції Другої Речі Посполитої 1921 р.). Українці мали право вимагати, щоб нотаріуси виготовляли юридичні документи їхньою рідною мовою в межах адміністративних територій, окреслених у ст. 3 Закону про мову судочинства та нотаріату.

6. Одним з суттєвих недоліків Закону про мову судочинства та нотаріату стала відсутність визначеності в питанні про фаховий переклад судових документів, а також про залучення професійного перекладача лише «у разі необхідності» фактично нівелювали правові можливості українців на ознайомлення з судовими документами та всіма обставинами судового провадження рідною мовою. Неправовий характер мав також припис Міністерства юстиції від 30.09.1924 про те, що відсутність перекладу касаційної скарги на державну мову, яка вноситься до Верховного Суду, тягне за собою неприйняття її до розгляду взагалі. Зазначене засвідчує невідповідність цього підзаконного акта Конституції Другої Речі Посполитої й Закону про мову судочинства та нотаріату. Відтак відзначаємо негативну спрямованість цього підзаконного акта щодо мовних прав українців у Другій Речі Посполитій.

7. «Закон, що містить деякі постанови в організації шкільництва» від 31.07.1924 р. зводив до мінімуму можливості українців на отримання державної середньої та вищої освіти рідною мовою через низку обмежень. Положення ст. 1 Закону про мову шкільної освіти надавали можливість отримати початкову освіту рідною мовою лише українцям, які проживали в межах Східної Галичини

та Волині. Тобто українське населення поза межами вказаних територій, хоча б і проживало компактно, не мало жодних правових підстав та можливостей для того щоб отримати освіту національною мовою. Це було серйозним порушенням мовних прав українців Західної Галичини (Лемківщини, Холмщини та Підляшшя) й суперечило зобов'язанням Польщі перед державами Антанти.

8. Права української більшості населення українських етнічних територій ставилися нижче ніж польської меншості, яка проживала на українських землях. Діяло положення ст. 3 освітнього Закону 1924 р., що у разі існування двох шкіл в одному окрузі – польської та української – українська мала бути ліквідована. Такий метод асиміляторства, як запровадження двомовних шкіл (на місці одномовних національних), застосовувався лише для українців, білорусів та литовців, але не німців, які як і українці становили компактну розселену національну меншину.

9. Помітно негативну роль у визначенні правового режиму української мови у сфері шкільної освіти мали приписи Міністерства віросповідань та публічної освіти Польщі. Зокрема, розпорядження Міністерства віросповідань та публічної освіти від 07.01.1925 р. у п. 8 містило вимоги щодо юридичного оформлення декларацій про вибір мови навчання. Водночас, детальна процедура юридичного оформлення стосувалася лише батьків, які вирішили навчати дітей рідною мовою, а не державною. Це створювало різницю у правовому статусі польськомовних та україномовних громадян Польської держави, що суперечило її конституційним принципам про рівність усіх громадян перед законом (ст. 96 Конституції 1921 р.). Аналіз приписів розпорядження від 07.01.1925 р. дає підставу стверджувати, що шкільні куратори та інспектори як представники влади мали можливість маніпулювати результатами волевиявлення громадян у питанні вибору мови навчання. Здійснювалось це для зменшення кількості шкіл з українською мовою навчання і збільшення двомовних. Цілком слушна ідея про можливість вибору мови навчання у школі була перетворена на механізм маніпуляцій із деклараціями, про що свідчать скарги та звернення українців щодо порушення своїх мовних прав.

РОЗДІЛ 4

СУДОВА ПРАКТИКА ЩОДО ПРАВОВОГО СТАТУСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ

4.1 Судова практика у сфері мовних правовідносин до прийняття польського мовного законодавства у 1924 р.

Висвітлення судової практики у сфері мовних правовідносин у Другій Речі Посполитій здійснено нами на основі судових скарг і звернень українських фізичних та юридичних осіб у зв'язку з порушенням мовних прав. Опрацьовано кореспонденцію між Міністерством юстиції, адміністрацією воєводств, керівництвом ЛАС і судами нижчого рівня – окружними та повітовими, щодо застосування польської та української мов у роботі органів судочинства та органів виконавчої влади на території Східної Галичини.

Важливе значення мають документи, що засвідчують офіційну позицію польського Мін'юсту. Як свідчить судова практика, останньому доволі часто доводилось давати офіційні роз'яснення щодо належного правозастосування чинних на той час нормативно-правових актів органами судової влади в Галичині.

Так, у вказівці Міністерства юстиції від 16.02.1920 р. констатується, що у чинному законодавстві відсутня нормативно-правова база щодо застосування мов [19, арк. 12]. Тому Мін'юст вказав судам на обов'язкове вживання польської мови, без огляду на громадянство та національність особи. Це ж стосується й колишніх австрійських адвокатів, які в польських судах мають послуговуватися винятково державною мовою. Як приклад, наведено прецедент, коли скарга, написана німецькою мовою, була повернута скаржникові без розгляду, для внесення її польською (йдеться про спір між Генрі Бенером та Міністерством фінансів Польщі про післявоєнні компенсації) [19, арк. 12]. Прецедент повернення апеляційної скарги стороні без її розгляду через відсутність перекладу на державну мову був закріплений у нормах польського мовного

законодавства 1924 р.* Аналіз матеріалів архівних справ фонду 151 «Апеляційний суд у Львові» [19; 21; 23] свідчить про значну кількість листів (більше десяти) судів нижчої інстанції надісланих до ЛАС з проханням офіційно роз'яснити питання застосування польської мови як державної, а також української та німецької мов у судочинстві Східної Галичини.

У цих листах суди погоджувалися, що звернення сторін української національності вони мають приймати рідною мовою. Водночас висловлювались сумніви, якою мовою складати судові рішення в таких випадках, то ж просилося про офіційне роз'яснення ЛАС.

У деяких судах (окружний суд в Белзі [19, арк. 23] та окружний суд у Золочеві [19, арк. 24]) вважали, що до рішень, виданих польською мовою, необхідно долучати український переклад, оскільки положення австрійських законів щодо застосування мов зберігають свою чинність у Східній Галичині. Вказані суди мотивували свою позицію, посилаючись на «Указ про зміни у здійсненні судочинства на колишніх австрійських територіях» від 08.02.1919 № 15 поз. 200 [2] (далі – Указ від 08.02.1919 р.), де, як вони зазначали, вказувалося, що *чинними залишаються австрійські розпорядження, які регулюють питання застосування польської та української мов.* Згідно з абз. I ст. 9 цього Указу, органи судової влади мали вживати польську мови як урядову. У абз. II ст. 9 вказувалося, що окремі австрійські приписи окреслюють, де і в якому обсязі дозволяється застосування мови руської і німецької [2].

У інших судах, як наприклад, в окружному суді в Чорткові, вважали, що судові рішення мають складатися винятково польською мовою. У суді обґрунтували свою позицію, посилаючись на цей же Указ від 08.02.1919 р. Як зазначив керівник цього окружного суду, згідно з Указом, суд застосовує польську мову як урядову, а абз. II ст. 9 цього ж Указу нібито встановлює, що

* Яскравим прикладом дії нового мовного законодавства може бути випадок про повернення без розгляду касаційної скарги Михайла Корецького. Верховний Суд Другої Речі Посполитої не прийняв до розгляду його касаційну скаргу через відсутність перекладу державною мовою. Суд вирішив, що відповідно до Закону про мову судочинства та нотаріату українці мають право вносити звернення рідною мовою лише до судів, перелічених ст. 3 вказаного Закону. До вказаного переліку не внесено вищу касаційну інстанцію, отже, скаргу слід повернути стороні без розгляду [27, арк. 16].

окремі приписи щодо вживання руської (української) мови до цього часу не видані, відтак до видання таких законів має застосовуватись загальне правило, згідно з яким урядовою мовою є польська. Керівник Чортківського окружного суду, посилаючись на те, що справи про застосування мов мали засадничий характер, просив президію ЛАС про офіційне роз'яснення [19, арк. 27].

У листі, адресованому Президентові ЛАС, йшлося про рішення повітового суду у Мельниках, що перебував під його юрисдикцією. Останній ухвалив судові рішення українською мовою, хоч і надрукував це польськими літерами. Вказувалося, що цьому передували скарги товариства взаємних забезпечень «Дністер» (далі – тов. «Дністер»), подані до Чортківського окружного суду українською мовою. На думку керівника цього окружного суду, повітовий суд у Мельниці вчинив помилково, оскільки на звернення, внесені до суду українською мовою, слід було видати рішення польською мовою [19, арк. 27].

Шовіністичний та неправовий характер польської судової адміністрації на місцях виявляє довідка повітового суду у Винниках надіслана до окружного суду у Львові від 08.07.1920 № 284 17 J/20. У цьому документі вказувалося: «Товариство взаємних забезпечень Дністер внесло скаргу у зв'язку з порушення прав «української» мови. Насамперед треба зазначити, що «української» мови так само не існує, як не існує мови буковинської, сілезької чи пруської. Ніколи не існувало і не існує жодних приписів про права «української» мови. Згадані позовні заяви про стягнення заборгованості за кредитними договорами (у скаргі – наказ заплати – В.М.) були внесені руською мовою, а судові рішення з цього питання ухвалено польською мовою...» [21, арк. 2]. Обґрунтовуючи свою позицію, суд мотивував тим, що приписів про застосування у роботі судів іншої мови, окрім польської, не існує, а австрійські закони нібито уже втратили чинність. Посилаючись на Указ від 08.02.1919 р., Винниківський суд стверджував, що, відповідно до ст. 9, існує норма, згідно з якою мовою урядування судів є польська, а інших приписів щодо застосування мов до цього часу (1920 р.) не видано. Тому, на думку суду, слід неухильно дотримуватись правової норми, встановленої у ст. 9 Указу від 08.02.1919 р. Водночас, повітовий суд Винник усе ж таки звернувся за роз'ясненням щодо застосування мов у судочинстві Львівського окружного суду.

Прохання про роз'яснення порядку застосування української та німецької мов у судочинстві висловили у листах до вищої інстанції й окружні суди Львова [21, арк. 3] та Сянока [21, арк. 5].

Зазначене свідчить не тільки про низьку обізнаність судових установ із чинною нормативною базою з мовних правовідносин, а й про шовінізм посадових осіб судових установ щодо українців, мови яких нібито «не існувало».

Неоднакові підходи до одного й того ж питання судів Галичини спонукали Мін'юст внести офіційне роз'яснення щодо застосування нормативно-правової бази у питаннях застосування польської та української мов у судочинстві. Відтак у листі до Президента ЛАС від 06.08.1920 р. міністерство зазначило: «До Міністерства юстиції дійшла інформація про те, що у судовій практиці існують сумніви щодо того, у якому обсязі під час судового процесу можна уживати мови руської. Абз. II ст. 9 Указу від 08.02.1919 р. № 15 поз. 200 буває не правильно тлумачено, що він нібито відсилає до нормативних актів, які в майбутньому мають бути прийняті. Таке тлумачення є помилковим. У згаданому абзаці йдеться про те, що «Окремі приписи окреслюють, де і в якому обсязі дозволяється вживання мови руської і німецької. Вживання часу теперішнього в слові «окреслює» вказує чітко. Даний абзац відсилає до приписів чинних, які існували до часу появи указу, допоки законодавці Польщі не видадуть нових законів у цій справі: оскільки до цього часу немає інших законів, на разі є чинними права, надані мові руській, за часів австрійських. Прошу Пана Президента про доведення цих роз'яснень до Пана Прокурора при Апеляційному Суді та підлеглих судів» [19, арк. 28].

Рішення Польського Мін'юсту про застосування правових норм австрійського законодавства у сфері мовних правовідносин змусило ЛАС надіслати відповідні вказівки судовим інстанціям, які були під його юрисдикцією. Про це свідчать доповіді окружних судів (у Золочеві [19, арк. 62], Тернополі [19, арк. 63], Сяноку [19, арк. 65], Чорткові [19, арк. 68], Перемишлі [19, арк. 71]) до ЛАС, датовані квітнем – травнем 1921 року. Тут йшлося про те, що суддям та адміністрації вказано на необхідність дотримання мовних прав українців, а в разі повторного порушення мовних приписів (очевидно, австрійських. – В.М.) винних буде притягнуто до дисциплінарної відповідальності.

Керівники окружних судів у Перемишлі та Чорткові, зокрема, виправдовувались за вживання латинських друкованих літер для написання судових рішень українською мовою через відсутність друкарських машин із українським шрифтом. Так, у листі керівника Чортківського окружного суду як аргумент зазначено: «в часи *українського перевороту* українці застосовували друкарки з латинським шрифтом» [19, арк. 68].

Припускаємо, що вагомою передумовою для з'ясування питання про складання судових рішень українською мовою у судах Галичини стали скарги, складені юристами тов. «Дністер»*. В опрацьованій архівній справі містяться чотири скарги українською мовою до ЛАС. Перша з них, зареєстрована 20.11.1920 р. [19, арк. 47], друга – 18.03.1921 р. [19, арк. 51], третя – 07.04.1921 р. [19, арк. 55] і четверта – 28.07.1921 р. [19, арк. 73].

Зміст скарг полягав у тому, що на звернення до судових інстанцій, написаних українською мовою, суди Галичини видають рішення польською мовою. На думку юристів тов. «Дністер», це не відповідало чинному законодавству у сфері мовних правовідносин. У всіх скаргах зроблено посилання на конкретні реєстраційні номери судових рішень (повітових та окружних судів), виданих для тов. «Дністер» польською мовою. У скаргах зазначалось, що судові рішення польською мовою для української сторони видаються навіть після того, як ЛАС у листі, вказав припинити практику складання таких документів польською мовою судовими інстанціями, що знаходяться під його юрисдикцією. Повітові та окружні суди нехтують не лише мовними правами українців, вказувалося у скаргах, а й вказівками вищих інстанцій.

Для прикладу процитуємо одну зі скарг тов. «Дністер» до ЛАС від 18.03.1921 № 8925 [19, арк. 51]. У заголовку зазначено, що скарга складена через порушення судами прав української мови, далі за текстом: «На наші дотеперішні жалоби внесені з приводу порушення східно-галицькими судами зобов'язуючих законних постанов щодо прав української мови повідомила нас Висока Президія, що видала доручення строго дотримуватись тих постанов (законів). Суди, мов на глум тим постановам і дорученням Високої Президії, й надалі пишуть свої

* Усі скарги містили штемпельну відбитку, на якій вказано «Товариство взаїмних забезпечень Дністер».

рішення (ухвали) польською мовою та свідомо топчуть закон і нехтують вказівки своїх влад, немов переконані, що за це не будуть покарані. Суди першої інстанції просто засипають нас своїми польськомовними наказами, рішеннями, тощо, хоч знають добре, що ми є одною з найбільших українських інституцій в Галичині, знаних не лише тут, а й далеко за її межами. Вже з цієї причини суди мали би до нас відноситись по українськи, щоб не дратувати національних почувань населення Східної Галичини, а вже на усі подання, внесені українською мовою, мали б приходити відповіді в тій мові. Від нашої останньої скарги (внесено у кінці листопада 1920 р.) по нинішній день зібрали ми дуже багато всяких рішень від різних судів Східної Галичини, виготовлених польською мовою, і ті рішення додаємо до скарги» [19, арк. 52].

Таких рішень судів першої інстанції, виданих польською мовою, лише в одній скарзі подано понад три десятки. Відтак скаржник вимагав: «1) Зарядити щоби суди на будуче дійсно дотримувались обов'язку і законів щодо мовних прав української мови; 2) притягнути до відповідальності винних; 3) повідомити про наслідки розгляду скарги» [19, арк. 52].

Аналогічні скарги тов. «Дністер» містяться в архівних справах фонду 151 ЦДІАУ, м. Львів «Апеляційний суд у Львові» за № 322 [21, арк. 1, 4] (дві скарги) та № 553 [23, арк. 2] (одна скарга). Можемо припустити, що таких скарг тов. Дністер до повітових та окружних судів було чимало, оскільки у службовому листуванні судів Львівської апеляції згадки про це є постійними.

Про застосування правових норм австрійського законодавства у сфері мовних правовідносин міжвоєнної Польщі свідчить лист польського Мін'юсту (від 12.07.1922 р. № II К. 3223/22), адресований ЛАС (далі – лист Мін'юсту від 12.07.1922 р.). Він стосується скарги українського часопису «Вперед» на дії окружного суду у Львові [19, арк. 106]. Зі змісту листа очевидно, що вказаний часопис вважав незаконними певні процесуальні дії окружного суду, а саме:

- 1) судове провадження відбувалося польською мовою, незважаючи на те, що скарга проти конфіскації номера газети була внесена часописом українською мовою;
- 2) ведення протоколів під час судового процесу здійснювалося польською мовою;

3) вручення апеляційним судом у Львові рішення для часопису «Вперед», який затверджував рішення про конфіскацію номера, здійснене польською мовою.

Мін'юст дав оцінку діям окружного суду та часопису. Щодо п. 1 скарги Мін'юст констатував: «Кримінальне провадження проти часопису «Вперед» відкрито за поданням прокурора*. Відповідно до п. 2 спільного Розпорядження міністерств від 5 червня 1869 р. № 2354 міністрів внутрішніх справ, релігії і освіти, фінансів, сільського господарства та торгівлі, юстиції, міністерства оборони і громадської безпеки стосовно мови урядової органів влади і суду в Королівстві Галичини прокурор зобов'язаний вносити свої подання до суду польською мовою. Теж саме стосується і усних заяв та клопотань прокурора упродовж судового процесу. Останнє положення п. 2 розпорядження звучить так: «не змінюючи існуючих приписів щодо вживання мови при остаточних розправах», відтак є неактуальним, оскільки таких приписів не існує. Тому скарга часопису «Вперед» з приводу усних заяв прокурора, які він зробив польською мовою, задоволенню не підлягає. Прокурор, незважаючи на те, що мовою сторони була українська, а також незважаючи на те, що правові засоби були внесені до суду українською мовою, діяв у межах чинного законодавства. Водночас, усна розправа (судові дебати – В.М.) мала відбуватися рідною мовою сторони (відповідно до п. 2 розпорядження Міністерства юстиції від 09.07.1860 № 10340)» [19, арк. 106]. Здійснивши у 2-му розділі дисертації аналіз вказаних австрійських нормативно-правових актів, що на них посиляється у своєму листі Мін'юст (від 12.07.1922 р.), треба констатувати, що й справді не існувало спеціальних приписів, які б зобов'язували прокурора виступати в суді недержавною мовою.

У цьому ж листі Мін'юсту від 12.07.1922 р. щодо п. 2 скарги часопису «Вперед» зазначено: «ст. 9 декрету від 08.02.1919 №15 поз. 200 встановлює у абз. I, що урядовою мовою польських судів є польська, а в абз. II підтверджено чинність окремих приписів, які визначають де і у якому обсязі дозволено застосування руської (української – В.М.) та німецької мов. Слід зазначити, що припису, який би

* Лист прокурора при Львівському апеляційному суді щодо публікацій у часописі «Вперед» до Президента Львівського апеляційного суду міститься також в архівній справі Фонд 151, опис 1 а, справа № 540 «Справа по розслідуванню скарг громадян на Суди Львівського Апеляційного Округу через бюрократичне виконання своїх функцій» [22, арк. 104].

встановлював, що протоколи судових дебатів, навіть якщо це стосується сторін руських (українських – В.М.), мають складатися руською мовою, немає. А австрійське розпорядження від 09.07.1860 № 10340 не стосується протоколів, що складаються на завершальній стадії судового розгляду (...) У тексті Указу від 08.02.1919 №15 поз. 200 не має спеціального припису щодо складання протоколів руською мовою, відтак, з цього приводу існує загальна засада абз. І ст. 9 вказаного указу про те, що протоколи мають складатися польською мовою» [19, арк. 106].

Мусимо заперечити тезу польського Мін'юсту, висловлену у листі від 12.07.1922 р., про те, що не існувало приписів, які б зобов'язували суд складати протоколи рідною мовою обвинуваченого чи сторони. Зважаючи на те, що Мін'юст посилається на австрійське Розпорядження від 09.07.1860 № 10340, констатуємо хибність позиції суду, яка не відповідає змісту цього акта.

По-перше, в абзаці І п. 2 Розпорядження від 09.07.1860 № 10340 вказано: «У службових відносинах судів зі сторонами необхідно дотримуватись непорушної засади: сторонам можна не тільки вносити свої подання або заяви до судів краєвою мовою чи німецькою, а й органи судової влади зобов'язані в службових зносинах вживати під час судових дебатів та у письмових рішеннях зрозумілу для сторін мову» [372, с. 53].

По-друге, в абзаці ІХ п. 2 цього ж Розпорядження вказано, що завершальна стадія судового процесу (судові дебати та постановлення вироку) у кримінальних справах має здійснюватися рідною мовою обвинуваченого [372, с. 53]. На нашу думку, цього було достатньо, щоб вважати обґрунтованою скаргу часопису «Вперед» та хибність тлумачення Мін'юсту, який фактично підтримав позицію суду про складання протоколів судових засідань державною мовою, а не рідною мовою сторони, яку притягнули до юридичної відповідальності.

Щодо п. 3 скарги часопису «Вперед», то польське Міністерство юстиції роз'яснило, «щодо судових рішень окружних та апеляційних судів, які вручені сторонам польською мовою, скарга є обґрунтованою». Отже, польське Міністерство юстиції зрештою визнало чинність приписів австрійського законодавства, зокрема, розпорядження від 09.07.1860 № 10340. Відповідно до абзацу ІХ п. 2 цього Розпорядження, судові дебати, оголошення вироку та

вручення його обвинуваченому протоколюються, оголошуються та складаються мовою, яка є рідною для обвинуваченого [19, арк. 107].

У наступному листі польського Міністра юстиції від 28.08.1922 № II К 5537/22 доручено повідомити часопис «Вперед», що з приводу вручення судового рішення польською мовою видано вказівку про службове розслідування за вказаним фактом. Щодо інших пунктів скарги (п. 1 та п. 2) часопису, Мін'юст порушень судами чинного законодавства не виявив [19, арк. 109].

Проаналізувавши текст листа, робимо висновки про небажання Міністра юстиції, як він сам зазначив: «змінювати існуючу практику застосування руської мови у судах Польщі». Міністр вказав, що не вважає за необхідне, аби інформація про службове розслідування у зв'язку із врученням обвинуваченому судового рішення про конфіскацію номера газети польською мовою, була доведена до судів, що перебувають під юрисдикцією ЛАС. Вбачаємо у цьому небажання Мін'юсту змінювати ситуацію на користь польських громадян української національності, незважаючи на те, що закон був на їхньому боці.

Типовою була ситуація, коли у судах Східної Галичини по-різному вирішувалося питання про застосування мов у процесі судочинства. Підтвердженням цьому служить лист Голови окружного суду м. Станіслав від 21.04.1923 р. до Президента ЛАС (на листі є відбиток штампу Мін'юсту, що свідчить про його опрацювання міністерськими чиновниками). Йшлося про необхідність офіційного роз'яснення вищою інстанцією питання, якою мовою слід складати судові акти у справах про спадкування. Голова окружного суду в Станіславі зазначив: «чинні в цій сфері австрійські приписи (у сфері мовних відносин – В.М.), не є ані достатньо зрозумілими, ані точними та не вичерпними. Зрештою судова практика є настільки різною, навіть не те, що в різних судах, але й в різних відділах одного й того ж суду мовні приписи бувають по різному інтерпретовані, в залежності від того, чи керівником даного відділу суду є суддя польської чи руської національності. Зважаючи на вказане, зачеплене питання в доповіді начальника повітового суду не позбавлене політичного підґрунтя і є дуже дражливим, не хочу в тій справі вирішувати самотійно і тому цю довідку доповідати президії (апеляційного суду – В.М.)» [19, арк. 114].

У фондах ЦДІАЛ виявлена довідка з грифом «таємно» (датована 1935 р.) за підписом голови ЛАС для Мін'юсту про кількість суддів та службовців української національності, працюючих в судах Львівського апеляційного округу [26, арк. 1]. Там вказується, що є 8 діючих гродських суддів, 46 судових аплікантів та експертів руської, тобто української національності. Незважаючи на те, що не було прямої вказівки про обмеження числа судових виконавців української національності, у довідці наведено 4 прізвища українців, звільнених з посад через негативну характеристику, надану урядниками Львівського воєводства, щодо їхніх політичних поглядів і неприхильного ставлення до польської державності. Одного українця – Корнела Целевича не призначено на посаду судового експерта у Львівському окружному суді через негативну характеристику поліції, оскільки цей чоловік не виявив бажання співпрацювати з поліцейськими органами [26, арк. 2]. Траплялося також, коли польські шовіністичні організації виступали проти призначення на посаду суддів непольської, зокрема, української національності [20, арк. 1].

Ще однією типовою скаргою українських юристів були скарги на службовців судів, які польською мовою складали документи про державну реєстрацію правочинів у цивільних правовідносинах. Одна з них, зареєстрована в Львівському апеляційному суді 30.04.1923 р., – від адвоката М. Воробця на службовця суду м. Калуша п. Горовіца, який здійснював, як написано у скарзі «легалізаційну клявзулю», тобто склав документ про державну реєстрацію договору купівлі-продажу між сторонами української національності, польською мовою [19, арк. 121]. Адвокат вказав, що своє рішення службовець вмотивував тим, що такий документ є внутрішньою документацією. Адвокат М. Воробець констатував, що до цього часу існувала судова практика, коли правочин складений між сторонами українською мовою, то й документ про державну реєстрацію правочину у суді видавали тією ж мовою. На думку скаржника, легалізація договору (акт про його державну реєстрацію) вручається сторонам, а не залишається у суді. Адвокат просив притягнути п. Горовіца до відповідальності та роз'яснити йому, як треба діяти у подібних випадках.

Далі М. Воробець зазначив: «Скарга на п. Горовіца внесена з надією, що Президія (Львівського апеляційного суду – В.М.) задовольнить його вимоги і зволить повчити п. Горовіца, щоби здійснював легалізацію документів, згідно з постановами закону і дотеперішньою практикою, вважав легалізацію не за внутрішнє урядування, а за зносини суду зі сторонами приватними, котрі повинні переводитись (здійснюватись – В.М.) винятково в тій мові, в якій забажає зацікавлена сторона» [19, арк. 122].

З приводу скарги М. Воробця, керівник окружного суду у Станіславі у окремому листі підтримав позицію повітового суду в Калуші щодо складання актів про державну реєстрацію правочинів лише польською мовою як мовою внутрішнього урядування [19, арк. 123]. На листі є штампель про реєстрацію його як вхідного документа у Польському Міністерстві юстиції.

У цій архівній справі міститься також лист Львівського воєводи від 17.10.1923 р. № 2313/4 [19, арк. 131], де він скаржиться Президентові Львівського апеляційного суду, що у воєводство для державної реєстрації надходять контракти, складені руською мовою, окрім цього, деякі урядники свої підписи та посади вписали руською мовою.

Воєводство висловило думку, що такі спроби не відповідають чинному австрійському законодавству, зокрема спільному австрійському Розпорядженню від 05.06.1869 № 2354, відповідно до приписів якого, мовою урядування польських судів є польська. Документи про державну реєстрацію правочинів мають бути складені польською мовою, оскільки вказані документи готуються не лише для зацікавлених сторін, а й для органів влади.

Існує низка документів, в яких задекларована офіційна позиція польського Мін'юсту з цього питання. Зокрема позиція Міністерства висловлена у таємному листі від 29.11.1923 р. № I U. 4042/23 до керівника ЛАС [19, арк. 134]. Тут вказано: «З'ясування питання про мову легалізаційних судових документів (акти про державну реєстрацію правочинів), не є нагальним. І в одному, і в другому випадках питання легалізації документів треба вирішити однаково. Такі документи не стосуються конкретної сторони, а швидше посвідчують загальний певний факт, відтак, це потрібно складати польською мовою. Мін'юст

уповноважує пана Голову до видання судам Львівського апеляційного округу вказівки на предмет мови легалізаційних судових документів. (...) *Разом з тим Мін'юст апробує позицію п. Президента, що книги ґрунтові, колійові, нафтові, реєстр торгівельних фірм, як усі книги публічні, проваджені судовою владою, мають заповнятися винятково польською мовою.* Очевидно державна реєстрація (Kontestacja tabularna) на документах має бути мовою запису в книгах ґрунтових, а потім мовою польською. У цьому питанні *Президент має обмежитися до надання судам вказівки по мірі надходження* таких запитів від суддів, що є, на думку Міністерства, найбільш відповідним» [19, арк. 134]. Фактично, польський Мін'юст доручив керівництву ЛАС вирішувати питання на свій розсуд, незважаючи на чинні австрійські приписи.

Окрім уже згаданих нами скарг тов. «Дністер», існує депутатське звернення Українського Парламентського Клубу датоване 1923 р. за підписами С. Підгорського і його товаришів до Міністра юстиції. Скарга стосувалася рішення начальника повітового суду м. Калуша п. Я. П'ясецького щодо видання судових документів сторонам лише польською мовою, навіть якщо такі акти видавалися за зверненнями українських сторін [19, арк. 134]. Йшлося про складання «легалізаційних документів», тобто актів про державну реєстрацію правочинів, зокрема, посвідчення відповідності копій документів, актів про склад спадщини, записів до земельних книг.

На думку українських депутатів, така вказівка начальника повітового суду м. Калуша була незаконною і не відповідала чинним на той час на території Східної Галичини австрійським положенням щодо правового статусу української мови. Депутати вважали: «Я. П'ясецький робить це, чи то з націоналістичних міркувань, чи то з власних шовіністичних підстав, намагаючись позбавити в суді прав української мови 90% українських громадян повіту Калуського, що підриває довіру громадян до судової влади» [19, арк. 157]. Депутати звернулися до Міністра юстиції з таким питанням: «1) Чи знає воно про таке рішення начальника повітового суду м. Калуша Я. П'ясецького; 2) чи буде його за це притягнуто до дисциплінарної відповідальності; 3) що робитиме міністр, щоб такий факт не повторився» [19, арк. 157].

Відповідь Міністерства юстиції, надіслана маршалку Польського Сейму 24.05.1924 р. [19, арк. 162], була набагато конкретнішою, проте, як на нашу думку, мала неправовий характер, зважаючи на чинність австрійських приписів щодо застосування мов у судочинстві Галичини. А саме: «1) Щодо питання якою мовою слід складати судові документи, наприклад, акти про склад спадщини (*право власності на яке, визнавалося тоді у судовому порядку – В.М.*) у судах львівського апеляційного округу, чи винятково мовою державною, чи також мовою німецькою або руською, було вирішено ще за австрійської влади. Зокрема 1913 р. австрійський Мін'юст затвердив погляд Голови Вищого крайового суду у Львові, що вказані вище акти треба писати винятково мовою польською як мовою внутрішнього урядування.

2. У легалізаційних актах (документах про державну реєстрацію – В.М.) переважно застосовується урядова мови, тобто, польська, хоча й у деяких судах практика буває дуже різною, бо навіть в одному і тому ж суді існував суб'єктивізм, існували різні підходи судових органів і вживалась як урядова мова, так і інші: рідної мови сторони, яка просить про легалізацію; мови в якій зроблено звернення до суду, мови в якій документ був списаний, врешті мовою, якою був виконаний підпис на документі.

Застосування в цьому разі будь-якої іншої мови, окрім урядової, є помилковим із таких причин: ведення реєстру документів (легалізації) є внутрішнім урядуванням і тому запис в тому реєстрі мусить бути виконаний мовою урядовою. Довідка легалізаційна по своїй суті є тільки випискою з цього реєстру і мусить узгоджуватися зі змістом реєстру також з точки зору мови, адже це не є ані зверненням до сторін, а (навпаки. – В.М.) посвідченням судовим скерованим до загалу осіб, адміністрації і органів влади, яким той документ буде надано (...).

3. Усі публічні книги, що ведуться в судах, особливо земельні книги, мають вестися винятково польською і не існує жодного припису, який би вказував на інше. Це відповідає суті публічних книг, доступних для кожного, призначених для інформування загалу, як місцевого так і не місцевого люду. Провадження тих книг польською відповідає законним приписам і доцільності.

Це не порушує права осіб на звернення до суду руською мовою і щодо отримання рішення (ухвали) суду тією ж мовою.

За австрійських часів суди Львівського округу після видання Розпорядження від 05.06.1869 № 2354 спиралися на нього і вважали записи до земельних книг за внутрішнє урядування (службову документацію) і вимагали записів тільки польською мовою. Така практика виникала, хоча іншої думки дотримувався австрійський Мін'юст, який своєю вказівкою від 07.02.1880 р. вирішив обмежити права польської мови. Ці права були надані розпорядженням від 05.06.1869 № 2354, і запровадили положення, згідно з яким записи в земельних книгах мають записуватися тією мовою, якою зроблено відповідне звернення. Постанова ця є необґрунтованою і не узгоджується з розпорядженням від 05.06.1869 № 2354, що призвело до тримовності в книгах іпотечних усупереч інтересам загалу громади і доцільності.

Така позиція австрійського Мін'юсту була продиктована політичними мотивами, спрямована на політичний принцип поділяй і владарюй, це, зокрема, стосувалося слов'янських народів. Особливо перекручено припис Розпорядження від 09.07.1860 № 10340, що ухвали (рішення) судів мають складатися тією мовою, якою зроблено звернення до суду. На цій підставі австрійський Мін'юст вирішив, що тоді, коли ухвала (рішення) суду має звучання руське (чи німецьке), отже, і записи до книг мають здійснюватися руською мовою. Помилка інтерпретації тут є очевидна в тому, що акт про виконання реєстрації (запису) має відповідати рішенню суду, проте це судові рішення не означає в цілому, що має бути дотримано дослівне звучання, оскільки реєстрація у книзі не є повторенням (копією) судового рішення. Крім того, власне мова реєстрації (записів) до книг публічних означає окрему дію, незалежну від мови звернення. Окрім існуючого юридичного становища, не вбачаємо в наказах керівника повітового суду в Калуші жодних помилок, і тому не має підстав для будь-яких службових розслідувань» [19, арк. 163].

Отже, польський Мін'юст, підтримавши позицію судів Галичини, фактично проігнорував чинну з австрійських часів нормативно-правову базу щодо застосування місцевих мов у судочинстві. Вважаємо, що така позиція

Міністерства юстиції зумовлювалася завершальною стадією розробки майбутніх мовних законопроектів, зокрема щодо правового статусу мов у судочинстві.

Це підтверджується, зокрема, листом польського Мін'юсту до Президента Апеляційного суду у Львові від 14.06.1924 р. (вхідний апеляційного суду від 16.06.1924 р.) [19, арк. 164] де вказано, що: «Утворена на підставі ухвали Комітету політичного Ради Міністрів, комісія під керівництвом Міністра внутрішніх справ у справах кресових на найближчих засіданнях розглядатиме (*de lege ferenda*) питання застосування мов національних меншин у судівництві. Комісія висловила побажання, щоб в нарадах з цієї справи 20 червня взяли участь представники Мін'юсту та керівники апеляційних судів у Вільні, Львові та Любліні» [19, арк. 164].

Уже після прийняття польського мовного законодавства до ЛАС надійшов ще один лист з Міністерства юстиції (від 27.08.1924 р.) [19, арк. 168], в якому у дуже лаконічній формі містилися роз'яснення щодо застосування нових мовних законів у судочинстві. Як додаток до листа надіслано і текст нового закону про мову судочинства та нотаріату [19, арк. 172]. У листі вказано, що новий закон набирає чинності з 01.10.1924 р. Щодо Львівського апеляційного округу, то виконання закону, на думку Міністерства, не вимагає якихось особливих вказівок щодо знання української мови суддівським персоналом та службовцями канцелярії. Також у листі вказувалось, що: «зміни стосовно до існуючого правного стану випливають з тексту закону і не вимагають роз'яснень. Окрім деяких винятків, правилом є застосування польської мови як державної (ст. 1), а застосування у суді (п. 4. ст. 2) мови недержавної залежить від вимоги зацікавленої сторони, поданої вчасно. У разі вживання недержавної мови, запроваджено принцип двомовності, коли поряд з недержавною мовою має бути текст державною мовою, який вміщується на першому місці» [19, арк. 172].

Аналіз актів офіційного тлумачення польського Мін'юсту та ЛАС засвідчує, що останні жодним чином не прагнули врахувати етнодемографічну специфіку Східної Галичини. Простежується тенденція до ігнорування мовних прав українців, які вони мали за австрійських часів. Зазначене зумовило негативну реакцію українського суспільства, спричиняючи ескалацію конфлікту у національних взаєминах поляків та українців.

4.2 Судові процеси щодо греко-католицьких священиків за порушення мовного законодавства

Позиція священика та Церкви у питаннях мови мала важливе значення, оскільки греко-католицьке духовенство історично становило чи не найбільший прошарок української інтелігенції Галичини, зокрема й у період 1918–1939 рр. Опрацьовані архівні джерела свідчать, що національна політика Другої Речі Посполитої зумовила активний спротив Української Греко-католицької Церкви (далі – УГКЦ) у Галичині. Найактивніші уніатські священики брали участь у виборах до законодавчих органів держави, агітували українське населення за від'єднання Галичини від Другої Речі Посполитої, закликали парафіян здійснювати спротив органам місцевої влади й поліції.

Натомість, влада міжвоєнної Польщі провадила адміністративне і кримінальне переслідування окремих греко-католицьких священиків, з метою поширення контролю державної влади над усією Церквою. Зокрема, це стосується намагань вимусити греко-католицьких священиків здійснювати листування Церкви з органами державної влади винятково польською мовою засобами судових процесів та різноманітних штрафних санкцій.

Конфлікт інтересів полягав у тому, що органи виконавчої влади Польщі мали метою змусити греко-католицьких священиків вести метричні книги польською (або латинською) мовою, а не українською; а також здійснювати листування (кореспонденцію) з органами державної влади винятково державною, тобто, польською мовою. Греко-католицькі священики, навпаки, вважали себе непідвладними юрисдикції світської влади Польської держави та ігнорували ці вимоги, що й призвело до низки судових процесів.

Маємо чисельні матеріали судових справ адміністративного провадження проти греко-католицьких священиків за нібито порушення мовного законодавства Другої Речі Посполитої. Опрацьовані нами й матеріали кримінальних справ, що стосувалися питання записування українських прізвищ у метричних книгах, відповідно до правил української граматики. У історико-правовій науці ці судові процеси відомі як «війна за метрики».

Упродовж тривалого часу органи греко-католицької Церкви у Галичині провадили книги актів громадянського стану, т. зв. метрики. 1784 року універсалом австрійського цісаря Йосифа було зорганізовано та впорядковано ведення метрик, а юридичне значення вони отримали 1787 року. Це засвідчують українські [226] і польські дослідники [372], які торкалися мовної проблематики.

У метричних книгах при реєстрації народження дитини та укладенні шлюбу вказувалися прізвища батьків, зокрема дівоче прізвище матері. Записи до метричних книг ще з часів Австрії (Австро-Угорщини), а згодом й Другої Речі Посполитої вважалися офіційними, і мали юридичне значення. Упродовж свого існування, з 1918 до 1939 рр., Друга Річ Посполита користувалася послугами Церкви, яка вела реєстрацію актів громадянського стану. Ведення метрик здійснювалося винятково парафіяльними священиками власним коштом та зусиллями. Органи державної влади визнавали та використовували записи до метрик, які де-юре мали значення офіційного реєстру актів громадянського стану.

Як зазначає Є. Огоновскі, інформація з метрик мала важливе значення для військово-мобілізаційної роботи, оскільки містила дані про кількість чоловічого населення у тих чи інших місцевостях та його вік. Польські урядовці вважали, що священики мали безперешкодно надавати таку інформацію для державних потреб, аналізувати її, узагальнювати та надсилати зведені дані до компетентних органів. У 1921–1922 рр. польська влада направила лист у формі вказівки до керівництва УГКЦ із вимогою про ведення метричних книг латинською мовою, а також складання витягів з метрик латинською мовою, а не українською [369, s. 202]. Статистичні дані про кількість населення, які передбачалося надсилати до місцевих державних адміністрацій, мали надалі складатися священиками польською мовою.

Усупереч цьому керівництво УГКЦ вважало неприпустимими намагання органів влади Другої Речі Посполитої запровадити польську мову в її діловодстві та листуванні. На підтвердження наведемо лист проводу Церкви до Апеляційного суду м. Львова, датований 28 грудня 1921 р.: «Митрополичий Греко-католицький ординаріат має честь просити, щоб органам влади було вказано на те, що в урядовій переписці з Консисторією і всіма деканальними і парафіяльними

урядами необхідно вживати українську мову, так як в нашій країні зобов'язують закони бувшої австрійської влади, які нам, яко автономним властям вибравши українську мову, як мову урядової переписки, гарантували, що всі державні, адміністративні, судові, шкільні і самоврядні органи мають кореспондувати з нами українською мовою. Проте, ніяка окупаційна влада, чи то російська, чи німецька, а тепер польська, не має права заподіювати такої кривди» [19, арк. 86].

Львівське воєводство направило циркуляр від 21.12.1921 № 5364 до усіх старост в округах воєводства та міському голові м. Львова щодо ведення метричних книг греко-католицькими священиками. Установлювалася вимога, щоб у листуванні з парафіяльними урядами органи місцевої влади дотримувалися вказівок австрійського Міністерства внутрішніх справ від 20.12.1859 № 12466 та від 04.07.1866 № 2166, відповідно до яких «листування з ними має відбуватися руською мовою, за винятком справ метрикальних, у яких уряди парафіяльні греко-католицького обряду виступають як органи метрикальні, яким доручено державою вести метричні книги» [27, арк. 2].

Український дослідник мовного законодавства Р. Домбчевський стверджує, що в період Австро-Угорщини листування уніатської Церкви з органами влади здійснювалося українською (руською) мовою: «Щодо цього станула австрійська влада на становищі, що українські греко-католицькі парохі ведуть *викази* (реєстр – В.М.) *померлих, вписи одружень і народжених* в українській мові, відповідно до заведених в тій мові розпорядком міністра внутрішніх справ і міністра правосуддя із 09.03.1900 р. Уряди й суди мали обов'язок звертатися до греко-католицьких урядів в метрикальних справах українською мовою» [190, с. 43].

К. Левицький у розвідці, присвяченій статусу української мови в Австро-Угорщині, стверджує те ж саме [225, с. 31].

Це стосувалося й мови ведення метрик за часів Австро-Угорщини. Польські та українські джерела свідчать, що нею була переважно латинська. Але використання необхідної інформації з метрик, тобто підготовку витягів із метрик та довідок, могли виконуватися і мовою, яка була рідною для зацікавленої особи.

Польський дослідник мовного законодавства Австро-Угорщини Я. П'єрацькі посилається на вказівку Львівського апеляційного суду від 22.02.1899 р. з приводу листування Церкви та органів місцевої влади, зокрема щодо ведення метричних книг. Йшлося про «непоодинокі випадки необґрунтованого повернення без розгляду листів польською мовою», які були надіслані УГКЦ судовими установами Галичини. На думку польського науковця, священники мали б застосовувати у кореспонденції польську мову, відповідно до норми про мову внутрішньої службової діяльності відповідно до Розпорядження міністерств від 5 червня 1869 р. № 2354 [372, s. 120].

Ситуація дещо змінилася з прийняттям 1924 року нового мовного законодавства Другої Речі Посполитої, зокрема Закону про мову органів державної влади та органів місцевого самоврядування [7]. Державною мовою Другої Речі Посполитої проголошено польську, відповідно до ст. 1 Закону. Посилаючись на положення цього Закону, 1926 р. Міністр віросповідань та публічної освіти надіслав лист до керівництва УГКЦ із вимогою здійснювати службове листування (кореспонденцію) із органами влади винятково державною мовою [369, s. 205]. Офіційна позиція уряду, очевидно, була доведена до відома органів державної влади нижчого рівня і слугувала їм вказівкою до дії.

Незабаром проти греко-католицьких священників розпочалися кримінальні переслідування за «недотримання» правових норм мовного законодавства. Зокрема йдеться про рішення Найвищого Суду у Варшаві від 24.05.1930 р. у кримінальній справі щодо священника Северина Матковського (справа № II 3.К.686/29). Кримінальна палата Найвищого Суду Другої Речі Посполитої розглядала два питання, а саме: «Чи зобов'язаний священник, який веде метричні книги греко-католицького віросповідання, виконати вимогу органу державної влади про підготовку і подання витягу з метрики державною мовою, чи може цю довідку підготувати рідною мовою? Чи існують кримінальні санкції, яким може бути піддана особа у випадку непокорі вимогам органу державної влади?» [27, арк. 19].

Після обговорення справи, заслухавши адвоката обвинуваченого (Антон Горбачевського – В.М.) і подання прокуратури, Найвищий Суд постановив, що обвинуваченого священника не можна притягнути до кримінальної

відповідальності, оскільки Закон про мову органів державної влади та органів місцевого самоврядування не передбачає жодної кримінальної санкції за його порушення. Своє рішення суд обґрунтував так: «Невиконання вимоги органу державної влади уніатським священиком про підготовку довідки державною (тобто, польською мовою – В.М.) не може бути визнане за злочин на підставі Закону від 31.07.1924 р. № 73 поз. 724 про мову органів державної влади та органів місцевого самоврядування оскільки, цей закон не містить жодної норми, яка передбачала б те чи інше покарання (вимоги такої не має і Закон від 31.07.1924 р. № 78 поз. 757 Про мову судочинства та нотаріату» [27, арк. 19].

Водночас, Найвищий Суд Другої Речі Посполитої відмовив у вирішенні питання щодо того, якою мовою має священик подавати статистичні довідки (звіти) на вимогу органів державної влади: чи державною (польською), чи рідною мовою священика (українською). У цьому разі суд відмовився приймати рішення, зіславшись на те, що це не належить до його компетенції.

Така позиція Найвищого Суду спонукала органи влади на місцях шукати шляхи для притягнення «винних» до адміністративної відповідальності.

Копію рішення Найвищого Суду у справі щодо С. Матковського Львівський воєвода А. Голуховскі надіслав усім повітовим старостам та очільнику м. Львова у формі вказівки. Місцевим органам влади вказувалося, що суд не вирішив питання, якою мовою (польською чи українською) священик має надавати статистичні довідки або витяги з метрики на вимогу місцевого органу державної влади. Відтак А. Голуховскі зазначив: «Справа провадження метричних книг та мови, якою мають ці книги вестися і якою мовою переписуватися з владними органами, є урегульована давніми австрійськими законами без будь-якого погодження з церковною владою (...) У разі не виконання священиками вимог цих приписів, до них належить застосовувати ст. 45 і 48 розпорядження президента Другої Речі Посполитої від 22.03.1928 р. про примусове провадження в адміністрації, а правовою основою для видання цих розпоряджень є зазначені (*австрійські – авт.*) приписи про ведення метрик» [27, арк. 20].

Рішення Найвищого суду про неможливість притягнення до кримінальної відповідальності за порушення мовного законодавства мало позитивні наслідки.

Було припинено кримінальне провадження проти священиків у низці окружних судів Галичини, зокрема у Золочівському окружному суді та в окружному суді Перемишля [27, арк. 42, 46].

Проте цей позитив мав для уніатських священиків короткотривалий ефект. Наприкінці 30-х років органи юстиції Польщі усе ж обґрунтували, як притягати їх до кримінальної відповідальності.

Показовим стали міркування польського Міністерства юстиції щодо рішення суду у справі Северина Матковського, висловлені у листі до Президента ЛАС від 02.11.1930 р.: «Разом з думкою, висловленою Найвищим Судом, могли би собі пред'явити претензії до визнання слушності й іншого погляду, а саме: представлений вище фактичний стан (надання священиками на вимогу органів місцевої адміністрації статистичних довідок не державною мовою) є *злочином* (виділення моє – авт.) відповідно до розпорядження міністрів внутрішніх справ та Мін'юсту і найвищої влади поліцейської від 30.09.1857 р. №198» [27, арк. 29].

Отже, польське Міністерство юстиції фактично визнало відсутність у польських законах відповідної правової норми, яка передбачала б притягнення до відповідальності за порушення мовного законодавства. Припускаємо, що саме тому Мін'юст наполягав на застосуванні норм давнього австрійського законодавства для притягнення до відповідальності уніатських священиків за подання статистичних довідок українською, а не державною мовою.

Важливим прецедентом стало рішення Вищого Адміністративного суду Польщі від 08.06.1934 р. щодо скарги священика Михайла Кушкевича на дії Львівської воєводської адміністрації. Цей орган державної влади вважав, що «скаржник як такий, що веде метрики, є публічним службовцем (службовою особою) і зобов'язаний з органами влади застосовувати державну мову, а приписи мовного закону від 31.07.1924 р., які надають польським громадянам руської народності право складання подань і заяв рідною мовою, не можуть мати застосування до звіту» [27, арк. 56].

Отже, з огляду на те, що записи у метричних книгах мали силу юридичних фактів, Міністерство юстиції Другої Речі Посполитої трактувало греко-католицьких священиків службовими особами.

М. Кушкевич просив Вищий Адміністративний суд визнати незаконним рішення старости м. Городок, яким на нього було накладено штраф у розмірі 100 злотих, за те, що він подав старості щоквартальну статистичну довідку про кількість населення українською, а не державною (польською) мовою. Проте Вищий Адміністративний суд підтримав рішення старости та Львівського воєводства, відхиливши скаргу священика та своїм рішенням від 08.05.1931 р. L.АА 1517/31 затвердив спірну постанову старости (про оштрафування М. Кушкевича – В.М.). З приводу зазначених у скарзі обвинувачень суд вирішив, що скаржник як особа, яка веде метрики, є публічним службовцем (посадовою особою) і зобов'язаний у листуванні з органами влади застосовувати державну мову: «...католицьке душпастирство, яке веде метрики, виступає у тому характері стосовно адміністрації загальної не як орган автономічний католицький, але залишається у відношенні аналогічному до державної посадової особи відповідного державного органу, виконання вказівок якої в межах її компетенції мають суворо виконуватися» [27, арк. 56].

М. Кушкевич згодом подав скаргу до Вищого Адміністративного суду, де зазначив: «священики, які ведуть метрики, не є службовими особами у тому значенні, щоб до них можна було застосувати вимоги законів про мову. Священики не є «службовцями», а уряди парафіяльні не є «державними урядами» чи «самоврядними». Із цих причин не стосуються священиків ані приписи про примусове провадження у адміністрації, ані кримінально-адміністративне провадження. Священики є службовцями ієрархії церковної, підпорядкованими церковній владі. Греко-католицька Консисторія у Львові дала вказівку священикам вживати рідну, тобто українську мову, зокрема і у веденні метрик і кореспонденції з органами влади, відповідно до своїх функцій, відтак, скаржник зобов'язаний вказівкою своєї влади церковної і не міг суперечити її наказам. У будь-якому разі органи влади, хоча б і з огляду на постанови Конкордату, не можуть примусити священика до непослуху церковній владі» [27, арк. 56–57].

Проте й Вищий Адміністративний суд Польщі відхилив скаргу М. Кушкевича про неправомірність дій органів місцевої державної адміністрації. Слід зазначити, що Михайло Кушкевич вже й раніше був фігурантом однієї з

кримінальних справ, що порушувалися органами прокуратури Галичини щодо уніатських священиків, обвинувачених у публічних виступах проти підвалин Польської держави [35, арк. 16]

Таке рішення суду не було окремими прецедентом; проаналізована нами архівна справа містить матеріали обвинувачень проти 12 греко-католицьких священиків у період з 1929 до 1934 рр.

В обґрунтуванні свого рішення суд посилався на нормативно-правові акти Австрії та Австро-Угорщини: «На терені воєводства бувшого австрійського володіння, особливо на терені Львівського воєводства ведуть метрики греко-католицькі священики, відповідно до вказівок, виданих раніше австрійською владою, і які до цього часу є чинними на цих землях. Тут необхідно посилатися на губернiальне розпорядження від 26.03.1830 р. № 13431. Декр. Губерн. від 21.11.1836 № 58446 і від 08.05.1844 р. № 1767 (...) На особливу увагу заслуговує вказівка австрійського міністра МВС від 29.04.1891 р. № 429, якою повітовим органам влади доручено контролювати священиків у сфері ведення метрик. Йдеться про вказівку колишнього австрійського міністра МВС щодо виконання священиками доручень органів влади державної у сфері ведення метрик, де було зазначено, що справи метричні виконуються священиками у обсязі, дорученому Державою» [27, арк. 57].

На нашу думку, звернення польського суду до правових норм колишньої Австро-Угорщини видається доволі суперечливим, оскільки польський Закон про мову органів державної влади та органів місцевого самоврядування у своїй заключній частині (ст. 10) містив норму про втрату чинності усіх попередніх нормативно-правових актів, що регулювали сферу мовних відносин у Галичині: «Рівночасно втрачають силу постанови, які регулювали до цього часу справи, що охоплені приписами цього закону на терені Речі Посполитої за винятком території воєводств Сілезького, Познанського та Поморського» [7].

Отже, своїм рішенням Вищий Адміністративний суд Польщі підтримав рішення органів місцевої влади про притягнення до адміністративної відповідальності священика М. Кушкевича. Однак покарано його було не за

порушення мовного законодавства, а за невиконання «законних» вимог місцевих органів державної влади.

Ось як звучала *мотивувальна частина рішення суду*: «Відповідно до цього скажчик, як адміністратор греко-католицької парафії в Янові (сучасне смт. Івано-Франкове Яворівського р-ну Львівської області – В.М.), і у тому характері здійснюючи ведення актів громадянського стану, зобов'язаний був, відповідно до зазначених висновків, підкоритися вимогам, відповідно до чинних норм, розпорядженню адміністративної влади щодо представлення у державній мові статистичної довідки про рух населення за 4-й квартал 1930 р. Однак розпорядження цього не виконав. Не можна відмовити вказаній владі компетентній щодо примушення скажчика на підставі приписів розпорядження Президента від 22.03.1928 р. про провадження примусове у адміністрації до виконання вказаного розпорядження. Оскільки одним із примусових засобів є кара грошима, і то як найм'якший примусовий захід, не може найвищий трибунал побачити у накладеному на скажчика покаранню в розмірі 100 злотих, будь-якого порушення закону» [27, арк. 57]. Це рішення Найвищого Адміністративного суду було надіслане усім судам, які перебували у сфері впливу Львівського апеляційного суду, і мало характер прецеденту.

Показовими у питанні мови листування греко-католицьких священиків з органами державної влади стали дві таємні вказівки з приводу зазначеного рішення Адміністративного суду, підписані Президентом Львівського апеляційного суду п. М. Збровські. Вони були адресовані керівникам окружних і гродських судів Львівського апеляційного округу (вказівка від 02.12.1935 р.) та місцевим органам прокуратури (вказівка від 09.12.1935 р.). Тут чітко висловлено вказівку про притягнення до відповідальності греко-католицьких священиків у разі, якщо вони надалі здійснюватимуть листування з органами державної влади не державною мовою. Наводимо дослівний переклад вказівки: «Відповідно до чинних приписів, священики усіх обрядів католицької церкви ведуть метрики у дорученій їм державною сфері діяльності, а документи, які вони видають, мають статус публічних документів. Відповідно до цього, вони є публічними посадовими

особами, і зобов'язані при видачі витягів з метрик і довідок для службових цілей та у кореспонденції в цих справах із судом та іншими органами влади дотримуватись приписів вимог закону про державну мову (...) Державною мовою є польська мова і тому усілякі статистичні та інші довідки мають бути виконані винятково державною мовою. У разі опору греко-католицьких священиків суди мають звертатися до староств повітових із поданням про здійснення примусу відповідно до приписів про примусове провадження в адміністрації» [27, арк. 62]. Це рішення Найвищого Адміністративного суду було надіслане до відома усіх судів Галичини.

Засобом тиску на греко-католицьких священиків стало притягнення окремих з них до кримінальної відповідальності (у 1938 – 1939 рр.) за ведення метричних книг українською мовою, а, якщо точніше, за записування до метричних книг прізвищ українських парафіян латинськими буквами, відповідно до вимог українського правопису.

До проголошення ЗУНР метричні книги велися переважно латинською мовою і лише подекуди українською. У часи Національно-визвольних змагань УГКЦ запровадила ведення метрик українською мовою. Проте після їх поразки Друга Річ Посполита цю ініціативу УГКЦ оскаржила.

Про це, зокрема, свідчить вказівка секретаріату Львівського воєводства від 21.12.1921 р. № 5364, адресована усім старостам в округах воєводства та міському голові Львова. У вказівці було зауважено, що «У відомостях Метрополичого ординаріату (греко-католицького – В.М.) від 03.11.1919 р. поставлено вимогу щоб усі греко-католицькі ординаріати вели записи у метричних книгах українською мовою» [27, арк. 1]. Львівський воєвода К. Грабовскі вважав, що ця вказівка керівництва УГКЦ суперечить чинному розпорядженню австрійського міністерства внутрішніх справ від 16.09.1875 № 1767, де сказано, що ведення метричних книг має провадитися латинською мовою. Також він посилався на розпорядження від 20.04.1854 р. № 96, у якому священикам заборонялося вести метричні книги руською (тобто – українською) мовою під загрозою кримінального покарання. Керівник Львівського воєводства зазначив, що витяги з метричних книг мають збігатися із записами до метрик, і їх необхідно виконувати лише латиною.

Місцеві адміністративні органи зобов'язувалися довести ці вимоги до органів УГКЦ та контролювати їхнє виконання.

04.12.1930. р керівник ЛАС надіслав до президентів окружних і голів повітових судів вказівку № 36651/30 про необхідність здійснення суворого контролю за греко-католицькими священиками у сфері ведення метричних книг: «При вирішенні справ метричних воєводський уряд зауважив, що греко-католицькі священики, які ведуть метричні книги, при виконанні записів про народження, смерть та одруження, безпідставно перекручують прізвища так, що їм навіть без вимоги зацікавлених осіб, або навіть усупереч їхній волі, надають руське (українське – авт.) звучання. Священики видають сторонам витяги, які дослівно не відповідають записам у метриках, самовільно змінюють звучання прізвищ, правильно записаних у метричних книгах. Крім цього, нагадую, що метричні книги мають вестися латинською мовою і тією ж мовою мають надаватися витяги з книг, інші службові записи (відомості) з книг метричних, які не є дослівними витягами, мають бути виконані польською мовою як державною. Перекручення у вигляді самовільної зміни прізвища особи, яку реєструють у метриці чи витягах з неї, не допускається (...). У разі підтвердження фактів того, що звучання прізвища осіб у метриках чи витягах не співпадають із записами у метричних книгах, такі документи належить піддавати сумніву і вимагати виготовлення нових документів коштом винного. Тих, хто не підкоряються, необхідно змусити виконати вимогу відповідно до розпорядження про примусове провадження в адміністрації від 22.03.1928 р. (ст. 42–45)» [27, арк. 38].

Треба зазначити, що львівське воєводство клопотало перед Апеляційним судом у Львові про надання допомоги воєводському урядові, староствам і голові м. Львова у боротьбі з такими «незаконними» діями священиків.

Унаслідок цього в 1938–1939 рр. низка греко-католицьких священиків були засуджені судами Другої Речі Посполитої за те, що записували прізвища своїх парафіян до метричних книг в українському звучанні. Вони були обвинувачені, відповідно до ч. 1 ст. 287 Кримінального кодексу Другої Речі Посполитої, прийнятого у 1932 р., за внесення неправдивих відомостей щодо обставин, які мають юридичне значення [365, s. 369].

Нами безпосередньо опрацьовано 6 таких кримінальних справ. Втім, як засвідчують архівні документи з 1938 до 1939 рр. у провадженні польських судів Львівського апеляційного округу було щонайменше 122 такі справи [29].

У обґрунтуваннях судових вироків суди зазначали, що греко-католицькі священники як службові особи під час реєстрації актів громадянського стану в метричних книгах вносили нібито неправдиві відомості щодо обставин, що мають юридичне значення. Це здійснювалося у спосіб унесення (записування) у рубриці «*nomen et conditio*» книг народжених прізвища у родовому відмінку латинськими буквами в українському звучанні. Приміром, у справі греко-католицького священника Юліана Татомира вказувалося, що:

- 1) написано *Lużeckuj* замість правильно *Lużecki*;
- 2) написано *Wolańskyj* замість правильно *Wolański*;
- 3) написано *Jaworskyj* замість правильно *Jaworski* [39].

До справ долучалися витяги з метричних книг тієї місцевості, де той чи інший підсудний був парафіяльним священником. Таких «перекручень прізвищ» в одній справі проти греко-католицького священника могло бути кілька [40, 42] або понад сто, як, наприклад, у справі священника Степана Чеховського [41]. Зауважимо, що це суттєво не впливало на призначення покарання обвинуваченому. Так, священника Миколу Тимківа було засуджено до шести місяців тюремного ув'язнення із відтермінуванням покарання впродовж трьох років. В іншому разі С. Чеховського було засуджено на десять місяців тюрми з відстрочкою виконання вироку на п'ять років. Окрім цього, винні були зобов'язані виплатити судові витрати у розмірі від 20 до 100 злотих.

В обґрунтуваннях вироків суди першої інстанції (окружні та городські) зазначали, що греко-католицькі священники нібито навмисне перекручували польські прізвища, записуючи їх в українському звучанні. Діяли вони, незважаючи на те, що ті ж прізвища раніше вже були записані у метричних книгах у «правильному» польському звучанні, наприклад: *Lużecki*, *Wolański*, *Jaworski*. Обвинувачені греко-католицькі священники хоч і не заперечували сам факт, однак вину свою не визнавали. Вони посилалися на те, що виконували записи відповідно до заяв сторін, які хотіли, щоб прізвища дітей були записані в українському звучанні.

У справі щодо о. Юліана Татомира адвокат підсудного звернувся до суду з проханням залучити до справи свідків, які могли підтвердити, що їхні прізвища звучать так, як їх вніс до метрики підсудний. Вказані прізвища закінчуються «-ський» та «-цький», і вони як батьки вимагали саме так записати прізвища дітей. Прізвища свідків – аргументував адвокат Іван Рогуцький – належать до української народності і їх слід записувати відповідно до вимог української граматики, яка затверджена шкільною адміністрацією. Захист просив залучити експерта з академії наук у Кракові для підтвердження того, що українською мовою прізвища мають закінчуватися на «-ський» та «-цький», і що перед введенням чинного правопису прізвища звучали «-ский» та «-цкий» [39, арк. 36]. Слід зазначити, що згаданий священник уже був раніше переслідуваний за «антидержавні виступи» органами прокуратури тогочасної Польщі [31, арк. 35].

Інший підсудний о. Микола Єднак мотивував свої дії тим, що «на парафії ніколи не було особи під прізвищем Ольховецькі (польською Olchowski – В.М.), а був Вільховецький (Wilchowskyj – В.М.), і таке ж прізвище подав у заяві про хрещення батько дитини» [37, арк. 4]. Підсудний о. М. Тимків під час судового процесу пояснив, що видавав свідоцтва про народження не на основі метричних книг, а на підставі «*status animarum*», оскільки «за дорученням духовної влади зобов'язаний вказати прізвища в українському звучанні» [40, арк. 7].

Такі аргументи не були взяті судом до уваги. У своїх рішеннях судді дотримувалися позиції, що священники як службові особи мали б знати, що зміна прізвища може відбуватися лише відповідно до вимог адміністративного процесу. На думку суду, підсудні усвідомлювали те, що записи до книг актів громадянського стану мали бути підтверджені обставинами, що базуються на документах, а не на довільній заяві батьків, і тому діяли свідомо «українізуючи» польські прізвища. У судових вироках вказувалося, що такими діями священники завдали шкоди публічним і приватним інтересам особи, наразивши зацікавленого на можливе непорозуміння щодо свого походження [37, арк. 4].

У п'яти з шести судових справах, що розглядалися в окружних судах з обвинувачення українських священників у порушенні ч. 1 ст. 287 Кримінального кодексу Другої Речі Посполитої 1932 р., прокуратура вносила апеляцію на судові

вироки у зв'язку з тим, що покарання, на думку прокурорів, не відповідало скоєному правопорушенню і було занадто м'яке. У чотирьох випадках, коли суд призначав винним покарання у формі ув'язнення на строк від 2-х тижнів до 9 місяців із відтермінуванням виконання покарання, прокуратура наполягала змінити рішення окружних судів і негайно привести вирок у виконання.

У справі щодо о. Юліана Татомира прокурор зауважив: «Виникає питання про те, що є причиною невдоволень українського населення. Треба врахувати, – зазначає прокурор, – для хлопа на селі священик є справжнім авторитетом. Священик використовує свій вплив на селян для своїх антидержавних цілей. Священик впаяв у хлопа незадоволення Польською державою і будить сепаративні настрої, роздмухує ненависть до Польської держави і готує ґрунт для революції» [39, арк. 14]. Своє подання проти о. Ю. Татомира прокурор Самбірського окружного суду обґрунтував так: «...суд недостатньо вивчив справу і тому не побачив тих дій, які можна кваліфікувати за статтею 96 *КК* «*Про зраду держави*». Війна за мову, за школу, чи якісь того роду права, є очевидним злодіянням, бо не про ті права йдеться. Боротьба за ті права є тільки для вигляду, є засобом для створення духу ненависті, що є приготуванням до війни, а її розв'язання було би рівнозначним з втратою частини держави. Саме це є ціллю таких елементів, як обвинувачений священик. Хоч це і виглядає як незначний і позбавлений загрози струмок, який обплутує маси, насправді має мету – у відповідний момент створити хвилю конфлікту» [39, арк. 15].

У справі щодо о. Юрія Малицького, греко-католицького священика містечка Борщів Борщівського повіту (Чортківський окружний суд), прокурор обґрунтував подання про апеляцію на вирок суду, послуговуючись такими аргументами. На переконання прокурора, дії священика були запланованою акцією греко-католицького кліру, вороже налаштованого до Польської держави: «Вже кілька років частина кліру систематично діє в керунку знищення і затирання слідів польського походження серед тих, які вирости у польськості і втратили її через плановану акцію ворогів. Яскравим свідченням цього є злочинна діяльність ворожого до Польщі греко-католицького кліру, який у метриках змінював і змінює чисто польські прізвища. Така діяльність підриває

фундамент консолідованості, яка є найміцнішою бронею перед ворогами внутрішніми і зовнішніми» [38, арк. 14].

У справі щодо о. Миколи Тимківа, що слухалася в окружному суді Коломиї, прокурор заявив, що «лише гострі репресії і невідкладне виконання покарання зможуть втримати священиків від подальших злочинів» [40, арк. 9].

Ці підходи характерні для усіх обвинувальних актів прокуратури і можуть свідчити про вкрай негативне ставлення органів державної влади до національно-свідомого греко-католицького духовенства. На судових слуханнях прокуратура зазначала, що такі факти (записування українських прізвищ в автентичному звучанні) були масові і ця акція здійснювалася греко-католицькими священиками на догоду світським політикам й мала націоналістичний характер.

Нами опрацьовані матеріали судових справ про засудження греко-католицьких священиків із Коломийського, Самбірського, Чортківського, Борщівського та Тереховлянського повітів. Кількість судових справ із обвинувачення греко-католицьких священиків за ч. 1 ст. 287 Кримінального кодексу Другої Речі Посполитої є доволі значною, а їхня географія охоплює усі три воєводства Східної Галичини. Існує реєстр кримінальних справ, порушених у 1938 та 1939 рр. проти уніатських священиків, обвинувачених у веденні метричних книг українською мовою. Він налічує 122 кримінальні справи. Найбільше таких кримінальних справ було відкрито органами окружних прокуратур у Золочеві – 35, у Стрию – 11, у Львові, Самборі, Чорткові по 7 таких справ [29].

4.3 Діяльність Союзу Українських Адвокатів на захист прав національної мови: за матеріалами часопису «Життя і право» (1928–1939 рр.)

Право на вживання рідної мови в публічному житті українців Східної Галичини доволі активно обстоювалася представниками української інтелігенції. Саме українська адвокатура, як і греко-католицьке духовенство, становила

релятивно чи не найбільший прошарок української інтелігенції в Східній Галичині під владою міжвоєнної Польщі (1918–1939 рр.). Боротьба за права української нації в цій державі стала одним із головних завдань Союзу Українських Адвокатів, яке за своєю важливістю розцінювалося нарівні із наданням професійної правничої допомоги клієнтурі. Особливістю цієї боротьби було те, що на відміну від політичних партій, приміром ОУН чи КПЗУ, вона велася насамперед засобами права: апеляції до міжнародних зобов'язань, прийнятих Польщею, та чинного законодавства Другої Речі Посполитої.

Уже зазначалося, що боротьба за право вільного застосування рідної мови була одним з головних завдань національного руху в Галичині. На підтвердження висловленої думки наведемо слова К. Левицького, який в останньому (передвоєнному) номері «Життя і права» писав: «Супроти великих подій, що перед нашими очима грядуть у боротьбі за життя народів, може декому здаватись, що боротьба за права мови нації це справа менше важна і нею в сучасних відносинах ніхто не інтересується, а проте воно так не є, бо право рідної мови має у кожному часі велике значіння – для життя і будучности нації» [119, с. 14].

Питання мовних правовідносин та аналіз мовного законодавства постійно було у полі зору членів С.У.А., друкованим органом якого був юридичний журнал «Життя і право». У статуті організації, опублікованому у 2-му номері журналу за 1929 р., п. 26 статуту передбачалося, що офіційною мовою С.У.А. і його органів є українська [130]. У першому ж номері цього відновленого правничого часопису надрукована стаття Р. Домбчевського «Організація української адвокатури» [107]. Концептуальною ідеєю статті стало обґрунтування ролі та завдань української адвокатури щодо боротьби за національні права українців та правовий статус української мови.

Професійною організацією, яка взяла на себе правовий захист українського населення, його політичних прав і свобод, став С.У.А., створений 1923 р. Характерною ознакою діяльності С.У.А. було те, що він діяв у правовому полі польського законодавства, використовуючи доступні правові засоби. Уже на перших загальних зборах С.У.А. проголошено, що збереження

прав української мови стане справою, якій виділ (виконавчий орган С.У.А.) приділятиме особливу увагу. Для цього активно використовувався друкований орган – часопис «Життя і право», який розпочав видаватись з 1928 р., і став продовжувачем традицій «Правничого часопису», заснованого ще 1889 р. У вступній статті відновленого видання зазначалося: «Належить ся щоби ми українці на цих землях мали свій правничий орган, як знамено культури і оборони прав нації» [116, с. 1]. Слід виокремити, організаційну діяльність Костя Левицького як голови С.У.А., який систематично акцентував українським адвокатам на необхідності захисту мовних прав українців і застосування національної мови під час судового провадження [120, с. 1].

Одним з питань, що систематично висвітлювалось на сторінках часопису «Життя і право», став аналіз мовного законодавства Другої Речі Посполитої.

У першому ж номері «Життя і права» адвокат М. Волошин здійснив порівняння польського мовного законодавства із нормативно-правовими актами Австрії (з 1867 р. – Австро-Угорщини) у сфері мовних відносин [103].

Правник вказав на те, що офіційне публікування нормативно-правових актів в Австрії здійснювалося українською мовою, зазначивши, що однією з головних вимог австрійської держави було обов'язкове знання краєвих мов місцевими чиновниками. За незнання української мови представникам державних установ, які постійно спілкувалися із населенням, погрожували дисциплінарні санкції. Що ж до внесення подань чи заяв українською мовою до різноманітних державних установ, то таке внесення чи подання визначало те, якою мовою здійснюватиметься подальше офіційне спілкування цієї установи з заявником. Окрім того, зазначив М. Волошин, судові установи в Галичині зобов'язувалися дотримуватись принципу непорушності мовних прав місцевого населення у тій частині, що усі судові документи, надіслані сторонам української національності, мали бути складені українською мовою, без будь-яких додаткових прохань з їхньої сторони. М. Волошин також констатував, що аж до розпаду Австро-Угорщини у 1918 р. сторонам дозволялося вносити апеляційні та касаційні скарги до судових інстанцій українською мовою, а

більшість рішень, виданих судами сторонам судового процесу, містили офіційний переклад українською мовою [103, с. 29–30].

Підсумовуючи, М.Волошин зазначив, що після прийняття польського мовного законодавства 1924 р. майже усі вказані положення австрійських нормативно-правових актів у сфері мови втратили чинність. Здійснюючи аналіз уже польського мовного законодавства, М. Волошин констатував: незважаючи на те, що до 1924 р. залишалися чинними австрійські нормативно-правові акти у сфері мовних відносин, польська державна адміністрація, зокрема й судова, майже повністю усунула написи українською мовою зі всіх своїх установ.

Автор зробив невтішний висновок: правовий статус української мови в Польській державі значно обмеженіший порівняно із правовим статусом української в Австро-Угорській імперії. Зрештою, сам закон не містить жодної санкції, чи будь-яких вказівок про правові засоби, якими мали б сторони боронитися проти порушення мізерної рештки прав української мови. Тому, як наголошує М. Волошин, «наша українська парламентарна репрезентація, серед якої є стільки знаменитих правників, зокрема членів С.У.А., мусить звернути увагу на ці закони про мову і підприняти усі можливі засоби в сенсі бодай повернення українській мові тих прав, які вона мала за часів Австро-Угорської імперії» [103, с. 36].

Одним із напрямів боротьби за права української мови в судах стало з'ясування питання, чи, згідно з духом згаданого мовного закону, мають право також юридичні особи вживати українську мову в судах і прокуратурі [117, с. 36]. Часопис детально викладав суть однієї такої позовної справи, яка полягала в тому, що цивільний відділ ЛАС відхилив апеляцію греко-католицької церкви с. Жужелі (власне адвоката, члена С.У.А. – І. Волошина), в справі вживання української мови в суді представниками церкви як юридичної особи. На думку цієї судової інстанції, дія мовного закону не поширюється на українських юридичних осіб, а стосується лише фізичних. Однак, після внесеної касації Верховний Суд у Варшаві своєю постановою від 17 листопада 1931 р., скасував оскаржену ухвалу апеляційного суду, і вирішив, що також юридичні особи мають право вносити до судів подання українською мовою.

На нашу думку, рішення ЛАС (пізніше оскаржене) було абсолютно упередженим, оскільки в Розпорядженні від 24.09.1924 р. [394, s. 122] чітко вказувалося, що право застосовувати українську мову в судах мали і фізичні, і юридичні особи.

Влучний коментар мовного законодавства Польщі дав голова С.У.А., він же головний редактор «Життя і права», К. Левицький: «Покликаний закон язиковий дає деякі управління мові українській в судах, хоча дуже скупі, – а до того його постанови стилізовані не ясно і тому виходять дивні інтерпретації, які щодо давніх законів нікому не приходили на думку» [117, с. 36].

Формулювання норм польських мовних законів не було досконалим. Тому в судовій практиці виникали ускладнення із застосуванням низки його норм. У 1929 р. журнал опублікував коментар адвоката О. Коссака з приводу спроб польської влади в Коломийському старостві запровадити польську мову в греко-католицьких парафіяльних урядах всупереч постанов існуючого законодавства. Йшлося про вимогу польських властей під загрозою кримінальної відповідальності видавати витяги з метрик польською мовою, а також здійснювати листування з адміністрацією воєводств тільки польською мовою. Автор коментаря роз'яснив: *по-перше*, парафіяльні уряди не охоплюються поняттям державної адміністративної влади і не підпорядковуються політичній владі; *по-друге*, в кримінальному праві Польщі не передбачено покарання за вживання рідної мови. Отже, *Nullum crimen, nulla poena sine lege* (Немає злочину, немає покарання) [121, с. 47].

Таку ж позицію висловив і К. Левицький у статті, присвяченій щодо питання мови листування УГКЦ з органами державної влади Другої Речі Посполитої. Правник зазначив, що священики ніколи не ставали державними урядовцями і належать до церковної юрисдикції, зрештою, незалежні від органів державної (світської) влади. Останнє чітко вказано у Конкордаті Польщі із Римом, що був укладений 1925 р. Окрім того, у Конституції Польщі (ст. 114 і ст. 115) зазначалося, що католицька Церква керується власними правами [118, с. 53].

Докладний аналіз Конкордату Польщі із Римом здійснив член С.У.А. – адвокат Юліан Заяць. Правник, зауважив, що відповідно до ст. 7 Конкордату,

обов'язок ведення актів цивільного стану та виконання відповідних звітів на вимогу органів влади стосується лише військових капеланів [113, с. 7].

На жаль, не всі касаційні скарги, внесені українськими правниками, мали такий позитивний результат. У 1930 р. у Верховному суді Польщі вирішувалось питання: чи подання касації українською мовою суперечить нормам польського мовного законодавства? Верховний Суд своєю постановою *від 24 квітня 1930 р. ч. спр. II 3.К. 169.*, посилаючись на недотримання форми (процедури) внесення касації, відмовив у розгляді справи по суті. Українські правники, займаючи чітку позицію, зазначили, що таким рішенням відмовлено українській стороні в розгляді самої касації. Вони протестували, стверджуючи, що внесення касації українською мовою мусить обов'язково мати правне значення. Редакція «Життя і права» звернула увагу на вимогу відкликання в цій справі рішення Найвищого Суду [122].

Упродовж усього часу видавничої діяльності С.У.А. на шпальтах журналу «Життя і право» провадив планову, свідому акцію зі збереження прав української мови в судах та інших органах влади Польської Республіки. Провадилася така робота серед членів С.У.А. – далі серед української інтелігенції загалом, а відтак і серед ширшої спільноти. Як зазначав Р. Домбчевський, траплялися випадки ігнорування рідної мови деякими українськими адвокатами, які часто без найменшої потреби вносили судові заяви польською мовою: «Ми бачимо, як українська клієнтура, що має свої справи в канцеляріях наших адвокатів та українські сторони в суді не лише не звертають уваги на те, щоб усюди була вживана їх рідна мова, але й без найменшої потреби, часом свідомо і без сорому вживають перед судами «в слові і письмі» польської мови, дезавуюючи тим своїх представників. т. є. українських адвокатів і нотаріусів, а також тих суддів, які пильнують прав української мови. Ще більше принижують себе ті українські громадяни, знов же без потреби, з яких-небудь міркувань і причин, передають ведення своїх справ чужонаціональним адвокатам, що по закону не мали права вживати іншої мови, як тільки польської – єдиної державної мови. Бо закон каже, що тільки законний представник, що сам є членом даної національної меншості, може вживати при захисті і обороні сторони тої національної меншості її рідної мови» [108, с. 19].

Дещо згодом, коментуючи мовне законодавство Польщі, Р. Домбчевський писав: «В одному з розділів вводить закон окрему постанову: він створює для членів певної недержавної нації «національний адвокатський обов'язок» (обов'язок національного адвокатського заступництва). Річ у тім, що тільки українець адвокат, або інший заступник може вживати української мови у справах клієнтів українців. Закон дає українській адвокатурі львівської апеляції (цілої Східної Галичини) промовляти в справах своїх клієнтів в усіх судах тої апеляції по українськи, але не дає того права українській адвокатурі на Волині, Поліссі й Підляшші» [190, с. 63]. Отже, вже те, що національна адвокатура мала за законом привілей бути речником прав національної мови, створювало особливе становище для цього суспільного стану (адвокатів) нації й покладало на нього особливі обов'язки.

Друкований орган С.У.А. «Життя і право» цілеспрямовано і систематично популяризував та обґрунтовував акцію щодо захисту мовних прав українців як одного з найголовніших прав нації. Українські адвокати об'єднані однією думкою, кличем Ієрінга «Kampf um das Recht» (Боротьба за Право) [196], вважали, що «реалізація права одиниць», отже й право, таке, як право мови, – дасть у сумі реалізацію прав усієї нації. Тогочасні українські правники, діючи у правовому полі законодавства Другої Речі Посполитої, всіма законними методами протистояли полонізації українського населення і провадили активну агітацію на підтримку прав рідної мови.

У часописі постійно друкувалися статті, інформація з питань користування українських адвокатів національною мовою. У цих матеріалах наголошувалося, що боротьба за самостійність і незалежність нерозривно пов'язана з питанням національної мови. Від права адресувати конверт рідною мовою аж до права нації на суверенність. Під цим гаслом українські адвокати здійснювали пропаганду права на вільне вживання в публічному житті української мови як одного з найважливіших прав нації. Практично, на всіх своїх зібраннях члени С.У.А. висловлювали критичні зауваження з того приводу, що не всі українські адвокати послуговуються національною мовою під час надання правової допомоги українському населенню [115, с. 8].

С.У.А. неодноразово порушував на засіданнях питання рідної мови у судочинстві (звіти про це публікувалися в часописі). Так, на засіданні 15 жовтня 1932 р. розгорілася гостра дискусія у зв'язку з обговоренням таких питань: чи адвокат-українець на прохання клієнта-поляка може писати процесуальні документи українською мовою?; чи завжди з тактичних міркувань, для користі клієнта, слід такі документи писати українською мовою?; чи можуть бути винятки з правила, за яких при захисті українця адвокат-українець буде його обороняти польською мовою?; чи обов'язок українського адвоката в судових процесах розмовляти лише рідною мовою також поширюється й на приватні позасудові контакти з поляками тощо.

Дискусія мала позитивний результат, оскільки С.У.А. ще раз наголосив на честі й гідності українського адвоката в його обов'язку вболівати й боротися за мовні права нації.

Одним із наслідків кампанії за права української мови в Польщі стала конференція, ініційована представниками С.У.А. та членами українських організацій і преси, що відбулася 4 червня 1932 р. у Львові. У ній взяли участь представники, установ НТШ, «Рідної школи», Ревізійного союзу українських кооперативів, «Дністра», Центросоюзу, «Центробанку» і Українського Технічного Товариства. Від преси – представники газет «Діло», «Мета», «Народня справа» і «Нова зоря».

У вступному слові К. Левицький наголосив: «Наша станова адвокатська організація вважає своїм обов'язком не тільки боронити інтереси свого стану, але й права, достоїнство своєї нації» [111, с. 52]. Відтак правник закликав представників наукових, культурних і економічних установ і представників преси разом відстоювати мовні права українців. Інший промовець Р. Домбчевський зазначив, що часто трапляється, коли українці самі не послуговуються тими мовними правами, які їм надає польське законодавство. У випадку їх порушення скарги вносяться вкрай рідко: «буває, що наші націоналістичні екстремісти підписують в судах протоколи в польській мові» [111, с. 53]. Траплялися також випадки, зазначив Р. Домбчевський, коли українські клієнти просили адвокатів,

щоб ті говорили у суді польською мовою, бо хибно думали, що це допоможе їм виграти справу. На думку правника, уживання рідної мови має не тільки престижне значення, а й практичне. Наведено такий приклад: у різних фірмах не ліквідують наших працівників, коли населення розмовляє українською, вказане має значення і стосовно державних установ.

На дуже важливий аргумент вказав адвокат О. Назарук: «Навіть найкращі закони не допомогли б, коли урядники не вміють ні мови населення, ні його письма» [111, с. 56]. Більшість виступаючих наголосили на тому, що боротьба за мовні права неможлива без активної участі української преси та допомоги фахових працівників, які б роз'яснили населенню, що необхідно робити для захисту своїх мовних прав. До слова, у аналізованій публікації вказано, що незабаром С.У.А. видасть необхідну брошуру для роз'яснення мовних прав українців. На нашу думку, йшлося про роботу Р. Домбчевського «За право мови» [190].

Учасники конференції після свого засідання вирішили розпочати «свідому і послідовну» акцію для доведення до українського громадянства важливості значення мови в житті і майбутньому нації, що мусить зберігати глибоке і непорушне почуття свого права.

Згодом журнал опублікував тези виступів учасників цієї конференції, а також ухвалену на ній резолюцію наради, в якій зазначалося, що членам української нації належать у всій повноті права їх національної мови; досі видані Польщею мовні закони обмежують мовні права українців; кожна українська організація та кожен українець у будь-якій справі мала, безумовно, послуговуватися рідною мовою «у слові і письмі» та ставати на захист своїх мовних прав; українська преса мала стояти на позиції захисту мовних прав українців і закликати до цього українське громадянство; парламентарне представництво зобов'язане здійснити заходи щодо розширення правового статусу української мови. В останньому 7-му пункті резолюції С.У.А. доручено здійснювати роз'яснення мовного законодавства та популяризувати через пресу правові засоби захисту мовних прав українців, які слід застосовувати [111, с. 58].

У рубриці «З наших організацій» як обнадійливий приклад в боротьбі за права рідної мови опубліковано статтю про результати роботи адвоката Йосифа Партицького (м. Станіслав). Він, як член С.У.А., подав скаргу до президії окружного суду про порушення постанов мовного закону від 31 липня 1924 р. судами Станіславського округу. У скарзі наводилося 143 випадки, як суди вказаного вище округу упродовж 1926, 1927, першої половини 1928 рр., незважаючи на виразні бажання української сторони, готували і подавали сторонам рішення тільки польською мовою, а не двома (також й українською) мовами. Підкреслювалося, що наведені справи стосувалися лише однієї української адвокатської канцелярії, а якби переглянути докладно судові акти цього округу, то можна було б зареєструвати таких порушень тисячі. Автор публікації звертається до всіх українських адвокатів наслідувати приклад Й. Партицького, реєструвати докладно кожен випадок порушення прав української мови судами й іншими владними органами в усіх справах, що проходять через їх канцелярії, а копії кожної внесеної скарги надсилали до редакції часопису [124].

У цій же рубриці опубліковано інформацію про роботу осередку С.У.А. в Стрию, де йшлося про започаткування пропагандистської акції серед найширшого кола українського громадянства щодо відстоювання прав української мови, робився наголос на тому, що «запанував такий стан в області прав української мови на українських землях під Польщею, що не можна свідомим українцям мовчати та глядіти на це, як само громадянство зневажає себе і своє національне право щодня в публичному житті в судах і урядах». Акцентувалось також на тому, що український адвокат у цій справі має подвійну зацікавленість: з точки зору станової і національної, мусить нарешті ясно поставити справу перед власною нацією. Як висловився адвокат Антін Гарасимів, «вона (українська адвокатура) взяла би на себе великий гріх, як не сказала би собі самій і своїй нації правди, що даліше занедбання прав рідної мови заперечує саме існування нації в умовах нашого життя» [115, с. 25].

Становить науковий інтерес стаття Р. Перфецького про охорону шкільництва непольських народів у Польщі. Аналізуючи стан дотримання

поляками вимог Версальського мирного договору (Трактату) від 28.06.1919 р., Р. Перфецький констатував, що «кресовий» шкільний закон від 31.07.1924 р. позбавляє будь-якої можливості навчання рідною мовою українських дітей таких українських територій як Лемківщина, Холмщина та Підляшшя (тих, що проживали на території Краківського, Білостоцького та Люблінського воєводств). Відтак правник зробив висновок, що вказане суперечить постановам Трактату, зобов'язання про виконання якого взяла на себе Друга Річ Посполита [127].

Також, на думку Р. Перфецького, у вказаному договорі немає жодної умови чи положення про ліквідацію українських шкіл, а створення на їх місці двомовних. У договорі передбачено лише те, що польська мова буде обов'язковим предметом навчання. Отже й це положення Закону суперечить умовам Трактату.

Тому правник вказав на потребу розпочати «систематичну оборонну акцію», використовуючи правові засоби, які надавав згаданий міжнародний договір українцям, а саме: ініціювати звернення до Ліги Націй, зокрема до її органу – Трибуналу Справедливості для здійснення різних санкцій проти польського уряду з огляду на невиконання та недотримання умов договору [127, с. 8]. Про такі звернення до Ліги Націй ми згадували у розділі 2.2.

Необхідно також, відзначити подвижницьку роботу С.У.А. щодо укладання української правничої термінології. Тогочасна українська преса закидала редакції журналу, що мова, якою послуговуються українські правники, сформувалася на німецько-польській правничій термінології і «весь журнал аж кишить від полонізмів» [125, с. 8]. Попри певні перебільшення, редакція часопису «Життя і права» проблему створення української правничої термінології сприймала адекватно і як одну з першочергових.

В одній із публікацій, підписаній криптонімом Ю. В., автор, аналізуючи стан тогочасної правничої термінології, зауважував: «Ближче ознайомлення з нинішньою українською правничою термінологією, яку зустрічаємо в документах та чуємо на судових розправах, мусить викликати критику не лише лінгвістів, але й пересічно освічених людей. Найбільшою хобою цієї термінології вважаємо її неустійненість та хаотичність. В зв'язку з тим явищем

стоїть мала докладність нашої правничої мови, яка не вміє вирізняти всі тонкощі правничої термінології» [125, с. 14]. Створення нової правничої термінології, на думку цього невідомого автора, має ґрунтуватися на визначених принципах, а саме: а) бути зрозумілою для кожної освіченої людини; б) бути обов'язковою для усіх правників; в) докладно передавати всі правничі поняття зі всіма нюансами; г) відповідати духові мови, уникати чужомовних термінів, які можна замінити українськими.

8 травня 1936 р. спільно з Товариством українських правників, С.У.А. та НТШ було засновано термінологічну комісію для *створення* української юридичної термінології, з огляду на найновіше польське законодавство, під проводом К. Левицького, заступника д-ра З. Лукавецького та секретарів С. Гладишевського та М. Топольницького. На своїх нарадах комісія розглядала нові правничі терміни, пропонувала замість давніх, менш відповідних або чужомовних запроваджувати їх. Консультантом у цій важливій справі був професор В. Сімович як авторитетний знавець української мови [128, с. 24]. Про наслідки нарад комісії систематично публікувалася інформація в часописі «Життя і право» (1936, Ч. 2; 1937, Ч. 1, Ч. 2., Ч. 3; 1938, Ч. 2. 1939, Ч. 2) [114].

Опісля завершення підготовчої роботи на черговому засіданні комісії (26 травня 1938 р.) було вирішено негайно розпочати видання малого польсько-українського правничого словника. На жаль, з огляду на події, що відбулися (початок Другої світової війни), цей намір не вдалося здійснити.

Редколегія часопису значну увагу приділяла процесам правотворення в Радянській Україні. Характерним у цьому контексті був реферат Р. Перфецького, опублікований в журналі. Аналізуючи постанову ВУЦВК та РНК УСРР від 6 липня 1927 р. «Про забезпечення рівноправності мов та сприяння розвитку української культури», Р. Перефецький вказав, що засади рівноправності мов і забезпечення їм найширших прав в Радянській Україні у цій постанові послідовно і детально визначені, а державний характер української мови підкреслений взагалі тим, що всюди, де йдеться про мову

законів, урядових наказів і постанов, про герб і державну печатку Радянської України, фабричні знаки, назви фірм, про офіційні зносини державних установ, підприємств, організацій і т. д. – має вживатися українська мова, а мови національних меншин можуть вживатися поряд з державною, а не без неї [126].

Цю дещо ідеалізовану позицію колеги певною мірою спростував Р. Домбчевський, який у праці «За право мови» зазначив, що права української мови на Радянській Україні тільки в теорії виглядали так гарно [190]. На практиці їх, по-перше, не було кому провести, а, по-друге, як розпочався ворожий до української нації курс, втілення в життя передових принципів вважалося «контрреволюцією» та «жовто-блакитним шовінізмом».

Висновки до 4 розділу

1. Питання порушення мовних прав українців та, відповідно, їхнього захисту було актуальним від початку окупації українських земель Польщею. У період 1920–1922 рр. польське Міністерство юстиції намагалось формально дотримуватися чинних на території Галичини австрійських приписів, які регулювали мовні відносини. 1923–1924 рр., у правозастосовній практиці судів, що перебували під юрисдикцією Львівського апеляційного суду, поступово відбувається відхід від правової норми, існуючої у австрійському законодавстві, про складення судових актів рідною мовою сторони. Зважаючи на чинність австрійських приписів, що де-юре регулювали мовні правовідносини в Другій Речі Посполитій до 1924 р., здійснювалося це всупереч чинному законодавству. Проте польський Мін'юст підтримував більшість рішень судів, без огляду на скарги та звернення польських громадян української національності щодо порушення мовних прав.

2. Юридичні особи, засновниками яких були українці, відстоювали своє право вести діловодство національною мовою. Так, керівництво страхової

кампанії «Дністер» неодноразово намагалося оскаржити дії органів влади через те, що останні здійснювали своє листування із вказаною організацією польською мовою. Фізичні особи української національності, як свідчать архівні документи, також постійно скаржилися на відмову службовців державних установ спілкуватися з ними українською мовою. Прогалини у мовному законодавстві органи юстиції використовували для звуження права на застосування рідної мови у публічних сферах життя.

3. Мовне законодавство Другої Речі Посполитої не містило жодних норм, які б передбачали кримінальну чи будь-яку іншу форму відповідальності за його порушення. Проте, як свідчить судова практика, органи юстиції Другої Речі Посполитої притягали громадян української національності, зокрема греко-католицьких священиків, і до адміністративної, і до кримінальної відповідальності за порушення мовного законодавства. Українське греко-католицьке духовенство активно відстоювало право на ведення діловодства Церкви українською мовою та провадження нею метричних книг, зокрема на право фізичних осіб на транскрибований запис імені та прізвища, відповідно до своєї національної традиції, – тобто, відповідно до вимог українського правопису (українське «-ський», «-цький» замість польського «-скі» «-цкі»). Це стало приводом для притягнення низки греко-католицьких священиків до кримінальної відповідальності.

4. Союз Українських Адвокатів став однією з консолідуючих організацій, які, використовуючи легальні правові засоби, сприяли усвідомленню українським громадянством необхідності боротьби за власні мовні права. Численні публікації з мовного питання на шпальтах єдиного на теренах краю україномовного правничого часопису «Життя і право» привертали увагу громадськості до актуальної проблеми. Тримаючи українське питання (зокрема щодо правового становища мови) у колі громадських зацікавлень, правники намагалися запобігати порушенням мовних прав українців. Це стало невід'ємною частиною боротьби за національний суверенітет.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено спробу комплексного дослідження мовного законодавства Другої Речі Посполитої, теоретико-правового узагальнення судової практики у сфері мовних правовідносин на території Східної Галичини упродовж 1919–1939 рр. Основними науковими результатами цього дослідження є наступні **висновки**.

1. Порозуміння в українсько-польських відносинах, досягнуте на етапі сучасного українського державотворення, пройшло тернистий шлях від міжнаціонального конфлікту до активної підтримки Польщею модерних євроінтеграційних прагнень України. Водночас не слід відкидати негативний історичний досвід, принаймні задля того, щоб уникнути помилок попередників.

2. Польсько-український конфлікт у сфері мовних відносин хронологічно тривав упродовж XIX–XX ст., впритул до 1939 р. Попри проголошену Габсбургами 1849 р. рівноправність мов, виникала постійна конкуренція між українцями та поляками за розширення прав вживання своєї мови у різних сферах публічного життя та органах влади. Особливої гостроти конфлікт набув у міжвоєнний період (1918–1939 рр.), коли поляки уперше з кінця XVIII ст. вибороли незалежність та обрали курс на розбудову мононаціональної держави. Друга Річ Посполита здійснювала дискримінаційну мовно-національну політику, що поєднувалася із економічною та соціальною дискримінацією національних меншин, включаючи й українську.

Розуміючи надважливе значення національної мови для власного державотворення, польські історико-правові школи періоду XIX – поч. XX ст. доводили вдавану перевагу польської мови над українською і у культурному, і у правовому аспектах.

3. Українські правники та громадсько-політичні діячі австрійського та міжвоєнного періодів сформулювали вимоги щодо обсягу невід'ємних, на їхню думку, мовних прав. Ці підходи вирізняються толерантністю і є, на нашу думку, актуальними для здійснення мовної політики будь-якої демократичної держави. Не

заперечуючи особливий статус державної мови, кожному народу належить право на освіту рідною мовою; право створювати приватні виховні та навчальні заклади з національною мовою навчання; право на звернення до органів влади рідною мовою; право отримання відповіді на звернення рідною мовою; право на застосування рідної мови на усіх стадіях судового процесу. Втім, така поміркована постановка питання не знаходила відгук ні в офіційних представників Польської держави, ні у радикалів із українського політичного середовища.

4. Нормативно-правові акти Австрійської імперії у сфері правового регулювання мовних відносин, були чинні на території Другої Речі Посполитої до 1924 р., тобто до прийняття Польщею власних законів. Низка положень австрійського права та термінологія були використані польськими законодавцями у формуванні власного мовного законодавства. Це дає підстави стверджувати про наступність польського мовного законодавства стосовно австрійського.

Водночас із набуттям у 1924 р. чинності нових мовних законів очевидним стало те, що низка прогресивних положень австрійського законодавства була упущена чи відкинута польськими законотворцями. Так, були проігноровані правові норми австрійського законодавства, які зобов'язували чиновників знати мову місцевого населення і застосовувати її у публічних відносинах.

5. Друга Річ Посполита формально виконала вимоги Трактату, які стосувалися захисту прав національних меншин. Під тиском держав Антанти міжвоєнна Польща задекларувала у своїх конституційних актах принцип рівноправності усіх громадян держави і поваги до етнічних, расових, релігійних і мовних меншин. У Конституції Польщі 1921 р. зафіксовано засадничі принципи мовної політики: неприпустимість привілеїв чи обмежень конституційних прав і свобод громадян за мовними ознаками, судовий захист правовідносин, пов'язаних з мовними правами (ст. 96); право на збереження мовної самобутності та розвиток мов національних меншин (ст. 109); гарантування, відповідно до закону, представникам національних меншин права на створення приватних шкіл, інших недержавних організацій з рідною мовою навчання, виховання (ст. 110).

6. Характерною рисою правової системи Другої Речі Посполитої було те, що мовне законодавство стало основним інструментом державної політики відносно національних меншин. Незважаючи на недоліки законопроектів виявлених ще на стадії їх обговорення у Польському Сеймі, ігноруючи критику їх положень як польськими, так і депутатами від національних меншин мовні закони Другої Речі Посполитої були прийняті 31 липня 1924 року.

Мовні права, надані українцям, обмежувалися чітко визначеною територією – воєводствами Східної Галичини та Волині. Українці, які проживали на території Лемківщини, Холмщини та Підляшшя, були де-юре позбавлені мовних прав. Це звужувало правовий статус української мови в Другій Речі Посполитій порівняно з правовим статусом української в Австро-Угорщині, що стало суттєвим недоліком польського мовного законодавства.

Для правового регулювання мовних відносин у Східній Галичині міжвоєнного періоду характерно недотримання ієрархії нормативно-правових актів. Правові норми мовних законів не відповідали Основному Закону, зокрема в частині дотримання конституційного принципу рівності громадян Другої Речі Посполитої перед законом – ст. 96 Конституції 1921 р., та умовам Трактату. Встановлено невідповідність актів офіційного тлумачення та правозастосовних актів мовним законам.

Недоліком польського мовного законодавства стало вживання термінів «руський», «руська» і (в дужках) «русинська» для позначення громадян української національності та їхньої мови. Цей підхід був свідомо застосований розробниками польського мовного законодавства всупереч протестам українських депутатів Польського Сейму та української громадськості. Відтак недосконалість термінології польського законодавства межувала з неповагою та упередженням щодо української нації.

7. Після прийняття польського мовного законодавства 1924 р. у судовій практиці й надалі вибірково продовжували застосовувалися нормативно-правові акти, прийняті в Австрійській імперії. Це всупереч тому, що закони про мову Другої Речі Посполитої у заключній частині містили норму про втрату чинності

усіх попередніх нормативно-правових актів, що стосувалися мови органів державної влади та органів самоврядування і мови судівництва.

Таке вибіркове застосування нормативно-правових актів Австрії та законів і підзаконних актів Другої Речі Посполитої навряд чи підсилювало віру у справедливість і судову систему міжвоєнної Польщі польських громадян української національності. Навпаки, зневіра у можливості досягти справедливості у суді призводила до неповаги та неприязні українців до правової системи Польської держави. Як відомо з історії, деякі з них розпочали поповнювати ряди радикальних націоналістичних організацій, які обирали шлях до вирішення своїх національних проблем уже поза правовим полем.

8. Українське греко-католицьке духовенство активно відстоювало право на ведення діловодства Церкви українською мовою та провадження нею метричних книг, також право фізичних осіб на транскрибований запис імені та прізвища, відповідно до своєї національної традиції, – тобто, відповідно до вимог українського правопису. Вказане стало приводом для притягнення низки греко-католицьких священиків до кримінальної відповідальності.

Політика органів юстиції щодо УГКЦ негативно налаштувала проти Другої Речі Посполитої не тільки священиків. Українське греко-католицьке духовенство вдавалося до антипольської агітації українського населення. Відтак Польська держава здійснювала його переслідування, що посилювало міжнаціональні конфлікти на мовному та релігійному ґрунті між поляками та українцями. Будь-який священик, якщо він усвідомлював свою національність і чітко формулював позицію щодо національної політики тогочасної Польщі, мав розуміти те, що стосовно нього могли бути застосовані репресії зі сторони держави.

Водночас усупереч усій своїй довільності, польська адміністративна та судова системи залишали для обвинувачених можливості судового захисту, апеляції у вищих інстанціях, звернення до громадської думки та міжнародного суспільного загалу.

9. Найнеобхіднішою умовою національного розвитку українців (як і будь-якої іншої нації) у міжвоєнній Польщі стала потреба мати україномовну школу та

право створювати навчально-виховні заклади з рідною мовою навчання, здійснювати в них власну освітню діяльність. Саме це право найактивніше намагалися обстоювати усі без винятку соціальні групи українського населення.

Особливістю польської мовної політики стало запровадження двомовних (утраквістичних) шкіл замість одномовних (національних). Права української більшості населення українських етнічних територій ставилися нижче ніж польської меншості, яка проживала на українських землях. Діяло положення ст. 3 Закону «Про деякі постанови в організації шкільництва» від 31.07.1924 р., що у разі існування двох шкіл в одному окрузі – польської та української – українська мала бути ліквідована.

Такий метод асиміляторства застосовувався Польською державою лише щодо українців, білорусів і литовців, але не німців, які, як і українці, становили компактну національну меншину на заході Другої Речі Посполитої.

10. Принциповим є осмислення цінності мови з правової точки зору. На будь-якому етапі боротьби за незалежність і подальшого державотворення у межах суверенної держави одним з першочергових завдань є організація заходів на забезпечення належного правового статусу української мови. Сьогодні воно полягає у забезпеченні статусу української мови, як державної, зокрема, якнайширшому доступу до україномовної освіти усіх охочих (зокрема, українців, які не є громадянами України) та законодавчому закріпленні обов'язку державних чиновників знати державну мову, обов'язку національних меншин щодо вивчення української мови в державних освітніх закладах.

Водночас реалізація меншинами права вивчати і розвивати національну мову забезпечить повагу до правової системи Української держави. Забезпечення права національних меншин на освіту рідною мовою стане кроком до міжнаціонального порозуміння. Цілком природним є право навчатися у школі рідною мовою, оскільки це єдиний шлях зберегти національну мову і навчити її дітей. Це ж стосується мовних прав національних меншин у судочинстві, системі нотаріату тощо. Вітчизняний законодавець має уміло враховувати історичний досвід правового регулювання у цих та інших дотичних сферах у повному обсязі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативно-правові акти

1. Про засади державної мовної політики: Закон України від 03.07.2012 р. – К.: Алерта, 2012. – 31 с.
2. Dekret w przedmiocie zmian w urządzeniach wymiaru sprawiedliwości w b. zaborze austriackim // Dz.URP. – 1919. – Nr. 15, poz. 200. – S. 312–313.
3. Uchwała Rady Ministrów o szkołach powszechnych z niemieckim językiem nauczania // Dz.URP. – 1919. – Nr. 21, poz. 232. – S. 312–313.
4. Traktat między Głównymi Mocarstwami sprzymierzonymi i stowarzyszonymi a Polską podpisany w Wersalu 28 czerwca 1919 r. ratyfikowany ustawą z dn. 31 lipca 1919 r. Dz. U. № 35/20 poz. 199 // Dz.URP. – 1920. – Nr. 110, poz. 728. – S. 1933–1946.
5. Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej // Dz.URP. – 1921. – Nr. 44, poz. 267. – S. 633–659.
6. Ustawa z dnia 26 września 1922 r. o zasadach powszechnego samorządu wojewódzkiego, a szczególności województwa lwowskiego, tarnopolskiego, stanisławowskiego // Dz.URP. – 1922. – Nr. 90, poz. 829. – S. 1553–1555.
7. Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. o języku państwowym i języku urzędowania rządowych i samorządowych władz administracyjnych // Dz.URP. – 1924. – Nr. 73, poz. 724. – S. 1094–1095.
8. Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. o języku urzędowania sądów, urzędów prokuratorskich i notarjatu // Dz.URP. – 1924. – Nr. 78, poz. 757. – S. 1206–1207.
9. Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r., zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa // Dz.URP. – 1924. – Nr. 79, poz. 766. – S. 1212–1214.
10. Rozporządzenie wykonawcze Rady Ministrów z dnia 24 września 1924 r. do ustawy z dnia 31 lipca 1924 r. o języku państwowym i języku urzędowania rządowych i samorządowych władz administracyjnych // Dz.URP. – 1924. – Nr. 85, poz. 820. – S. 1301–1303.
11. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 21 stycznia 1925 r. o zmianie niektórych postanowień rozporządzenia wykonawczego Rady Ministrów z dnia

24 września 1924 r. do ustawy z dnia 31 lipca 1924 r. o języku państwowym i języku urzędowania rządowych i samorządowych władz administracyjnych // Dz.URP. – 1925. – Nr. 8, poz. 59. – S. 60.

12. Rozporządzenie Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 18 stycznia 1926 r. o adresowaniu przesyłek pocztowych i telegramów, zamawianiu rozmów telefonicznych oraz używaniu języków w komunikacji telegraficznej i telefonicznej w obrocie wewnętrznym // Dz.URP. – 1926. – Nr. 7, poz. 51. – S. 89–90.

13. Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 7 stycznia 1925 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych i Ministrem Rolnictwa i Dóbr Państwowych, w sprawie wykonania ustawy z dnia 31 lipca 1924 r., zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa // Dziennik urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego RP. – 1925. – № 3 (145) poz. 30. – S. 42–49.

14. Okólnik Ministra W.R. i O.P. z dnia 12 kwietnia 1927 r. Język napisów, ogłoszeń, obrad oraz ksiąg i aktów szkolnych w szkołach i ochronkach państwowych, publicznych szkołach oraz szkołach i ochronkach prywatnych. // Dziennik Urzędowy kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego. – Lwów, rocznik 1927. – № 5, (Dz. Urz. Min. W. R. i O.P. № 6, poz. 91). – S. 171–195.

15. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 lutego 1928 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych // Dz.URP. – 1928. – Nr. 12, poz. 93. – S. 171 – 195.

16. Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa // Dz.URP. – 1932. – № 38, poz. 389. – S. 639–645.

17. Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych // Dz.URP. – 1932. – № 33, poz. 343. – S. 545 – 546.

18. Ustawa Konstytucyjna z 23 kwietnia 1935 roku // Dz.URP. – 1935. – Nr. 30, poz. 227. – S. 497.

Архіви

Центральний державний історичний архів України, м. Львів

19. Справа про обмеження прав використання української мови у судах Львівського апеляційного округу, 27.09.1919 – 24.10.1924 pp. // ЦДІА України,

м. Львів. – Ф. 151 (Апеляційний суд у Львові, 1915–1939 роки), оп. 1 а , спр. 75. – 198 арк.

20. Лист польської фашистської організації «Лист Союзу народової організації Східної Малопольщі у Львові» голові Апеляційного суду у Львові з протестом проти призначення на посаду судді Повітового суду у місті Яворові особи непольської національності, 30 квітня 1920 р. // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 151 (Апеляційний суд у Львові, 1915–1939 роки), оп. 1 а , спр. 155. – 2 арк.

21. Скарга товариства Дністер у Львові про заборону користуватися у суді українською мовою, 1920 р. // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 151 (Апеляційний суд у Львові, 1915–1939 роки), оп. 1 а , спр. 322. – 14 арк.

22. Справа по розслідуванню скарг громадян на Суди Львівського Апеляційного Округу через бюрократичне виконання своїх функцій, 1921 р. // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 151 (Апеляційний суд у Львові, 1915–1939 роки), оп. 1 а , спр. 540. – 143 арк.

23. Скарга товариства Дністер у Львові на судову владу за зневагу до української мови у роботі судів Львівського апеляційного округу, 1921 р. // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 151 (Апеляційний суд у Львові, 1915–1939 роки), оп. 1 а , спр. 553. – 3 арк.

24. Скарга товариства «Дністер» з приводу недотримання нотаріусами приписів про вживання української мови у судах Львівського апеляційного округу, 1927 р. // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 151 (Апеляційний суд у Львові, 1915–1939 роки), оп. 1 а , спр. 4409. – 3 арк.

25. Анонімний лист прем'єр-міністру Єджеєвічу Янушу про призначення українців на посади нотаріусів», 1932 р. // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 151 (Апеляційний суд у Львові, 1915–1939 роки), оп. 1 а , спр. 4410. – 1 арк.

26. Таємний лист голови Апеляційного суду до Міністерства юстиції про кількість суддів та службовців української національності працюючих в судах Львівського апеляційного округу», 1935 р. // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 151 (Апеляційний суд у Львові, 1915–1939 роки), оп. 1 а , спр. 4450. – 2 арк.

27. Циркуляри та розпорядження Мін'юсту про порядок використання української та польської мов у судовому та іншому документоведенні,

14.09.1920 – 05.08.1938 // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 205 (Прокуратура Апеляційного суду, м. Львів 1915–1939 роки), оп. 1 , спр. 10. – 78 арк.

28. Листування з Мін'юстом і воєводськими управліннями з питань відбування кримінального покарання уніатськими священиками», 1938 р. // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 205 (Прокуратура Апеляційного суду, м. Львів 1915–1939 роки), оп. 1 , спр. 141. – 37 арк.

29. Реєстр кримінальних справ порушених проти уніатських священиків обвинувачених у веденні метричних книг українською мовою, 1938–1939 роки // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 205 (Прокуратура Апеляційного суду, м. Львів 1915–1939 роки), оп. 1 , спр. 410. – 6 арк.

30. Справа по обвинуваченню депутата сейму Леона Бачинського за виступи проти політики полонізації українського населення, 23.07.1930 р. // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 205 (Прокуратура Апеляційного суду, м. Львів 1915–1939 роки), оп. 1 , спр. 830. – 28 арк.

31. Листування з Мін'юстом і прокурорами окружних судів щодо порушення і розслідування кримінальних справ проти депутатів сейму і сенаторів, обвинувачених у виступах проти буржуазної держави зі списками», 25.10.1928 – 31.12.1930 // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 205 (Прокуратура Апеляційного суду, м. Львів 1915–1939 роки), оп. 1 , спр. 839. – 177 арк.

32. Листи Мін'юсту про притягнення до судової відповідальності депутатів сейму від українських політичних Партій за дії спрямовані проти підвалин польської держави, 1928 р. // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 205 (Прокуратура Апеляційного суду, м. Львів 1915–1939 роки), оп. 1 , спр. 840. – 11 арк.

33. Листування з Мін'юстом з питань інтерпеляції депутатів народного клубу у зв'язку з виступом українських делегатів на міжнародному конгресі в Женеві з додатками текстів виступів, 1928–1930 рр. // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 205 (Прокуратура Апеляційного суду, м. Львів 1915–1939 роки), оп. 1 , спр. 841. – 65 арк.

34. Обвинувальний вирок і листування у справі редактора г. «Новий час» Тиктора Івана, обвинуваченого у публікації статей проти підвалин польської

держави, 16.05.1926 – 06.11.1929 р. // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 205 (Прокуратура Апеляційного суду, м. Львів 1915–1939 роки), оп. 1 , спр. 939. – 28 арк.

35. Доповіді прокурорів окружних судів про порушення кримінальних справ проти уніатських священиків обвинувачених у публічних виступах проти підвалин польської держави, 1929–1934 рр. // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 205 (Прокуратура Апеляційного суду, м. Львів 1915–1939 роки), оп. 1 , спр. 955. – 55 арк.

36. Обвинувальний висновок і листування по справі адвоката Винниченко Івана та уніатського священика Павлика Василя, які обвинувачувалися за критику діяльності польської шкільної влади у питаннях навчання української мови, 28.10.1929 – 26.02.1930 рр. // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 205 (Прокуратура Апеляційного суду, м. Львів 1915–1939 роки), оп. 1 , спр. 961. – 6 арк.

37. Справа проти греко-католицького священика Михайла Єднака, 1939 р. // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 205 (Прокуратура Апеляційного суду, м. Львів 1915–1939 роки), оп. 1 , спр. 1106. – 4 арк.

38. Справа по обвинуваченню українського священика Малицького Юзефа у м. Борщові у записуванні прізвищ у метричні книги в українській вимові, 1939 р. // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 205 (Прокуратура Апеляційного суду, м. Львів 1915–1939 роки), оп. 1 , спр. 1107. – 14 арк.

39. Справа про обвинувачення уніатського священика Татомира Юліана у записуванні прізвищ у метричні книги в українській вимові», 1939 р. // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 205 (Прокуратура Апеляційного суду, м. Львів 1915–1939 роки), оп. 1 , спр. 1108. – 113 арк.

40. Справа по обвинуваченню уніатського священика Тимківа Миколая у записуванні прізвищ у метричні книги в українській вимові, 1939 р. // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 205 (Прокуратура Апеляційного суду, м. Львів 1915–1939 роки), оп. 1 , спр. 1109. – 11 арк.

41. Обвинувальний вирок і переписка по справі уніатського священика Чеховського Стефана обвинуваченого у записування у метричні книги прізвищ

осіб в українській вимові, 1939 р. // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 205 (Прокуратура Апеляційного суду, м. Львів 1915–1939 роки), оп. 1, спр. 1110. – 7 арк.

42. Обвинувальний вирок і переписка у справі уніатського священика Марущака обвинуваченого у записування у метричні книги прізвищ осіб в українській вимові, 1939 р. // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 205 (Прокуратура Апеляційного суду, м. Львів 1915–1939 роки), оп. 1, спр. 1111. – 5 арк.

43. Доповіді прокурора окружного суду в Коломиї про розслідування справи проти учнів школи с. Вільховець Чорнописького Федора, Приймака Василя і інших, які обвинувачувались у організації страйку учнів із вимогою навчання українською мовою», 06.11.1931 – 29.01.1932 // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 205 (Прокуратура Апеляційного суду, м. Львів 1915–1939 роки), оп. 1, спр. 1019. – 5 арк.

44. Циркуляри та інструкції Міністерства юстиції, Міністерства внутрішніх справ Львівського воєводського управління і листування з ними щодо посилення цензури та конфіскації друкованих видань, з додатками конфіскованих екземплярів видань, 1921–1931 роки // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 205 (Прокуратура Апеляційного суду, м. Львів 1915–1939 роки), оп. 1, спр. 1246. – 249 арк.

45. Листування з Мін'юстом і львівським воєводським управлінням про заборону греко-католицького молебну Храни Боже Вітчизну руську – Україну, 09.07.1924 – 10.10.1924 // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 205 (Прокуратура Апеляційного суду, м. Львів 1915–1939 роки), оп. 1, спр. 1262. – 6 арк.

46. Лист протест від ім. НТШ у Львові до Львівського шкільного округу щодо питання про заборону слів «український», «Україна» у приватних українських гімназіях, 29.10.1923 // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 309 (Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів 1772–1946 рр.), оп. 1, спр. 89. – 6 арк.

47. Звернення Центрального інформаційного бюро про організацію і проведення I з'їзду української молоді у Львові, 11 грудня 1908 р. – 24 січня 1909 р. // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 309 (Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів 1772–1946 рр.), оп. 1, спр. 2760. – 8 арк.

48. Інтерпеляція депутату державної Думи у Відні Олесницького Євгена австрійській владі та стаття про організацію шкіл з викладанням на українській мові, б. д. // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 309 (Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів 1772–1946 рр.), оп. 1, спр. 2775 арк. 1–16.

49. Відозва головного секретаріату до української громадськості проти плебісциту за введення польської мови навчання в українських школах, 1939 р. // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 344 (Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), м. Львів, 1923–1939 рр.), оп. 1, спр. 21. – 11 арк.

50. Текст промови Бачинського Володимира виголошений на народному з'їзді УНДО в дискусії про політичне положення українського населення окупованих Польщею територій, 19.02.1926 // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 344 (Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), м. Львів, 1923–1939 рр.), оп. 1, спр. 30. – 7 арк.

51. Протокол наради українських економічних установ, скликаної УНДО у зв'язку з прийняттям закону про введення урядової польської мови в кооперативах і акційно-торговельних спілках, 1927 р. // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 344 (Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), м. Львів, 1923–1939 рр.), оп. 1, спр. 33. – 11 арк.

52. Листи гуртка ім. Шевченка, товариства «Рідна школа» про допомогу в справі агітації за влаштування дітей української національності в українські школи та повідомлення УНДО з цього питання, 1936–1937 рр. ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 344 (Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), м. Львів, 1923–1939 рр.), оп. 1, спр. 159 а. – 3 арк.

53. Повідомлення народної організації про нехтування українською мовою польськими службовцями у Львові при полагодженні поточних справ», 1936 р. ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 344 (Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), м. Львів, 1923–1939 рр.), оп. 1, спр. 178. – 2 арк.

54. Дані про проведення сесії парламенту в справі покращення культурно-освітнього виховання молоді, 1937 р. ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 344 (Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), м. Львів, 1923 – 1939 рр.), оп. 1, спр. 527. – 6 арк.

55. Тексти промов депутата сейму і сенату Целевича Володимира, виголошених на засіданнях бюджетної комісії по обговоренню бюджетів міністерств пошт і телеграфів, внутрішніх справ, суспільної опіки, віросповідань та освіти, фінансів, опублікованих в газеті «Національна політика», 12.01.1939 – 24.01.1939 // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 344 (Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), м. Львів, 1923 – 1939 рр.), оп. 1 , спр. 545. – 30 арк.

56. Звіти, скарги та інші документи про стан шкіл і навчання на західноукраїнських землях», 1926–1938 роки // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 344 (Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), м. Львів, 1923–1939 рр.), оп. 1 , спр. 552. – 63 арк.

57. Інтерпеляції, скарги, донесення та ін. документи про пацифікацію і обмеження в правах українського населення польськими адміністративними і військовими органами», 1926–1937 роки // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 344 (Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), м. Львів, 1923–1939 рр.), оп. 1 , спр. 553. – 73 арк.

58. Інтерпеляції, скарги, повідомлення та ін. документи про становище греко-католицької церкви», 1927–1937 роки // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 344 (Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), м. Львів, 1923–1939 рр.), оп. 1 , спр. 555. – 79 арк.

59. Протест жителів с. Страдч Городоцького повіту проти полонізації українських дітей польськими вчителями», 1933–1934 роки // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 344 (Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), м. Львів, 1923–1939 рр.), оп. 1 , спр. 560. – 11 арк.

60. Інтерпеляція депутатів Сейму Великановича Дмитра, Кузьмовича Володимира та ін. до міністерства віросповідань і освіти у Варшаві і Міністерства внутрішніх справ про шкільний плебісцит і становище шкіл», 1936–1938 // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 344 ((Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), м. Львів, 1923–1939 рр.), оп. 1 , спр. 572. – 38 акр.

61. Повідомлення Міністра віросповідань і освіти у Варшаві маршалові польського сейму про інтерпеляцію депутата Барана Степана у справі

позбавлення приватної гімназії в Тернополі прав державної школи // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 344 (Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), м. Львів, 1923 – 1939 рр.), оп. 1, спр. 576. – 9 арк.

62. Перелік інтерпеляцій української парламентарної репрезентації в сеймі і сенаті», 1939 р. // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 344 (Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), м. Львів, 1923–1939 рр.), оп. 1, спр. 577. – 6 арк.

63. Інтерпеляція Великановича Дмитра до міністра шляхів сполучення у Варшаві про відмову службовців залізниці обслуговувати українців, які вживали українську мову. Повідомлення міністра по цьому ж питанню», 1938 р. // ЦДІА України, м. Львів. – Ф. 344 (Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), м. Львів, 1923 – 1939 рр.), оп. 1, спр. 579. – 3 арк.

Фонд «Окремі надходження» Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника

64. Матеріали до польсько-українських відносин 1920-х рр. [Інструкція] у справі полонізації населення Західної України. 1920-і роки // ЛННБ України ім. В. Стефаника, ВР, Фонд 9 (Окремі надходження), од. зб. 1867 – 5 арк.

65. Виписки з українських газет до справ польсько-українських стосунків, ставлення польських властей до різних українських організацій, церкви і т. ін. Львів, 1920–1930. // ЛННБ України ім. В. Стефаника, ВР, Фонд 9 (Окремі надходження), од. зб. 1214 – 95 арк.

Фонд «Барвінських» Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника

66. Лист Алиськевич Ольги до Барвінського Олександра Григоровича. Доброводи, 06. II. 1894 р. // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Фонд 11 (Барвінські), од. зб. 515. – 2 арк.

67. Лист Бачинського В. і Зілинського до Барвінського Олександра Григоровича з проханням допомоги в справі відкриття української гімназії у

Бережанах. Бережани, 14. IX. 1905 р. // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Фонд 11 (Барвінські), од. зб. 586. – 1 арк.

68. Листи Бирчака Володимира до Барвінського Олександра Григоровича. Дрогобич, Відень, 1894, 1910, 1916 рр. // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Фонд 11 (Барвінські), од. зб. 654. – 8 арк.

69. Листи Боб'яка Гринька до Барвінського у справі заснування української гімназії. Самбір, Бережани, 1903–1912 рр. // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Фонд 11 (Барвінські), од. зб. 660. – 57 арк.

70. Листи Гаморака К. до Барвінського Олександра Григоровича в справі перевodu шкільною краєвою радою школи в селі Устячко (Заліщинського повіту) з української на польську мову викладання, з протестом проти цього заходу, 1896–1898 рр. // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Фонд 11 (Барвінські), од. зб. 858. – 28 арк.

71. Листи Дацківа Теодора до Барвінського Олександра Григоровича. Василів, 1911 р. // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Фонд 11 (Барвінські), од. зб. 1071. – 2 арк.

72. Листи Дмитерка Дмитра до Барвінського Олександра Григоровича в справі відкриття паралельних класів та викладання української мови в учительській семінарії. Станіслав, Львів, Тернопіль, 1891–1897 рр. // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Фонд 11 (Барвінські), од. зб. 1116. – 81 арк.

73. Листи Заклинського Романа до Барвінського Олександра Григоровича. Станіслав 1883–1909 рр. // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Фонд 11 (Барвінські), од. зб. 1201. – 70 арк.

74. Листи шкільного повітового комітету в Косові «Рідна школа» до Барвінського Олександра Григоровича в справі паралельних класів з українською мовою навчання. Косів, 1912–1913 рр. // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Фонд 11 (Барвінські), од. зб. 3217. – 4 арк.

75. Листи українського педагогічного товариства у Львові до Барвінського Олександра Григоровича. Львів, 1885–1923 р. // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Фонд 11 (Барвінські), од. зб. 3290. – 11 арк.

76. Лист (звернення) управління громади в Лісках пов. Сокаль до Шкільної краєвої ради у Львові [вислане на руки Барвінського Олександра Григоровича] про потребу змінити в школі польську мову викладання на українську. С. Ліски пов. Сокаль, 15.XI.1912 р. // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Фонд 11 (Барвінські), од. зб. 3637. – 5 арк.

Опубліковані документи

77. Бібліографія історії українсько-польських відносин: суспільно-політичні та економічні процеси (За матеріалами картотеки Мирона Кордуби) / Упоряд. Олег Піх, Оксана Руда. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – 366 с.

78. З трибуни. Промови українських послів і сенаторів у польських Соймі і Сенаті. – Львів: Накладом Українського Посольського клубу, 1925. – 144 с.

79. Західно-Українська Народна Республіка, 1918–1923. Документи і матеріали. Том 2. Державотворчі й адміністративно-організаційні процеси / кер. роботи і відп. ред. Олександр Карпенко; уклад. Олександр Карпенко, Катерина Мицан. – 2001: Івано-Франківськ: Лілея-НВ. – 708 с.

80. Західно-Українська Народна Республіка, 1918–1923. Документи і матеріали. Том 3. Книга 1, Соціально-економічні відносини і визвольні змагання / керівник роботи і відп. ред. О. Карпенко, уклад. Олександр Карпенко, Катерина Мицан. Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника та ін. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. – 642 с.

81. Левицький К. Німецько-український словар. Друге поправлене і доповнене видання / Кость Левицький. – Відень: з Австрійської державної друкарні у Відні, 1920. – 494 с.

82. Мілена Рудницька. Статті. Листи. Документи. Збірник документів і матеріалів про життя, суспільно-політичну діяльність і публіцистичну творчість Мілени Рудницької / Упорядкування: Мирослава Дядюк. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, Інститут історичних досліджень Львівського державного університету ім. Івана Франка, Європейський дослідний інститут ім. В.К. Липинського (Філадельфія, США). – Львів: [б.в.], 1998. – 844 с., іл.

83. Нарраївський Р. Є. «Правовий poradnik. Популярний збірник кримінального, цивільного та адміністративного права» / Роман Євген Нарраївський. – Коломия: Рекорд, 1932. – 830 с.

84. Промова д-ра Є. Олесницького, виголошена в австрійській палаті послів під час дебати над бюджетовою провізориєю дня 2 грудня 1910 р. – Львів: накладом д-ра В.Бачинського, 1910. – 5 с.

85. Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів. Т. 1 / Микола Сивіцький; пер. з пол. Є. Петренка. – К.: Видавництво Олени Теліги, 2005. – 344 с.

86. Три закони про вживання мов: української білоруської та литовської в адміністрації, самоврядуваннях, судах, прокураторських урядах, нотаріаті та школах Речі Посполитої Польської / Переклад Ю. С. Киркиченка. – Варшава, 1924. – 15 с.

87. Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст. Історико-бібліографічне дослідження. – Т. 1: 1812 – 1890 рр./ НАН України; Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Відділення «Науково-дослідний центр періодики»; Галушко М. В., Романюк М. М., Сніцарчук Л. В. – Львів: Оріяна-Нова, 2007. – С. 116–134.

88. Appeal to the League of Nations. Eugen Petrushevych m.p. Prezident of Ukrainian National Council of the East Galicia. Genewa [б.в.], 1923. – 10 s.

89. Alegata do sprawozdan stenograficznych z trzeciej sesyi Sejmu Galicyjskiego z r. 1865–1866. Lwów: z drukarni Instytutu Staupigian'skiego, 1962 s.

90. Projekty Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Projekt Komisji Konstytucyjnej Sejmu Ustawodawczego. Warszawa: Wydawnictwo kancelarii cywilnej Naczelnika Państwa. [б. м.], 1920. – 66 s.

91. Protection of minorities in Poland: Petition to the League of Nations concerning the ukrainian minority in Poland and the question of the establishment of an autonomous regime in the territory known as Eastern Galicia, submitted by Members of the British Parliament and other persons on October 5th, 1932, together with supplementary correspondence. [б. м.], 1932. – 11 s.

92. Sprawozdania stenograficzne z posiedzen Sejmu Krajowego Galicyjskiego we Lwowe. – Lwow: Z drukarni E. Winiarza, 1861. – 541 s.

93. Stenograficzne sprawozdania z trzeciej sesji Sejmu Krajowego królestwa Galicyji i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z r. 1865–1866. Lwów: z drukarni Instytutu Stauropigiańskiego. – 1966 s.

94. Sprawozdania stenograficzne Galicyjskiego Sejmu krajowego w drugim okresie z drugiej sesji. Lwów: z drukarni Zakładu nar. im. Ossolińskich, 1868. – 966 s.

95. Sprawozdanie Wydziału krajowego o wnioskach posłów pp. Antoniego Pietruszewicza i Aleksandra hr. Borkowskiego, względem używania języka polskiego i ruskiego w czynnościach Sejmu krajowego, Alegat XC // Alegata do Sprawozdan stenograficznych z trzeciej sesji Sejmu Galicyjskiego z r.1865–1866. Lwów: z drukarni Instytutu Stauropigiańskiego. – 1962 s.

96. Sprawozdanie Wydziału krajowego w przedmiocie obwieszczenia ustaw krajowych, Alegat XCI // Alegata do Sprawozdan stenograficznych z trzeciej sesji Sejmu Galicyjskiego z r.1865–1866. Lwów: z drukarni Instytutu Stauropigiańskiego, 1962 s.

97. Sprawozdanie Wydziału krajowego o języku w administracji i sądach, Alegat III // Alegata do sprawozdań stenograficznych z drugiej sesji Sejmu Galicyjskiego w roku 1868. Lwów: z drukarni Zakładu nar. im. Ossolińskich. – 969 s.

98. Sprawozdanie komisyyi dla ustawy o języku urzędowym w administracji i sądach, Alegat XXVI // Alegata do sprawozdań stenograficznych z drugiej sesji Sejmu Galicyjskiego w roku 1868. Lwów: z drukarni Zakładu nar. im. Ossolińskich. – 969 s.

99. Sprawozdania stenograficzne z 146 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 9 lipca 1924 r. – Warszawa: Druk Zakładyw Drukarskich W. Piekarniaka, 1924. – 80 s.

100. Sprawozdania stenograficzne z 146 posiedzenia Senatu Rzeczypospolitej z dnia 25 lipca 1924 r. – Warszawa: Drukarnia Państwowa, 1924. – 92 s.

101. Ustawa dla królestwa Galicji o przedmiocie obwieszczenia ustaw. Alegata do Sprawozdan stenograficznych z trzeciej sesji Sejmu Galicyjskiego z r. 1865–1866. Lwów: z drukarni Instytutu Stauropigiańskiego, 1962 s.

102. Wniosek Uliana Lawrowskiego, Alegat LIV // Alegata do Sprawozdan stenograficznych z drugiej sesji Sejmu Galicyjskiego w roku 1869. Lwów: z drukarni Zakładu nar. im. Ossolińskich, 1039 s.

Періодика міжвоєнного періоду

103. Волошин М. Права української мови (в законодавстві Австро-Угорської монархії, а тепер у законодавстві Річипосполитої Польської) / Михайло Волошин // «Життя і право». – 1928 – Ч. 1. – С. 28–36.

104. Волошин М. Проект нового польського закону про устрій адвокатури // «Життя і право». – 1929. – Ч. 4. – С. 11–14.

105. Вирок Найвисшого суду у Варшаві в справі каригідности уживання української мови – нашими урядами парохіяльними // «Життя і право». – 1931 – Ч. 1. – С. 211–217.

106. Домбчевський Р. Сходина членів С.У.А. Львівської делегатури / Роман Домбчевський // «Життя і право». – 1928. – Ч. 2. – С. 39–43.

107. Домбчевський Р. Організація української адвокатури / Роман Домбчевський // «Життя і право». – 1928. – Ч. 1. – С. 44–49.

108. Домбчевський Р. За права мови / Роман Домбчевський // «Життя і право». – 1929. – Ч. 3. – С. 18–24.

109. Домбчевський Р. З наших організацій. Сходина Стрийської делегатури С.У.А. / Роман Домбчевський // «Життя і право». – 1931. – Ч. 3. – С. 16–19.

110. Дністрянський С. Боротьба народу за право / Станіслав Дністрянський // «Життя і право». – 1928. – Ч. 1. – С. 9–12.

111. За права української мови // «Життя і право» – 1932. – Ч. 2. – С. 52–58.

112. Загальні збори СУА // «Життя і право». – 1929. – Ч. 2. – С. 16–17.

113. Заяць Ю. / Дещо про Конкордати // Юліян Заяць // «Життя і право» – 1931. – Ч. 2. – С. 1–8.

114. Звіт з діяльності Термінологічної Комісії, за роки 1937–38 // «Життя і право». – 1939. – Ч. 2. – С. 24.

115. Зі Стрийської делегатури // «Життя і право». – 1929. – Ч. 3. – С. 25–26.

116. Левицький К. Слово від видавців / Кость Левицький // «Життя і право». – 1928. – Ч. 1. – С. 1–3.
117. Левицький К. В боротьбі за права рідної мови / Кость Левицький // «Життя і право». – 1932. – Ч. 2. – С. 36–38.
118. Левицький К. «До питання, в якій мові мають українські священики переписуватись з державними урядами / Кость Левицький // «Життя і право». – 1937. – Ч. 1. – С. 52 – 53.
119. Левицький К. За права української мови / Кость Левицький // «Життя і право». – 1939. – Ч. 2. – С. 12 – 14.
120. Левицький К. Про значіння організації Союзу Українських Адвокатів / Кость Левицький // «Життя і право». – 1930 – Ч. 3. – С. 1–4.
121. Коссак О. Уваги до закона про державну мову з 31.07.1924. в.з. №73. поз. 724. / О. Коссак // «Життя і право». – 1929. – Ч. 4. – С. 45–49.
122. Коссак О. До інтерпретації закону язикового з 31. липня 1924 р. в.з. 78. поз. 757 / О. Коссак // «Життя і право». – 1930. – Ч. 3. – С. 5 – 7.
123. Рішення найвищого суду. 51) В окрузі Львівського апеляційного суду треба вносити подання про касацію в державній мові // «Життя і право». – 1930. – Ч. 2. – С. 137.
124. Надрага О. Як боронити прав української мови / Олександр Надрага // «Життя і право». – 1928. – Ч. 2. – С. 44–45.
125. Наша правнича мова: (дискусійна стаття) / Д-р Ю. В. // «Життя і право». – 1930. – Ч. 4. – С. 13 – 16;
126. Перфецький Р. Національні меншини на Радянській Україні і рівноправність мов / Роман Перфецький // «Життя і право». – 1929. – Ч. 3. – С. 1–9.
127. Перфецький Р. Постанови Версальського договору про охорону шкільництва непольських народів в Польщі / Роман Перфецький // «Життя і право». – 1929. – Ч. 4. – С. 27–38.
128. Правнича мова // «Життя і право». – 1930. – Ч. 3. – С. 8–9;
129. Рожанський Б. Руська мова на правничім відділі Львівського університету / Б. Рожанський // Часопись правнича. – 1895. – Р. 5. – С. 30–35; 124–133.

130. Статут Союзу Українських Адвокатів // «Життя і право». – 1929 – Ч. 3. – С. 23–28.
131. Сходина делегатів СУА Перемишля і Сянока в Перемишлі // «Життя і право». – 1930. – Ч. 2. – С. 20–21
132. Українська мова в нотаріаті у Польщі // «Життя і право». – 1928. – Ч. 2. – С. 13–16.
133. Українська мова в нотаріаті УСРР // «Життя і право». – 1928. – Ч. 2. – С. 16–18.
134. Федір Б. Д-р Макс Зайнфельд // «Життя і право». – 1932. – Ч. 1. – С. 53–54.
135. Як боронити прав української мови // «Життя і право». – 1932. – Ч. 2. – С. 44–45.
136. Baran S. Ruski – rusiński – ukraiński na tle ustawodawstwa polskiego / Stefan Baran // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – R. XXI, № 212 1937 r., № 2. – S. 234 – 236.
137. Deryng A. Międzynarodowe zobowiązania Polski w zakresie szkolnictwa mniejszości narodowościowych / Antony Deryng // Sprawy Narodowościowe. – 1927. – R. I, № 2. – S. 218.
138. Hadbank B. Uwagi do problemu ukraińskiego w Polsce / Bohdan Hadbank // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – R. II. Luty 1933 r. – № 1 (3). – S. 6–9.
139. Język rosyjski w urzędowaniu // Sprawy Narodowościowe. – 1927. – R. I, № 1. – S. 46.
140. Język urzędowania w szkołach i ochronkach // Sprawy Narodowościowe. – 1927. – R. I, № 2. – S. 149.
141. Korduba M. W sprawie uniwersytetu ukraińskiego we Lwowie / Miron Korduba // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – R. II. Marzec 1933 r., № 2 (4). – S. 38–40.
142. Łoś S. W sprawie uniwersytetu ukraińskiego / Stanisław Łoś // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – R. II. Kwiecień 1933 r., № 3 (5). – S. 4–10.
143. «Маченіє стосунків» // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – R. II. Luty-1933 r. – № 1 (3). – S. 38–40.
144. Мniejszości narodowościowy na Wołyniu Sowieckim // Sprawy Narodowościowe. – 1927. – R. I, № 1. – S. 66.

145. «Руски» a «Український» / Nazione Ruthenus // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – R. I. Wrzesień-październik 1932, № 1. – S. 27–31.
146. Polityka narodowościowa w związkach zawodowych // Sprawy Narodowościowe. – 1927. – R. I, №1. – S. 67.
147. Stebelski A. Zjazdy mniejszości narodowych w Genewie / Adam Stebelski // Sprawy Narodowościowe. – 1927. – R. I, № 1. – S. 1–43.
148. Stojan J. Na temat kulturno-historyczne / Jakob Stojan // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – R. I-II. Listopad-grudzien 1932, styczen 1933 r., № 2. – S. 5–11.
149. Uchwały ukraińskiego cerkiewnego zjazdu prawosławnego odbytego w dn. 5 i 6 czerwca 1927 r. // Sprawy Narodowościowe. – 1927. – R. I, № 4. – S. 398–405.
150. Wasilewski L. O drogi porozumienia / Leon Wasilewski // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – R. I-II. Listopad-grudzien 1932, styczen 1933 r., № 2, – S. 2–5.
151. Wasilewski L. Ruski, rusiński czy ukraiński? / Leon Wasilewski // Sprawy Narodowościowe. – 1927. – R. IV, № 4. – S. 388–392.
152. Zjazd rad mniejszości polskich na Ukrainie // Sprawy Narodowościowe. – 1927. – R. I, №2. – S. 194–195.
153. Zjazd Ridnoj Szkoły // Sprawy Narodowościowe. – 1927. – R. I, №1. – S. 47.

Спеціальна література

154. Айненкель А. Політика Польщі відносно українців у міжвоєнний період. Вибрані проблеми // Україна-Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків «Україно-польські відносини в 1917–1947 роках». – Варшава, 22–24 квітня 1997 р. – С. 29–46.
155. Айненкель А. Українське питання в політиці II Речі Посполитої та концепціях і заходах українських політичних сил у міжвоєнний період (1918–1939) / Анджей Айненкель // Україна-Польща: важкі питання. Матеріали XI міжнародного семінару істориків «Україно-польські відносини під час Другої світової війни». – Варшава, 26-28 квітня 2005 р. – С. 141–154.
156. Андрусяк Т.Г. Особливості розвитку української правової думки в Галичині в 19 столітті / Т. Г. Андрусяк // Вісник Львівського університету. – 2001. – Вип. 36. – С. 151–156. – (Серія юридична).

157. Антонович М. Законодавство України та зарубіжних країн щодо статусу державної мови (порівняльний аспект) / М. Антонович // Право України. – 1999. – № 6. – С. 73–74.

158. Антонюк Н. Український науковий інститут у Варшаві (1930-1939) / Наталія Антонюк // Вісник Львівського університету. – 2000. – Вип. 2. – С. 80–84. – (Серія міжнародні відносини).

159. Аркуша О. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 р.р. / Олена Аркуша. – Жовква: Жовківська книжкова друкарня Отців Василян «Місіонер», 1996. – 173 с.

160. Артикуца Н.В. Нові підходи до мовної підготовки майбутніх юристів і викладачів права / Н.В. Артикуца // Право України. – 1997. – № 12. – С. 58–60.

161. Баран А.В. Боротьба українських депутатів австрійського парламенту за впровадження української мови в діяльності публічних інституцій Габсбургської монархії (1848–1918 рр.). / А. В. Баран // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції аспірантів, ад'юнктів та здобувачів ЛьвДУВС: «Проблеми правового реформування та розбудови громадянського суспільства в Україні». – Львів: ЛьвДУВС, 2012. – С. 14–21.

162. Баран З. А. Відродження і становлення польської держави 1918-1921рр. / Баран Зоя Анатоліївна. – Львів: Вид-во ЛДУ, 1995. – 55 с.

163. Бачинський В. Боронім прав руської мови в судах / Володимир Бачинський. – Львів [б.в.], 1909. – 15 с.

164. Білявська Т. М. Мовні питання на сторінках часопису «Зоря» (1880–1897 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. М. Білявська. Запорізький національний університет Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. – Запоріжжя [б.в.], 2012. – 19 с.

165. Бестерс-Дільгер Ю. Нація та мова після 1991 року – українська та російська в мовному конфлікті / Юліане Бестерс-Дільгер // Україна. Процеси націотворення / Упор. Андреас Каппелер; пер. з нім. – К.: К.І.С., 2011. – С. 352–364.

166. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом і українськими масами / Даніель Бовуа. – Київ: Інтел, 1996. – 416 с.

167. Василевский Л. Польско-украинская борьба. Поляки / Леон Василевский (Плохоцкий) // Польско-украинская борьба. Формы национального движения в современных государствах. Австро-Венгрия. Россия. Германия / Под редакцией А. И. Кастелянского. – С.-Петербург: Издание т-ва «Общественная Польза», 1910. – С. 129–151.

168. Васілевський Л. Справа Українська як міжнародне питання / Леон Васілевський // Праці Українського Наукового Інституту. Том XXVIII. – Варшава: Drukarnia Piotr Pyz i S-ka, 1934. – 146 с.

169. Вернадський В. Українське питання і російська громадськість / В. І. Вернадський. Неопублікована стаття (1915 р.) перебуває в архіві АН СРСР (ф. 518, оп. 1, д. 220 б.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lib.movahistory.org.ua/Vernadsky_Ukr_pytan.pdf

170. Виздрік В. С. З історії українського шкільництва Галичини в міжвоєнний період / В. С. Виздрік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Armia/.../29.pdf>.

171. Гаврецька М. Законодавче закріплення правового статусу української мови / М. Й. Гаварецька // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 1. – С. 43–47.

172. Галай М. Освітня політика Другої Речі Посполитої в сфері початкової освіти у 1932–1939 роках (за матеріалами Тернопільського воєводства) / М. Галай [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Gumj/2012_2-3/index.htm

173. Ганкевич Л. С.У.А. (матеріали й завваги з нагоди десятиліття) / Лев Ганкевич. – Львів: Діло. – 1933. – 38 с.

174. Гетьманчук М. П. Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.) / Микола Петрович Гетьманчук. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська Політехніка», 2008. – 432 с.

175. Гетьманчук М. П. Українське питання в радянсько-польських відносинах 1920–1939 роках / М. П. Гетьманчук. – Львів: Світ, 1998. – 428 с.

176.Гловацький І. Ю. Права української мови у кримінальному судочинстві Другої Речі Посполитої 1918–1939 рр. / Іван Юхимович Гловацький // Вісник Львівського університету. – 2002. – Вип. 37. – С. 184–191. – (Серія юридична).

177.Гловацький І. Ю. Проблеми правового статусу Східної Галичини на мирній конференції у Парижі 1919–1923 рр. / І. Ю. Гловацький // Вісник Львівського університету. – 2001. – Вип. 6. – С. 150–158. – (Серія міжнародні відносини).

178.Гловацький І. Ю. Українські адвокати у політичних судових процесах у Східній Галичині (1921–1939 рр.) / І. Ю. Гловацький. – Львів: Тріада плюс. – 2003. – 344 с.

179.Горачек К. Немецко-чешская борьба. Чехи / Кирилл Горачек // Формы национального движения в современных государствах. Австро-Венгрия. Россия. Германия / Под. редакцией А.И. Кастелянского. – С. – Петербург: Издание т-ва «Общественная Польза», 1910. – С. 100–125.

180.Горобець К. Аксіологічні основи права / К.В. Горобець, О.С. Мельничук // Право України. – 2010. – № 4. – С. 220–224.

181.Гришина Е. П. Реализация принципа национального языка судопроизводства при участии переводчика в уголовном процессе России / Екатерина Павловна Гришина. – М.: Юрлитинформ, 2014. – 208 с.

182.Грушевський М. Про українську мову і українську школу / Михайло Грушевський. – К.: Веселка, 1991. – 46 с.

183.Грушевский М. Польско-украинская борьба. Украинцы / Михаил Грушевский // Формы национального движения в современных государствах. Австро-Венгрия. Россия. Германия / Под. редакцией А. И. Кастелянского. – С.-Петербург: Издание т-ва «Общественная Польза», 1910. – С. 152–177.

184.Грушевский М. Недержавные национальности и первые этапы национального строительства. Украинцы / Михаил Грушевский // Формы национального движения в современных государствах. Австро-Венгрия. Россия. Германия / Под. редакцией А.И. Кастелянского. – С.-Петербург: Издание т-ва «Общественная Польза», 1910. – С. 307–330.

185. Гудь Б. Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект / Богдан Гудь. – Харків: Акта, 2011. – 470 с.
186. Давидовський Л. Міжнародня охорона національних меншостей / Людомил Давидовський – Львів: НТШ, 1929. – 69 с.
187. Дейвіс Н. Боже Ігрище: Історія Польщі / Норман Дейвіс. Пер з англ. П. Таращук. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – 1080 с.
188. Демченко Т. Українська мова – правові проблеми / Т. Демченко, І. Філіпчук // Право України. – 1996. – № 7. – С. 47–50.
189. Демчишак Р. Політика «нормалізації» україно-польських відносин та ставлення до неї українських політичних партій (1935–1939 рр.) / Руслан Демчишак // Вісник Львівського університету. – 2004. – Вип. 13. – С. 59–64. – (Серія міжнародні відносини).
190. Домбчевський Р. За право мови / Роман Домбчевський. – Львів: Діло, 1934. – 88 с.
191. Дністрянський С. Права руської мови у Львівському університеті / Станіслав Дністрянський. – Варшава [б.в.], 1905. – 38 с.
192. Евин Ф. Правотар. Збірник обо'язуючих цивільних і карних законів та приписів про права руської мови враз з взірцями судових подань, скарг, внесень, жалоб, грамот, векселів і подань у справах адміністративних з приписами про штемпелеві, вписові і переносні належності / Филипп Евин. – Жовква: З друкарні ОО. Василян у Жовкві, 1905. – 936 с.
193. Євсєєва Г. П. Державна мовна політика в контексті української національної ідеї: теоретико-методологічні засади: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з державного управління: спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / Галина Петрівна Євсєєва; Національна академія державного управління при Президентові України, Харківський регіональний інститут державного управління. – Харків: [б. в.], 2012. – 42 с.
194. Загнітко А. Типологічні вияви української мови як державної / А.П. Загнітко // Українська мова – мова державна. Зб. наук. праць. Частина I / Укл.: Анатолій Загнітко (наук. ред) та ін. – Донецьк: ДІППО, 2009. – С. 27–40.

195.Здерковський М. Права рускої мови в ц.к. судах та державних прокураторіях / Мирослав Здерковський. – Львів: Накладом Д-ра Володимира Бачинського з друкарні Івана Айхельбергера у Львові, 1909. – 41 с.

196.Иеринг Р. Борьба за право / Рудольф Иеринг. – Санкт-Петербург, 1895. – 87 с.

197.Калинович В. І. Органи юстиції панської Польщі в Західній Україні / В.І. Калинович // Питання теорії і практики радянського права. – 1958. – Вип. 4. – С. 128–144.

198.Каппелер А. Громадянська чи етнічна нація? Зауваги з теорії та історіографії / Андреас Каппелер // Україна. Процеси націотворення / Упор. Андреас Каппелер; пер. з нім. – К.: К.І.С., 2011. – С. 13–28.

199.Кельман М. С. Загальна теорія держави і права / Михайло Степанович Кельман, Олександр Геннадійович Мурашин. – К.: Кондор, 2006. – 476 с.

200.Кісь Р. Мова, думка, культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму) / Роман Кісь. – Львів: Літопис, 2002. – 304 с.

201.Клименко Л. С. Державна мовна політика в Україні: (теоретико-правовий аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Лідія Сергіївна Клименко; Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». – К.: [б. в.], 2013. – 20 с.

202.Козьмук Б. П. Застосування української мови у перші роки радянської влади в Україні / Б. П. Козьмук // Вісник Львівського університету. – (Серія юридична). – 2001. – Вип. 36. – С. 107–110. – (Серія юридична).

203.Козьмук Б. П. Мовна політика і мовне законодавство потребують вдосконалення / Б. П. Козьмук // Право України. – 2002. – № 10. – С. 70–72.

204.Колісник В. Правове регулювання мовних відносин в Україні та проблеми його подальшого удосконалення / В. Колісник // Вісник академії правових наук України. – 1998. – №4. – С. 81–91.

205.Кондратюк К., Вушко І. Мовне питання в українському національному русі другої половини ХІХ ст. (за матеріалами журналу Правда) / Костянтин

Кондратюк, Ірина Вушко // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 2001. – Вип. 9. – С. 393–402.

206. Кондратюк О. В. Правовий статус Галичини у складі Австро-Угорщини (1867-1918 рр.) / О. В. Кондратюк // Вісник Львівського університету. – 2004. – Вип. 40. – С. 130–136. – (Серія юридична).

207. Кондратюк С. В. Розвиток доктрини українського парламентаризму в Галичині у складі Австро-Угорщини // С. В. Кондратюк // Науковий Вісник ЛьвДУВС. – 2008. – № 2. – С. 1–10. – (Серія юридична).

208. Конституційний суд перевищив повноваження в питанні мови судів? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/38073>

209. Копиленко О. Мовні проблеми в українській політичній думці та законодавстві 1917–1920 рр. / О. Л. Копиленко // Право України. – 1998. – № 9. – С. 44–48.

210. Костицький М., Годованець В., Ткаченко Т. Державна мова в Україні (політико-правовий огляд) / Михайло Костицький, Володимир Годованець, Тетяна Ткаченко // Політична думка. – 2000. – № 3. – С. 114–130.

211. Кравченко С. П. Мова як фактор правоутворення та законотворення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Сергій Петрович Кравченко; Одеська національна юридична академія. – Одеса: [б. в.], 2000. – 20 с.

212. Красівський О. Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр. / Орест Краківський. – К.: ІПіЕНД, 2008. – 544 с.

213. Кубайчук В. Хронологія мовних подій в Україні (Зовнішня історія української мови) / Віктор Кубайчук. – К.: «К.І.С.», 2004. – 168 с.

214. Кузьменко В. Б. Нормативно-правова регламентація мови судочинства в Українській РСР у 1920–1930-х роках / В. Б. Кузьменко // Держава і право. Збірник наукових праць. Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. – Вип. 35. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007. – С. 111–116.

215. Кугутяк М. Українська націонал-демократія (1918–1939) / Микола Кугутяк. Т. 2. К. – Івано-Франківськ: Нова зоря. – 2004. – 704 с.

216. Кузьминець О., Калиновський В. Історія держави і права України: – 2-е вид. доповнене. – К.: Україна, 2002. – 448 с.

217. Кульчицький В. С. Апарат управління Галичиною у складі Австро-Угорщини / В. С. Кульчицький; І. Й. Бойко; О. І. Мікула; І. Ю. Настасяк. – Львів: Тріада плюс. – 2002. – 82 с.

218. Кульчицький В. С. Галицький крайовий сейм – знаряддя соціального і національного гніту трудящих (1861–1914) / В. С. Кульчицький // Питання теорії і практики радянського права. – 1958. – Вип. 4. – С. 5–19.

219. Кульчицький В. С. Органи державного управління Галичиною за Конституцією 1867 року / В. С. Кульчицький // Вісник Львівського ордену Леніна державного університету ім. Івана Франка. – 1966 р. – С. 32–38. – (Серія юридична).

220. Кульчицький В. С. Історія держави і права України: навчальний посібник / Володимир Семенович Кульчицький, Борис Йосипович Тищик. – К: Атіка, 2001. – 320 с.

221. Кульчицький В. С. Шовіністична політика крайової шкільної ради в Галичині / В. С. Кульчицький, Л. Т. Присташ // Вісник Львівського університету. – 2002. – Вип. 37. – С. 116–120. – (Серія юридична).

222. Кульчицький С. Проблема кордону між Україною і Польщею в радянській політиці 1919–1921 рр. / С. В. Кульчицький // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Матеріали міжнародної наукової конференції, Кам'янець-Подільський, 29–31 травня 1992 року. – Київ: «Либідь», 1993 р. – С. 187–199.

223. Кульчицький В. С. Юридичне оформлення входження Західної України до складу Польщі / В. С. Кульчицький // Вісник Львівського університету. – 2006. – № 42. – С. 90–94. – (Серія юридична).

224. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914 рр. / Кость Левицький. – Львів: Накладом власним з друкарні ОО. Василян у Жовкві, 1926. – 736 с.

225. Левицький К. Права національних меншостей / Кость Левицький. – Відень: накладом автора, 1923. – 15 с.

226. Левицький К. Про права рускої мови / Кость Левицький. – Львів: друкарня НТШ, 1896. – 33 с.

227. Лизанчук В. В. Геноцид, етноцид, лінгвоцид української нації: хроніка: навчально-методичний посібник / Василь Лизанчук. – Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 256 с.

228. Липень С. Наступність юридичного наукового знання як методологічна проблема. / С. В. Липень // Право України. – 2011. – № 8. – С. 115–119.

229. Липитчук О. В. Система судових органів та судочинство Республіки Польща (1918–1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О. В. Липитчук. Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів [б. в.], 2004. – 18 с.

230. Липитчук О. В. Судова система Другої Речі Посполитої: основні періоди розвитку (1918–1939 рр.) / О. В. Липитчук // Право України. – 2001. – № 6. – С. 104–112.

231. Лобода Ю. П. Правова традиція українського народу (Феномен та об'єкт загальнотеоретичного дискурсу) / Юрій Петрович Лобода. – Львів: Світ, 2009. – 280 с.

232. Лозинський М. Автономія країв в Австрійській Конституції / Михайло Лозинський. – Львів: Друкарня НТШ. – 62 с.

233. Лопушанська О. В. Правове забезпечення мовної політики в Україні / О. В. Лопушанська // Південноукраїнський правничий часопис. – 2008. – № 4. – С. 17–19.

234. Лопушинський І. П. Державна мовна політика в Україні: навч. посіб / І. П. Лопушинський. – Херсон: Олді-плюс, 2010. – 478 с.

235. Лукич В., Семигиновскій Ю. Рускій Правотарь Домовый або кождому приступне поясненє, в якій способъ кождый при грамотах правных всякого рода самъ заступатись и потрѣбни письма якъ подання, просьбы и т.п. и т.п безъ

помочи адвоката з повною силою правною споряджаты може. Томъ першій / Василь Лукичъ, Юліян Семигиновскій. – Львів: з друкарні Товариства імені Шевченка, 1885. – 432 с.

236. Луцишин Г. Еволюція етнонаціональних відносин у Європі в ХХ ст.: теоретичний та практичний виміри / Галина Луцишин // Вісник Львівського університету. – 2001. – Вип. 5. – С. 51–57. – (Серія міжнародні відносини).

237. Макарчук В. С. Еволюція інституту права націй на самовизначення у міжнародному праві міжвоєнної доби (1918–1939 рр.) – погляд з України (стаття) / Володимир Степанович Макарчук // Науковий вісник Львівського юридичного інституту МВС України: Збірник / Гол. ред. В. Л. Ортинський. Львів: Львівський юридичний інститут МВС України. – Вип. 2 (2). – 2004. – С. 241–257.

238. Макарчук В. С. Ризький мир 1921 р.: міжнародно-правові аспекти / Володимир Степанович Макарчук // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС ім. 10-ї річниці незалежності України. – 2004. – № 3. – С. 39–49.

239. Макарчук В. С. Государственно-территориальный статус западно-украинских земель в период Второй мировой войны: Историко-правовое исследование / В. С. Макарчук / Пер. с укр. Образец В. С. – М.: Фонд «Историческая память», 2010. – 520 с.

240. Макарчук С. А. Галичина: етнічна історія: тематичний збірник статей / Степан Арсентійович Макарчук. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 213 с.

241. Максакова Р. М. Проблеми правового статусу державної мови в Україні / Р. М. Максакова // Держава та регіони. – 2005. – № 1. – С. 20–23.

242. Малярєнко В. Т. Про державну мову та перекладача у кримінальному процесі України / Василь Тимофійович Малярєнко // Голос України. – 2006.09.21. – № 175.

243. Малярєнко В. Т. Про мову кримінального судочинства / Василь Тимофійович Малярєнко // Вісник Верховного Суду України. – 2000. – № 2, – С. 41–44.

244.Мандрика М. І. Національні меншості в міжнародному праві / М. І. Мандрика // Суспільство. – Прага: Український Інститут Громадознавства в Празі, 1926. – С. 108–122.

245.Масенко Л. Українська мова у ХХ столітті: історія лінгвоциту / Лариса Масенко. – К.: Києво-Могилянська академія, 2006. – 400 с.

246.Мацькевич М. Мова як фактор національного відродження / М.М. Мацькевич // Право України. – 2000. – № 5. – С. 97–100.

247.Мацькевич М. Правове становище Галичини у складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.) / М. М. Мацькевич // Вісник Львівського університету. – 2001. – Вип. 36. – С. 84–89. – (Серія юридична).

248.Мельник І. Утвердження державного статусу мов титульних націй – протидія негативним наслідкам компартійної політики двомовності в союзних і автономних республіках / Ігор Мельник // Вісник Львівського університету. – 2004. – Вип. 11. – С. 70–76. – (Серія міжнародні відносини).

249.Мицик В. В. Європейське міжнародне право щодо мовних прав національних меншин та вітчизняний досвід / В. В. Мицик // Юриспруденція: теорія і практика. – 2006. – № 8. – С. 2–11.

250.Мицик В. В. Кодифікація прав національних меншин у конвенціях Ради Європи та класифікація прав меншин у міжнародному праві / В. В. Мицик // Український часопис міжнародного права. – 2003. – № 3. – С. 47–56.

251.Мицик В. В. Права національних меншин в універсальних міжнародно-правових актах / В. В. Мицик // Український часопис міжнародного права. – 2003. – № 2. – С. 31–43.

252.Мова і культура нації. Збірник наукових праць / За заг. ред. А. С. Токарської. – Львів: Львівський інститут внутрішніх справ, 2001. – 255 с.

253.Мова культура, ментальність та національна тотожність українців / Під редакцією Володимира Мокрого // Збірник наукових праць. – Kraków: Wydawnictwo «Szwajpolt Fiol» Fundacji sw. Włodzimierza, 2010. – 316 s.

254.Мова, література, культура, історія України / Під редакцією Володимира Мокрого // Materiały międzynarodowej konferencji naukowej poświęconej

dziesięcioleciu krakowskiej ukrainistyki uniwersytetskiej (4–5 czerwca 2001 roku). – Kraków: Wydawnictwo «Szwajpolt Fiol» Fundacji sw. Włodzimierza, 2001. – 443 s.

255. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Юліане Бестер-Дільгер. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 363 с.

256. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 398 с.

257. Мовні питання в Україні. 1917–2000: Документи і матеріали / [Укладач Ю. Ф. Прадід]. – Сімферополь: Доля, 2003. – С. 256–274.

258. Мозер М. Причинки до історії української мови / Міхаель Мозер // За заг. ред. С. Вакуленка. – Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2008. – XVI, 832 с.

259. Мозер М. Українці на шляху до нації з власною мовою: критичні зауваги до історіографії української мови / Міхаель Мозер // Україна. Процеси націотворення / Упор. Андреас Каппелер; пер. з нім. – К.: К.І.С., 2011. – С. 111–123.

260. Мороз О. Зовнішня політика ЗУНР періоду її становлення / Олексій Мороз // Вісник Львівського університету. – 1999. – Вип. 1. – С. 46–52. – (Серія міжнародні відносини).

261. Морозова О. Рух за українізацію освіти в російській та австрійській Україні: спроба порівняння (др. пол. XIX – поч. XX ст.) / Ольга Морозова // Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки. – Вип. 15. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2004. – С. 70–77.

262. Морозова О. С. Рух за впровадження української мови в навчальних закладах України в кінці XIX – на початку XX століття: дис... канд. істор. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О. С. Морозова; Миколаївський державний університет імені Петра Могили. – Миколаїв, 2007. – 310 с.

263. Морозова О. Українсько-польські стосунки у сфері освіти кінця XIX – початку XX ст. в українській історіографії / Ольга Морозова // Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки. – Вип. 16. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2004. – С. 119–125.

264. Мороз Ю. Європейська політика після Версалю очима українського історика Мирона Кордуби / Юрій Мороз // Вісник Львівського університету. – 1999. – Вип. 1. – С. 91–93. – (Серія міжнародні відносини).

265. Митрополит А. Шептицький. Наша Державність / Андрей Шептицький – Львів: «Артос», 2010. – 40 с.

266. Мудрий В. Український університет у Львові (1921–1925) / Василь Мудрий. Нюрнберг: В-во «Час». – 1948. – 59 с.

267. Музиченко П. П. Історія держави і права України: Навч. посіб. – 3-тє вид., стер / Петро Павлович Музиченко. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2001. – 429 с.; Музиченко П. П. Історія держави і права України: Навч. посіб. – 5-тє вид., випр. і доп. / Петро Павлович Музиченко. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2006. – 437 с.

268. Музиченко П. П. Правова практика як об'єкт історико-правового дослідження: проблеми теорії і методології / П. П. Музиченко // Методологічні проблеми історико-правових досліджень: матеріали XXIII міжнародної науково-практичної конференції. (24–26 вересня 2010 р., м. Алушта) / ред. колегія: І. Б. Усенко (голова), А. Ю. Іванова (відп. секр.), Л. П. Гарчева, В. Є. Кириченко, Н. М. Крестовська, І. В. Музика, Л. М. Подкоритова, О. М. Редькіна, Є. В. Ромінський, О. Н. Ярмиш. – Київ; Сімферополь: «Доля», 2011. – С. 569–578.

269. Настасяк І. Ю. Тлумачення правових норм: навчальний посібник / І. Ю. Настасяк. – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – 336 с.

270. Никифорак М. В. До питання про правовий статус української мови на Буковині за Австрії / Михайло Васильович Никифорак // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 121. Правознавство. – Чернівці: Рута, 2001. – С. 15–19.

271. Обережно – мова! Матеріали парламентських слухань у Верховній Раді України 12 березня 2003 року / Відповідальний за випуск Т.М. Галюк. – Київ: Парламентське видавництво, 2003. – 133 с.

272. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / Іван Огієнко. – Львів: Фенікс, 1995. – 44 с.

273. Олесницький Є. Конкуренція шкільна на підставі обов'язуючих законів державних і краєвих, розпоряджень властей шкільних і рішень Трибуналу

адміністративного / Євген Олесницький. – Львів: З друкарні Товариства імені Шевченка, 1890. – 52 с.

274. Олесницький Є. Справозданє посольське д-ра Є. Олесницького відбуте в Стрию дня 8-го грудня 1904 / Євген Олесницький. – Львів: Накладом Д-ра Олесницького, 1904. – 30 с.

275. Олесницький Є. Сторінки з мого життя / Євген Олесницький. – Стрий: Щедрик, 2007. – 381 с.: іл.

276. Паславська О. (1918–1921 рр.). Відродження польської державності / О. Паславська // Матеріали X регіональної науково-практичної конференції. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні (Львів, 5–6 лютого 2004 р.). – С. 121–123 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://law.lnu.edu.ua/uploads/media/Conferenc_2006_02.pdf

277. Петрів М. Журнал «Життя і право» (1928–1939 рр.). Систематичний покажчик змісту / Михайло Петрів. – Львів [б.в.], 1995. – 40 с.

278. Петрів М. СУА у Львові. Частина 1: покажчик видань / М. Й. Петрів. – К.: Українська Видавнича Спілка, 1998. – 60 с.

279. Потебня О. О. Мова, національність, денаціоналізація. Статті і фрагменти / Олександр Опанасович Потебня. – Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1992. – 155 с.

280. Петрів М. Сторінки історії адвокатури України: Союз Українських Адвокатів у Львові 1923–1940 / Михайло Петрів // Адвокат. – 2002. – № 4/5. – С. 98–106 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.petriv.com.ua/ua/files/union/union6.pdf>

281. Петрів Р. В. Австрійські, Австро-Угорські і Галицькі конституції (кінець XVIII–XIX ст.): для фахівців права, студ. і викладачів юрид. факультетів ВУЗів: пер. з нім. та пол. мов / Р. В. Петрів. – Відкритий міжнародн. ун-т розвитку людини «Україна». – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2005. – 84 с.

282. Прадід Ю. Мовні питання в українських конституціях / Ю. Ф. Прадід // Вісник Львівського університету. – 2002. – Вип. 37. – С. 201 – 206. – (Серія юридична).

283. Присташ Л. Політика колонізації шкільної та вищої освіти в Галичині у складі Польщі / Л. Т. Присташ // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Збірник наукових статей. Випуск XXV, м. Івано-Франківськ. Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника. – С. 28 – 30.

284. Радевич-Винницький Я.К. Лінгвоцид як форма геноциду. – К.: Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, 2011. – 78 с.

285. Рапацька Л. П. Опрацювання правових засад мовної політики в Конституції Автономної республіки Крим: історико-правовий аспект / Л. П. Рапацька // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ – 2004. – №4. – С. 180–190.

286. Рапацька Л. П. Правове регулювання мовної політики в Україні наприкінці XVIII – на початку XXI ст.: (на матеріалах Криму): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Леся Павлівна Рапацька; Інститут законодавства Верховної Ради України. – Київ: [б.в.], 2005. – 17 с.

287. Римаренко Ю. Мала енциклопедія етнодержавознавства / Ю. І. Римаренко // НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп.ред.) та ін. – К. Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.

288. Романюк Р. «Нова Європа» Арнольда Тойнбі та українське питання / Ростислав Романюк // Вісник Львівського університету. – 2000. – Вип. 2. – С. 173–178. – (Серія міжнародні відносини).

289. Ромер М. Недержавные национальности и первые этапы национального строительства. Поляки / Михаил Ромер // Формы национального движения в современных государствах. Австро-Венгрия. Россия. Германия / Под. редакцией А. И. Кастелянского. – С. – Петербург: Издание т-ва «Общественная Польза», 1910. – С. 356–382.

290. Селіванов В. В. Проблеми методологічної обґрунтованості вітчизняного правознавства та юридичної практики / В. В. Селіванов // Право України. – 1999. – №1. – С. 20– 26.

291.Сергеєва О. Ю. Державна мовна політика в Україні: європейський контекст: автореф дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з державного управління: спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / Олена Юрійвна Сергеєва; Національна академія державного управління при Президентові України, Харківський регіональний інститут державного управління. – Харків: [б.в.], 2011. – 20 с.

292.Сивіцкі М. Історія польсько-українських конфліктів. Т. 1 / Микола Сивіцкі: пер. з пол. Є. Петренка. – К.: Видавництво Олени Теліги, 2005. – 344 с.

293.Сырых В.М. Логические основания общей теории права / В. М. Сырых. Т. 2. Логика исследования (Как написать диссертацию). – М.: ЗАО Юстицинформ, 2004. – 560 с.

294.Сливка Ю. Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії / Юрій Юрійович Сливка. – К.: Наукова думка, 1985. – 270 с.

295.Соловійов Ю. Підготовка та перепідготовка педагогічних кадрів для закладів з українською мовою навчання в багатонаціональному регіоні / Юрій Соловійов // Українська мова – мова державна. Зб. наук. праць. Частина I / Укл.: Анатолій Загнітко (наук. ред) та ін. – Донецьк: ДІППО, 2009. – С. 7–10.

296.Старосольський В. Теорія Нації / Володимир Старосольський. – К.: Вища школа, 1998. – 143 с.

297.Стемпень С. Поляки й українці в II Речі Посполитій: спроба діалогу / Станіслав Стемпень // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Матеріали міжнародної наукової конференції, Кам'янець-Подільський, 29–31 травня 1992 р. – С. 211–222.

298.Стецюк П. Б. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст / Петро Богданович Стецюк. – Львів: Львівський державний університет імені Івана Франка, Фонд сприяння розвитку української правової думки та пропаганди державницьких традицій «Право для України», 1999. – 229 с.

299.Ступарик Б. Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772–1939 рр.) / Б. М. Ступарик, В. Д. Моцюк; за ред. Б.М. Ступарика. – Коломия: Вік, 1995. – 173 с.

300. Суддя Петро Стецюк: Виконання норм закону «Про судоустрій», схвалених КС, неможливе (документ) / П. Б. Стецюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/38070>

301. Сухий О. М. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX – початку XX ст. / О. М. Сухий. – Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – 204 с.

302. Ткаченко Є. В. Конституційно-правове регулювання мовних відносин: Монографія / Є. В. Ткаченко. – Харків: Видавництво «ФІНН», 2010. – 336 с.

303. Токарська А. Культура ділового мовлення юристів: стан і проблеми / А. С. Токарська // Право України. – 1999. – № 11. – С. 58–60.

304. Тищик Б. Копне судочинства в Україні та особливості його здійснення (XIV – XVIII ст.) / Б. Тищик, М. Бедрій // Право України. – 2010. – № 1. – С. 68–75.

305. Тищик Б. Й. Історія держави і права Австрії та Австро-Угорщини (X ст. – 1918 рр.): навч. посібник / Б. Й. Тищик. – Львів: юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. – 80 с.

306. Тищик Б. Й. Політико-правова проблема східної Галичини на Паризькій мирній конференції 1919 р. / Б. Й. Тищик // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. Матеріали XI регіональної науково-практичної конференції. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні (Львів, 3–4 лютого 2005 р.). – С. 63–64.

307. Терлюк І. Я. Законодавче забезпечення права української мови в органах правосуддя Австрійської імперії / І. Я. Терлюк // Матеріали всеукраїнської наукової інтернет-конференції «Правове регулювання міжнаціональних відносин в Україні: історія і сучасність», 18 травня 2012 р. Львів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://historylaw.lp.edu.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=51:2012-05-28-10-27-13&catid=38:conf&Itemid=61

308. Терлюк І. Я. Історія держави і права України: Навчальний посібник / І. Я. Терлюк / К.: Атака, 2011. – 944 с.

309. Трофанчук Г. І. Історія держави та права України: навч. посіб. / Г. І. Трофанчук. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 384 с.

310. Трач Н. Мовна політика та мовна ситуація у сфері судочинства та діловодства в Україні / Надія Трач // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Юліане Бестер-Дільгер. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія». – С. 278–315.

311. Турчак О. В. Правовий статус національних меншин Другої Речі посполитої в оцінках польської історіографії / О. В. Турчак // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – Львів. – 2009. – № 3. – С. 78–79. – (Серія юридична).

312. Україна. Процеси націотворення / Упор. Андреас Каппелер; пер. з нім. – К.: К.І.С., 2011. – 416 с.

313. Українська мова – мова державна. Зб. наук. праць. У 2 частинах / Укл.: Анатолій Загнітко (наук. ред) та ін. – Донецьк: ДІППО, 2009. – 264 с.

314. Український тиждень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://tyzhden.ua/Tag/мовний закон](http://tyzhden.ua/Tag/мовний%20закон).

315. Усенко І. Б. Правовий статус мов у законопроектних роботах 2012 року / Ігор Борисович Усенко // Мовно-термінологічні проблеми сучасного законодавства: матеріали Міжнародн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 5 грудня 2012 р.). – К.: Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2013. – С. 105–109.

316. Усенко І. Б. Проблеми статусу регіональних мов в історико-правовому та сучасному контекстах / Ігор Борисович Усенко // Регіональні аспекти історико-правових досліджень: матеріали XVII міжнародної історико-правової конференції (Донецьк, 31 травня – 3 червня 2007 р.) – Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2008. – С. 39–58.

317. Усенко І. Українська юридична наука / І. Б. Усенко // Мала енциклопедія етнодержавознавства: НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю.І. Римаренко (відп.ред.) та ін. – К. Довіра: Генеза, 1996. – С. 240–242.

318. Усенко І. Українська юридична термінологія / І. Б. Усенко // Мала енциклопедія етнодержавознавства: НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп.ред.) та ін. – К. Довіра: Генеза, 1996. – С. 242–244.

319. Федевич К. К. Галицькі українці у Польщі 1920–1939 (Інтеграція галицьких українців до Польської держави у 1920–1930-ті рр.) / К. К. Федевич; пер. Т. Портнова. – К.: Основа, 2009. – 280 с.

320. Фомін А. Інститут державної мови в Російській Федерації: критичний погляд з боку / А. Фомін // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – № 3 (30). – С. 50–60.

321. Формы национального движения в современных государствах. Австро-Венгрия. Россия. Германия / Под. редакцией А. И. Кастелянского. – С.-Петербург: Издание т-ва «Общественная Польза», 1910. – 821 с.

322. Франко І. Одвертий лист до галицької української молодіж / Іван Франко // Україна: антологія пам'яток державотворення, Х-XX ст.: у 10 т. / редкол. | І. М. Дзюба [та ін.]. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – Т. 7. – С. 128–136.

323. Франкові думки про мову / Упорядник, автор вступного слова Олександра Сербенська. – Львів: Наукове товариство ім. Шевченка в Україні, 2006. – 49 с.

324. Целевич В. Про нові польські шкільні закони: (практичний poradник wraz z текстом закону й виконного розпорядку) / Володимир Целевич; зі вступом Сергія Козицького. – Львів: Накладом автора, 1925. – 45 с.

325. Цимбалюк Олена. Статус вчителів народних шкіл у Другій Речі Посполитій / Олена Цимбалюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/1018](http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/1018).

326. Чайковський А. С. Історія держави та права України: Підручник / А.С. Чайковський, (кер. авт. кол) В. І. Батрименко, Л. О. Зайцев, О. Л. Копиленко та ін.; За ред. А. С. Чайковського. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 512 с.

327. Чапленко В. Мовна політика більшовиків на Україні в 1950–1960 рр. Дослідження і публіцистика / Василь Чапленко. – Чикаго: Український Публіцистично-Науковий інститут. – 214 с.

328. Чернишов О. Сприяння розвитку та функціонування української мови в навчально-виховному процесі закладів освіти Донецчини / Олексій Чернишов // Українська мова – мова державна. Зб. наук. праць. Частина I / Укл.: Анатолій Загнітко (наук. ред) та ін. – Донецьк: ДІППО, 2009. – С. 10–16.

329. Чепіль М. Формування національно-свідомої учнівської молоді Галичини (1848–1939 рр.): навч. посібник / М.М. Чепіль. – Дрогобич: Коло, 2005. – 540 с.

330. Шевельов Ю. Українська мова в I половині XX ст. (1900–1941). Стан і статус / Юрій Шевельов. – Чернівці: Сучасність, 1997. – 674 с.

331. Шевчук С. Мовне питання у Соборній Україні / Світлана Шевчук // Українська мова – мова державна. Зб. наук. праць. Частина I / Укл.: Анатолій Загнітко (наук. ред) та ін. – Донецьк: ДІППО, 2009. – С. 22–27.

332. Шпрингер Р. Политическая эволюция национальностей в Австро-Венгрии / Рудольф Шпрингер (Карл Реннер) // Формы национального движения в современных государствах. Австро-Венгрия. Россия. Германия / Под. редакцией А.И. Кастелянского. – С.-Петербург: Издание т-ва «Общественная Польза», 1910. – С. 3–68.

333. Шумілов О. Мовне питання та національна безпека / Олександр Шумілов // Розбудова держави. – 1997. – № 4. – С. 9–12.

334. Ювілейний альманах Союзу українських адвокатів / Редакційний комітет: К. Левицький ... [та ін.]. – Львів: Накладом Товариства Союзу Українських Адвокатів у Львові, 1934. – 255 с.

335. Юхим'юк О. Захоплення західноукраїнських земель Польщею 1919–1923 рр. (Міжнародно-правові аспекти) Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. Матеріали VIII регіональної науково-практичної конференції (Львів, 13–14 лютого 2002 р.) – С. 64–66 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://law.lnu.edu.ua/uploads/media/Conferenc_2002_02.pdf

336. Ющик О. Конституційний процес в Україні: особливості сучасного етапу / О. Ющик // Право України. – 2012, №8. – С. 19–27.

337. Ялова О. До питання про визначення поняття «Конституційні засади (принципи)» мовної політики в Україні / О. Ялова // Право України. – 2008. – № 10. – С. 145–148.

338. Яремчук В. Д. Правовий статус українських шкіл в республіці Польща у 1919–1939 рр. / Віталій Дмитрович Яремчук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 2. – С. 31–41.

339. Ясінчук Л. 50 літ Рідної школи / Лев Ясінчук. – Львів: Рідна школа, 1931. – 176 с.

340. Ajnenkiel A. Konstytucje Polski 1791–1997 / Andrzej Ajnenkiel. – Warszawa: Rytm, 2001. – 415 s.

341. Ajnenkiel A. Od rządów ludowych do przewrotu majowego. Zarys dziejów politycznych Polski 1918–1926 / Andrzej Ajnenkiel. – Warszawa: PW «Wiedza Powszechna», 1968 r. – 367 s.

342. Baczyński M. Kwestia mniejszościowa, oraz rola i metody opozycji mniejszościowej w odrodzonej Polsce / Michał Baczyński // Ukraińcy i Rusini w Polsce 1918–1935. – Poznań: Inter-Arpress, 1996. – s. 15–69. Matelski D. Ukraińcy i Rusini w Polsce 1918–1935 / Dariusz Matelski. – Poznań: Inter-Arpress, 1996. – 76 s.

343. Baluk W. Koncepcje polityki narodowościowej Ukrainy. Tradycje i współczesność / Walenty Baluk. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002. – S. 278.

344. Baudouin De Courtenay J. W kwestii narodowościowej / Jan Baudouin De Courtenay. – Warszawa: Skład Główny w Księgarni F. Hoesicka, 1926. – 30 s.

345. Bobrzyński M. Z dziejów odrodzenia politycznego Galicyi (1859–1873) / Michał Bobrzyński, Władysław Leopold Jaworski, Józef Milewski. – Warszawa; Kraków: G. Gebethner i Wolffa, 1905. – 515 s.

346. Bossowski F. Sprawa narodowościowa a sprawa języka. Odbitka artykułu z Tomu XXXVIII 1934 Roku Miesięcznika Nasza Przyszłość / Franciszek Bossowski / – Warszawa: Drukarnia Mazowiecka, 1934. – 15 s.

347. Brzoza C. Ukraińcy w izbach ustawodawczych Drugiej Rzeczypospolitej / Czesław Brzoza // Ukraińskie tradycje parlamentarne XIX – XXI wiek. Pod redakcją Yaroslawa Moklaka. – Kraków: Poligrafia inspektoratu Towarzystwa Salezjańskiego, 2001. – S. 185–208.

348. Cesarz Zb. Polska a Liga Narodów. Kwestie terytorialne w latach 1920–1925. Studium prawno-polityczne / Zbigniew Cesarz. – Wrocław: Wydawn. Uniwersytetu Wrocławskiego, – 1993. – 216 s.

349. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów Polskich w latach 1921–1939 / Andrzej Chojnowski. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawn. Polskiej Akademii Nauk, 1979. – 262 s.

350. Dmowski R. Pisma. Polityka narodowa w odbudowanym państwie. T. IX. / Roman Dmowski. – Częstochowa: Gmachowski i S-ka, 1939. – 314 s.

351. Eastern Galicia – an independent commonwealth. Published by the National Council of Eastern Galicia. – 53 p.

352. Fras Z. Florian Zemiałkowski (1817–1900). Biografia Polityczna / Zbigniew Fras. – Wrocław: Zakład narodowy im. Ossolińskich; Wrocławska Drukarnia Naukowa, 1991. – 226 s.

353. Grabski S. Szkoła na ziemiach wschodnich: W obronie ustawy szkolnej z 31 lipca 1924 r. / Stanisław Grabski. – Warszawa: Odb. z «Oświaty Polskiej», 1927. – 11 s.

354. Grabski S. Z zagadnień polityki narodowo-państwowej / Stanisław Grabski. – Warszawa: Perzyński, Niklewicz i S-ka, 1925. – 132 s.

355. Grabski W. Dwa lata pracy u podstaw państwowości naszej / Władysław Grabski. – Warszawa: Drukarnia Narodowa, 1927. – 373 s.

356. Grabski W. Idea Polski / Władysław Grabski. – Warszawa: Skład Główny w Domu Książki Polskiej; Zakłady Graficzne E.I Dr. K. Koziańskich, 1935. – 191 s.

357. Grodziski S. Studia Galicyjskie. Rozprawy i przyczynki do historii ustroju Galicji / Stanisław Grodziski – Kraków: Księgarnia Akademicka, 2007. – 501 s.

358. Hibel K. Polityka językowa w odniesieniu do mniejszości ukraińskiej w Galicji Wschodniej. Szkolnictwo / Katarzyna Hibel // Українська мова в Галичині: історичний вимір / Відп. ред. Я. Ісаєвич. М. Мозер, Н. Хобзей. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011 (Серія «Історія мови»). – 332 с.

359. Kierski K. Ochrona praw mniejszości w Polsce / Kazimierz Kierski. – Poznań: Nakładem autora; Nakład Główny administracji «Ruchu prawniczego, ekonomicznego i socjologicznego», – 1933. – 711 s.

360. Komarnicki W. Ustrój Państwowy Austro-Węgier w oświeceniu historycznym i prawnym wraz z przekładem tekstu konstytucji / Wacław Komarnicki. – Warszawa: Skład Główny w Domu Książki Polskiej; Nakład główny w Księgarni Gebethnera i Wolffa, 1918. – 175 s.

361. Kozik J. Między reakcją a rewolucją / Yan Kozik. – Warszawa, Kraków: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1975. – 236 s.

362. Kozik J. Ukaiński ruch narodowy w Galicji w latach 1830-1840 / Yan Kozik. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1973. – 307 s.

363. Lednicki A. Nasza polityka wschodnia / Aleksandr Lednicki. – Warszawa: Zjednoczenie. – 1922. – 79 s.

364. Liga Narodów. Ochrona Praw Mniejszości. – Genewa: Nakładem Sekcji Informacyjnej Generalnego Sekretariatu Ligi Narodów w Genewie, 1924. – 36 s.

365. Makarewicz J. Kodeks karny z komentarzem / Juljusz Makarewicz. – Lwów: Wydawnictwo Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich, 1938. – 697 s.

366. Moklak J. The legal basis of the educational system in Galicia: the issue of the Ukrainian language in the debates and laws of the Galician Diet (1866–1867) / Jaroslaw Moklak // New Ukraine. – 2011. – № 11. – P. 9–28.

367. Najdus W. Szkice z hisrorii Galicji. T. I. Galicji w latach 1900–1904 / Walentyna Najdus. – Warszawa: «Książka i Wiedza», 1958. – 410 s.

368. Nowicki A. Historia Austrii Konstytucyjnej (1860–1907) T. 1 / Adam Nowicki. – Wiedeń: Nakładem «Biblioteki Popularnej», 1912. – 212 s.

369. Ogonowski J. Uprawnienia językowe mniejszości narodowych w Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1939 / Jerzy Ogonowski. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2000. – 286 s.

370. Papierzyńska-Turek M. Sprawa Ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926 / Mirosława Papierzyńska – Turek. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1979. – 389 s.

371. Petrushevich E. The political status of Eastern Galicia / Evgen Petrushevich. – Vienn, 1922. – 4 p.

372. Pieracki J. Kwestya jenzykowa w sadach i prokuratoryach Wschodnio-Galicyskich. – Lwow: Polonia, 1911. – 177 s.

373. Podgorski B. Zagadnienia społeczeństwa i państwa polskiego na Wołyniu / Bolesław Podgorski. – Poznań: Nakł. Wydawn. Awangardy Państwa Narodowego 1938. – 160 s.

374. Polityka szkolna wobec Mniejszości narodowych. Skład Główny w Sekretarjacie głównym Związku ludowo-narodowego. – Warszawa: Wyd. Związku Ludowo-Narodowego, 1927. – 39 s.

375. Posłowie i Senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939: Słownik biograficzny / Kancelaria Sejmu, Biblioteka Sejmowa. T II: E–J / Małgorzata Smogorzewska, Redakcja naukowa Andrzej Krzysztof Kunert. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2000. – 356 s.

376. Seidler T. Jedność, Państwo, Rząd. Próba syntezy / Teodor Seidler. – Warszawa: Nakładem Księgarni F. Hoesicka, 1934. – 95 s.

377. Skorowidz Rzeczowy artykułów i kroniki «Spraw Narodowościowych» czasopisma poświęconego badaniu spraw narodowościowych za okres 1927–1931 (roczniki I – V) / Opracował Witold Sworakowski. – Warszawa: Nakładem Instytutu badań Narodowościowych, 1933. – 20 s.

378. Stępnik A. Ukraina i stosunki Polsko-Ukraińskie w syntezach i podręcznikach dziejów ojczystych okresu porozbiorowego 1795–1918 / Andrzej Stępnik. – Lublin: UMCS, 1998. – 320 s.

379. Sekreta M. Polityka szkolna Rosji Sowieckiej, Włoch faszystowskich i Niemiec hitlerowskich / Mirosław Sekreta. – Warszawa, Kraków, Lublin, Łódź, Paryż, Wilno, Zakopane: Drukarnia P. Mitreği w Cieszynie, 1935. – 46 s.

380. Studniarski A. Zbiór praw dotyczących się narodowości polskiej i języka w wielkim księstwie Poznańskim / A. Studniarski. – Poznań: Nakładem Księgarni Jana Konstantego Żupańskiego, 1861. – 97 s.

381. Starzyński St. Mowa wypowiedzenia na dnia 24 października 1918 r. w Austrijskiej izbie panów w sprawie Polskiej i Galicyjskiej / Stanisław Starzyński. – Kraków, – 1918. – 14 s.

382. Starzyński St. Sprawa języka państwowego w Austrii / Stanisław Starzyński. – Lwów: Nakładem Autora w komisie księgarni Sejfarta i Czajkowskiego, 1884. – 105 s.

383. Starzyński St. Współczesny ustrój prawno-polityczny Polski i innych państw Słowiańskich / Stanisław Starzyński. – Lwów: Nakład i Własność K. S. Jakubowskiego, 1928. – 288 s.

384. Sworakowski W. Międzynarodowe zobowiązania mniejszościowe Polski / Witold Sworakowski. – Warszawa: Nakł. In-tu Badań Spraw Narodowościowych, 1935. – 232 s.

385. Szumiło M. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Sejmie i Senacie RP (1928–1939) / Mirosław Szumiło. – Warszawa: Neriton, 2007. – 325 s.

386. The case for the independence of Eastern Galicia. – London: Published under the Authority of the Prezident National Council of the Ukrainian National Council 1922. – 71 p.

387. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929 / Ryszard Torzecki. – Kraków: Wydaw. Literackie, 1989. – 467 s.

388. Ukraińskie tradycje parlamentarne XIX – XXI wiek. Pod redakcją Yaroslawa Moklaka. – Kraków: Poligrafia inspektoratu Towarzystwa Salezjańskiego, 2001. – 259 s.

389. Under the yoke of Poland. – London, 1930. – 18 p.

390. Wasilewski L. Skład narodowościowy państw europejskich / Leon Wasilewski. – Warszawa: Nakł. In-tu Badań Spraw Narodowościowych, 1933. – 150 s.

391. Wasilewski L. Ukraińska sprawa narodowa w jej rozwoju historycznym / Leon Wasilewski. – Warszawa – Kraków: Wydawnictwo J. Mortkovicza, Towarzystwo wydawnicze w Warszawie, 1925. – 221 s.

392. Woytkowski A. Z dziejów walki o język w Wielkopolsce / Andrzej Woytkowski. – Lwów: Z drukarni zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1927. – 35 s.

393. Zalewski W.J. Międzynarodowe ochrona mniejszości / Władysław Józef Zaleski. – Warszawa: Nakł. In-tu Badań Spraw Narodowościowych, 1932. – 191 s.

394. Zieleniewski L. Ustawodawstwo językowe Rzeczypospolitej Polskiej / Leon Zieleniewski. – Warszawa: Skład Główny: Dom Książki Polskiej, 1930. – 204 s.